

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště oboru Orální historie – Soudobé dějiny

Bc. Petr Jaška

**Spolupráce Pohraniční stráže s civilním
obyvatelstvem v šedesátých a sedmdesátých letech:
příklad Chebska**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Pavel Mücke, Ph.D.**

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Chebu dne 10. května 2017

Petr Jaška

Poděkování

Chtěl bych touto cestou poděkovat vedoucímu práce panu doktorovi Pavlu Mückemu za jeho cenné rady a pomoc při psaní této práce. Dále bych chtěl poděkovat za pomoc a přístup pracovníkům ABS v Brně Kanicích a všem narátorům, kteří mi poskytli rozhovory.

Obsah

1. Úvod.....	7
1.1 Vymezení tématu a výzkumných otázek.....	7
1.2 Metodologie.....	8
1.3 Bibliografie.....	8
1.3.1 Archivní zdroje.....	8
1.3.2 Odborná literatura.....	10
1.3.3 Pohraniční stráž v literatuře a filmu.....	13
1.4 Rozhovory s narátory.....	14
2. Dějiny 5. brigády Pohraniční stráže	16
2.1 Chebské pohraničí od konce války do roku 1948.....	16
2.2 Chebské pohraničí od „vítězného února“ do roku 1951.....	19
2.2.1 Nová sestava Pohraniční stráže – vznik chebské brigády.....	22
2.2.2 Zákon číslo 69/1951 Sb.....	23
2.3 Chebská brigáda v padesátých letech.....	25
2.3.2 Ženijně technické zabezpečení	25
2.3.1 Problematika civilních aktivit v zakázaném pásmu v 50. letech.....	27
2.3.3 Spolupráce s civilním sektorem.....	30
2.3.3.1 První polovina 50. let.....	30
2.3.3.2 Pomocníci Pohraniční stráže.....	33
2.3.3.3 Druhá polovina 50. let.....	35
2.4 Chebská brigáda v 60. letech.....	38
2.4.1 PS pod hlavičkou MV – první polovina 60. let.....	39
2.4.1.1 Optimalizace a změny krajiny.....	39
2.4.1.2 Vyhodnocení dosavadní spolupráce s civilním sektorem.....	40
2.4.1.3 Spolupráce s civilním sektorem pod hlavičkou MV.....	43
2.4.1.4 Tlak civilního sektoru na vojska PS.....	47
2.4.2 PS pod hlavičkou MNO – druhá polovina 60. let.....	50
2.4.2.1 Optimalizace a změny krajiny.....	50
2.4.2.2 Spolupráce s civilním sektorem v průběhu změn.....	52
2.4.2.3 Vytčení cílů brigády pro další směřování kooperace	54
2.4.2.3 Doba vrcholného tání	55
2.4.2.4 Rok 1968.....	57
2.4.2.5 Konec šedesátých let.....	60
2.5 Chebská brigáda v 70. letech.....	61
2.5.1 První polovina sedmdesátých let.....	61
2.5.1.1. Konsolidace 5.bPS na počátku sedmdesátých let.....	61
2.5.1.2 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1970.....	62
2.5.1.3 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1971.....	64
2.5.1.4 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1972.....	65
2.5.1.5 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1973.....	67
2.5.1.6. Spolupráce s civilním sektorem – rok 1974.....	69
2.5.1.7 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1975.....	71
2.5.2 Druhá polovina sedmdesátých let.....	72
2.5.2.1 Struktura 5 bPS v druhé polovině sedmdesátých let.....	72
2.5.2.2 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1976.....	73
2.5.2.3 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1977.....	74
2.5.2.4 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1978	76
2.5.2.5 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1979.....	76

2.5.2.5 Spolupráce s civilním sektorem – osmdesátá léta.....	77
3. Závěr.....	79
Seznam pramenů a literatury.....	84
1. Archivní zdroje:.....	84
2. Rozhovory s narátory.....	84
3. Odborná literatura:.....	84
4. Ostatní literatura:.....	86
Přílohy.....	87

Abstrakt

The diploma thesis deals with theme of collaboration Border Guard troops with the civilian sector its focusing on 60's and 70's era. The topic is an overview compiled since 1945, because of better context. Work aims to map and describe the process whereby the collaborating fifth brigade of border guards in the geographic region Cheb region with residents and how the civilians had been involved to guard state borders. The author based primarily on archival material stored in the Security Services Archive in Brno - Kanice and the previously published literature. The author also used interviews with former professional officers. These interviews compiled by the method of oral history. The main criteria were chosen on the number of assistant border guards, as well as young border guards and the number of persons who were attempting to cross the state border detained for using the civilian sector. But also, many other factors were considered. The result of this work is the finding that the border guard cooperation with the civilian sector shows an upward trend in the period from the fifties to the late seventies. The highlight of this cooperation was the second half of the seventies. In the sixties, and especially the second half of the sixties, the brigade was forced to intensify the use of civilians in the whole system of protection of the state border. The reason was spending cuts and the reduction of the border zone compared with the period of the fifties. Certain drop in the intensity of cooperation is evident after the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia in August 1968. At the beginning of the seventies but there is a re-intensification of cooperation with civilians. Resulting in that the mid-seventies, the number of detained civilians with the help of around 50% of all arrests and over 90% of people were detained on the approaches.

Key Words

Border Guard troops, state borders, 5. brigade of Border guards, Cheb region, civilian sector

1. Úvod

1.1 Vymezení tématu a výzkumných otázek

Má diplomová práce se bude věnovat problematice Pohraniční stráže na Chebsku - tedy chebské brigádě PS. Pátá brigáda Pohraniční stráže a výkon jejích povinností výrazně ovlivnil život v regionu, jenž se takřka na padesát let stal nejzápadnější výspou komunistického světa (jak to zdejší média tehdejší doby líčila). Zaměřit se chci především na spolupráci Pohraniční stráže s civilním sektorem. Toto téma považuji za značně kontroverzní. Především proto, že se dnes na vojska PS nahlíží velmi negativně, což ale nekoresponduje nejen se vzpomínkami bývalých příslušníků PS, ale někdy ani se vzpomínkami lidí, kteří kolem tehdejší ostře střežené hranice bydleli. Právě tento rozpor mě přivedl nejen k tomuto tématu, ale i k myšlence zpracovat téma s použitím metody orální historie. Tedy metody přímo pracující s vyprávěnými vzpomínkami pamětníků.

Vzhledem k tomu, že se Pohraniční stráž konstitovala v padesátých letech a tato léta byla pro další fungování stěžejní, rozhodl jsem se v úvodu druhé kapitoly popsat i toto období, bez něhož, jak si myslím, není možné téma plně uchopit. Bez padesátých let, jež nastavily rámce fungování ostrahy státních hranic, není možné názorně popsat složité procesy doby tání druhé poloviny let šedesátých, ba ani nastupující normalizaci let sedmdesátých.

Teritoriálně jsem se rozhodl vymežit svou práci přibližně hranicemi dnešního okresu Cheb, neboť ve většině nejlépe odpovídají sledovanému období působení 5. brigády Pohraniční stráže. Délka hranice, kterou spravovala zdejší brigáda, se několikrát měnila v závislosti na strukturálních změnách souvisejících s optimalizací systému OSH. Stejně tak se měnily i hranice okresu - po zrušení okresu Aš se rozrostl právě o Ašský výběžek.

Ve své práci se pokusím zmapovat, nakolik bylo do ostrahy státních hranic zapojeno civilní obyvatelstvo a jak hluboká byla spolupráce PS s civilní správou. Vzhledem k dnes obecně přijímanému narativu se dá předpokládat, že tato kooperace byla na nízké úrovni, především co se spolupráce civilistů týče. To se ale zdá vzhledem k zeměpisné poloze okresu (většina jeho hranic je zároveň hranicí s Německem a celý Ašský výběžek byl součástí hraničního pásma) značně problematické. S tímto narativem ostatně nekorespondují ani výpovědi lidí, kteří v tehdejším „pásmu“ nebo v jeho okolí bydleli, žili a pracovali. Zajímavé také bude sledovat, zdali, nebo spíše jak ovlivnilo tuto spolupráci tání druhé poloviny šedesátých let a následná normalizace.

1.2 Metodologie

Ve své práci jsem se rozhodl postupovat chronologicky. Rozeberu dějiny Pohraniční stráže z pohledu spolupráce s civilním sektorem. Důraz budu klást především na vlastní archivní výzkum v Archivu bezpečnostních složek v Brně Kanicích, na odbornou literaturu a na rozhovory s jednotlivými pamětníky. Rozhovory s pamětníky považuji za obzvláště důležitou součást výzkumu. Fondy v ABS v Kanicích nejsou úplné a plně katalogizované. Odborné literatury k tématu zatím není mnoho a mému tématu – spolupráci s obyvatelstvem a vlivu na civilní sektor - se nevěnuje primárně žádná z nich. Rozhovory získám metodou orální historie. Budu se tedy snažit využít vědomostí, jež jsem vstřebal při dvouletém studiu této vědecké disciplíny. Poznatky z tohoto terénního výzkumu popíšu v kapitole 1.4, kde přiblížím jednotlivé rozhovory a podrobně popíši postup jejich sběru. V závěru pak tyto rozhovory zanalyzuji. Z metodologického hlediska by tedy moje práce měla být kompilační historickou deskripcí (kapitola 2) i analýzou nasbíraných orálně historických zjištění (kapitola 1.4 a 3.1). Práce by pak měla být komparací orálně historických výstupů a výsledků vlastního studia archivních materiálů a odborné literatury.

1.3 Bibliografie

V této podkapitole se pokusím rozebrat jednotlivé písemné prameny, jež jsem ke své práci použil. V první části zhodnotím prameny nastudované především v ABS Brno Kanice. Ve druhé části se pokusím zmapovat dosavadní bibliografii odborné provenience. Ve třetí popíši pohled na PS v laické literatuře a zběžně zhodnotím i dosavadní kinematografickou produkci.

1.3.1 Archivní zdroje

Stěžejní v mém pramenném výzkumu se stala týdenní návštěva v Archivu bezpečnostních složek v Brně – Kanicích. Ten se bohužel pro mne nachází až na druhé straně republiky. Tento hendikep byl ale více než kompenzován nabídkou přímo v areálu archivu bydlet, čehož jsem rád využil. Ve zdejším krytu (archiv měl původně sloužit jako protiatomový kryt brněnské brigády ČSLA) jsou uloženy takřka veškeré dokumenty týkající se Pohraniční stráže. 5. chebská brigáda Pohraniční stráže zde má vlastní archivní fond číslo 2 342 pod názvem 5. brigáda Pohraniční stráže Cheb. Inventář fondu je k nalezení v digitalizované podobě na internetu.¹ Právě studiem dokumentů v něm obsažených se mi podařilo částečně zrekonstruovat systém a výsledky spolupráce 5. brigády s civilním sektorem a výsledky pak porovnat a doplnit s výpověďmi samotných příslušníků jednoho z jejích praporů, případně přímo členů jejího velení. Právě z tohoto fondu čerpá ve svých pracích i

¹ <http://www.abscr.cz/data/pdf/abs/inventar-2342.pdf>

historik Pavel Vaněk, který se též podílel na jeho zpracování. Působí zde jako archivář a stará se právě o fondy věnující se Pohraniční stráž. Jeho rady přímo v místě mi byly cennými vodítky pro postup studia. Ze zmíněného fondu jsem prošel většinu dochovaných dokumentů, jež se nějak vztahují ke spolupráci s civilním sektorem. Velkým pozitivem fondu je jeho úhledná a logická inventarizace. Ta velmi usnadňuje orientaci v dokumentech. Zaměstnanci zdejší badatelný jsou navíc asi nejochotnějšími archiváři, se kterými jsem se doposud setkal, což mi umožnilo projít i množství dokumentů původně neobjednaných.

Druhým zásadním pramenem mé práce se stal v Kanicích uložený fond 2 357 pod názvem Hlavní správa Pohraniční stráž Praha. V něm se nalézají dokumenty s velkým časovým rozpětím - od poloviny padesátých let až do doby pádu komunistického režimu. Hlavní správa de facto řídila chod celé mašinérie ostražování státních hranic a dokumenty ve fondu obsažené tak mají vzhledem k zaměření mé práce velkou relevanci. Negativem tohoto fondu je nízký stupeň inventarizace. I tak jsem při psaní práce byl schopen využít některých už inventarizovaných dokumentů, a to především z i. č. 325 (Pomocníci PS směrnice, Spolupráce PS – LM, Prozatímní působnost velení PS, předání a převzetí strážních jednotek) a i. č. 238 (Směrnice pro výkon práva myslivosti a rybářství v ZP, Proryvy – narušení SH, EZOH, Zběhnutí, Úmrtí při demoličních pracích).

Dalším archivem, kde se nalézají mnohé dokumenty vztahující se k mému tématu, je pak logicky SOKA Cheb. V Chebském archivu bohužel nelze najít archiválie přímo spojené s působením Pohraniční stráž (ty se všechny shromáždily ve výše zmíněném archivu v Kanicích). Původně jsem zvažoval projít některé fondy, kde by bylo možné něco o PS nalézt. Především fond KSČ - okresní výbor Cheb, kde jsou uschovány dokumenty související s tehdejší politickou správou okresu. Fond je velmi dobře zpracován a obsahuje především zápisy ze schůzí zdejšího vedení KSČ. Vyhledávat v jednotlivých dokumentech zmínky o PS ale pokládám za časově velmi náročné a bez záruky valného výsledku, o čemž mě ubezpečili i zdejší pracovníci. Proto jsem fondů SOKA Cheb nakonec nevyužil.

Zajímavé bylo i pročitání kronik jednotlivých pohraničních obcí. Tyto kroniky jsou přehledně dostupné v digitalizované podobě na portálu Porta Fontium.¹ Tento server, kde se postupně zveřejňují kroniky česko – bavorského pohraničí, je nejen skvělým archivním zdrojem, ale i stále oblíbenějším serverem popularizujícím pohnutou historii regionu. Právě v kronikách obcí přímo hraničících s Bavorskem se dají nalézt mnohé zajímavé zmínky o zvláštním režimu, jenž v pohraničí fungoval. Jejich zevrubné prostudování ale ponechávám dalšímu výzkumu z důvodu velké časové náročnosti.

Za velmi přínosné pak pokládám i pozvání do jednotlivých osobních archivů oslovených

1 <http://portafontium.cz/contents/chronicle/>

vysokých důstojníků bývalé zdejší brigády. Byl jsem překvapen, že nějakou formu archivu má doma takřka každý z nich. Obsahem těchto osobních archivů pak zdaleka nejsou pouze osobní písemnosti, ale i důležité dokumenty z různých epoch ostrahy státních hranic označené jako tajné. Doufám, že jedním z přínosů této práce bude i výhledový přenos těchto dokumentů do archivu v Kanicích, což se týká především kroniky brigády.

1.3.2 Odborná literatura

Z podstaty problematiky nebylo odborné historické zpracování tematiky za minulého režimu možné. Jedinou výjimku představuje publikace nakladatelství Naše vojsko z roku 1986 pod názvem *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*.¹ Tato knížka je u nás bohužel jen těžko k sehnání. (Mně se dostala do rukou až poté, co jsem si ji objednal ze Státní vědecké knihovny v Olomouci.) Odhlédneme-li od ideologického balastu, jímž je knížka doslova nasáklá, jedná se o zajímavý a hodnotný zdroj informací. Autoři v knize popisují celou organizaci vojsk PS až do počátku osmdesátých let. Dílo je doplněno zajímavými přílohami a fotografiemi. Bohužel je nutné říci, že žádné odpovídající polistopadové dílo vědecké provenience u nás zatím nevzniklo. Nové a od ideologie oprostěné práce jsou buď zaměřeny regionálně, nebo omezeny zkoumaným časovým obdobím.

O tři roky později pak vyšel v návaznosti na tuto knihu *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*,² a to opět ve vydavatelství Naše vojsko. Obsahuje přes padesát dokumentů pro vývoj vojsk PS stěžejních. Pro mou práci, jejíž těžiště bude časově spadat do šedesátých a sedmdesátých let, je však využitelný jen částečně. Dokumenty v něm obsažené nejsou mladší než z roku 1963. I tak však představuje publikace dobrý pramen především pro období vzniku hraničních brigád.

Tato dvě díla byla na dlouhou dobu posledními publikovanými pracemi, na něž jsem narazil. Problematičnost dostupnosti pramenů a praktická nemožnost navázat na jakékoliv práce komunistické provenience pak stála i za pomalým rozjezdem studia celé tematiky v devadesátých letech v odborné literatuře. Dá se bez nadsázky říci, že první vědecké práce začaly vycházet až více než deset let po pádu železné opony, což zcela jistě souvisí s odtajněním většiny dokumentů v druhé polovině devadesátých let.

Podle mého názoru, nejvýznamnější publikace, která u nás vyšla a jež se mnou sledované problematice věnuje, se jmenuje *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955*. Tu napsal Pavel Vaněk, věnující se problematice PS dlouhodobě. Jeho práce ukazuje na

1 *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Naše vojsko, Praha 1986.

2 *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Naše vojsko, Praha 1989.

příkladu dvou brigád PS (znojemské a chebské), jak fungovala ostraha hranic v první polovině padesátých let. Kniha se opírá především o archivní výzkum. Autor studoval zejména dokumenty Archivu bezpečnostních složek Brno, kde je většina materiálů týkajících se PS uložena. V knize se lze především dočíst o opatřeních fyzicky zabraňujících přechodům hranice a pak příklady jednotlivých pokusů o průnik na Západ. Vaněk zajímavě popisuje, jak se měnila ostraha státní hranice v době, kdy byla vojska PS zakládána. Knihu lze bez nadsázky označit za kvalitní historickou práci, již autor doplnil řadou zajímavých příloh a fotografií. Vaňkovi se zároveň podařilo udržet si i profesionální odstup. Obecně se dá říci, že právě Vaněk se stal naším nejvýznamnějším vědcem studujícím problematiku PS. K mnou sledované problematice sepsal i mnoho odborných článků do vědeckých časopisů. Valnou většinu z nich publikoval ve Sborníku archivu ministerstva vnitra, který je volně dostupný na internetu.¹ Přímo chebské brigádě se věnuje pojednání pod názvem Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990.² I v tomto příspěvku autor čerpá z výše jmenovaného archivu. Zajímavosti článku rozhodně není na škodu ani určité prolnutí s později vydanou knihou. Článek velmi dobře vykresluje dynamiku celého procesu ochrany státních hranic z pohledu samotné byrokracie procesu. Z dalších článků a odborných příspěvků autora pak lze jmenovat například: Vojenská rada Pohraniční stráže a její práce na přehodnocení úkolů Pohraniční stráže počátkem sedmdesátých let;³ Konstituování pohraničního území jakožto prvku ochrany státní hranice v letech 1948 – 1951⁴ a K vývoji ženižně technického zabezpečení státní hranice v letech 1951 – 1955⁵ Všechna tato autorova díla odkazují především na dokumenty kanického archivu u Brna. Právě práce s archivem v Kanici je velkým kladem Vaňkových prací, jelikož zdaleka ne všichni autoři píšící o PS ze zdejší podrobné a de facto jediné dokumentace k problematice PS čerpají. Pod Vaňkovým vedením vyšly v nedávné době i dva sborníky zabývající se ostrahou hranic.⁶

Ze stejných zdrojů vychází i Jan Frolík. Ten se ve svých dvou příspěvcích pod názvy Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989⁷ a Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v

1 <http://www.abscr.cz/cs/sbornik-abs>

2 Vaněk, Pavel: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, 2005, s. 233 – 300.

3 Vaněk, Pavel: Vojenská rada Pohraniční stráže a její práce na přehodnocení úkolů Pohraniční stráže počátkem sedmdesátých let. In: Sborník ministerstva vnitra 1, 2003, s. 54 – 67.

4 Vaněk, Pavel: Konstituování pohraničního území jakožto prvku ochrany státní hranice v letech 1948 – 1951. In: Západočeský historický sborník 7, 2001, s. 331 – 339.

5 Vaněk, Pavel: K vývoji ženižně technického zabezpečení státní hranice v letech 1951 – 1955. In: Sborník Archivu ministerstva vnitra 2, 2004, s. 183 – 230.

6 Vaněk, Pavel (ed): Ochrana státní hranice v sedmdesátých letech 20. století. Brno 2015, 164 str. a Vaněk Pavel (ed): Ochrana státní hranice 1948 – 1955. Brno 2013, 140 s.

7 Frolík, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: Sborník archivních prací, roč. 41, č. 2 (1991), s. 447 – 510.

letech 1948 – 1989¹ rozepisuje o celkové organizační struktuře Sboru národní bezpečnosti. První ze dvou článků patří k vůbec prvním pracím, které u nás k problematice silových složek komunistického režimu po listopadu 1989 vyšly. Ani jeden se sice nevěnuje primárně Pohraniční stráž, ale vzhledem k tomu, že byla PS součástí popisované problematiky a oba články lze považovat za velmi dobré vědecké práce, měly by i ty tvořit základ studia mnou sledované problematiky.

Mezi další významné autory zabývajícími se problematikou česko – bavorského pohraničí v době studené války patří Tomáš Jílek. Jeho kniha (napsal ji ve spolupráci se svou manželkou Alenou) *Železná opona: Česko – bavorská hranice 1948 – 1989*² předestírá čtenářům historický exkurz do neklidných hraničních hvozdů. Ač je autor velmi erudovaný historik, lze tuto jeho práci považovat spíše za populárně naučnou literaturu než za literaturu faktu. Samotného textu je v publikaci minimum, zajímavé jsou především dobové fotografie.

Za zdařilou práci o Pohraniční stráž po listopadu 1989 pak považuji autorovu knihu *Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*.³ Pod vedením Tomáše Jílka se podařilo kolektivu autorů popsat poprvé v polistopadové epoše celou etapu uzavřených hranic v jedné publikaci. Ač se v titulu uvádí, že se kniha zaměřuje na období komunistického režimu, za velmi zajímavé považuji i pasáže popisující předcházející časové úseky. Autoři totiž zahajují svůj historický exkurz krátkým ohlédnutím za historií Šumavy z pohledu hranice mezi dvěma historickými územně správními celky – Bavorskem a Čechami. Ve srovnání s prací Vaňkovou⁴ se mi však jeho práce jeví jako povrchnější, méně opřená o archivní výzkum a psaná spíše pro širokou veřejnost. Jednoznačným kladem je pak to, že autoři obsáhli celé období komunismu.

Velmi zajímavou práci k tématu pak sepsal David Kovařík. Ve svém článku pod názvem „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951 – 1952)⁵ se zabývá obdobím, kdy se pohraniční oblasti de facto proměnily ve vojenské pásmo. Podobnou tematikou se zabývá i Jiří Topinka ve svém příspěvku *Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948 – 1960 a takzvaná akce dosídlení*.⁶ Autor v něm popisuje bezprecedentní demografický transfer následující po odsunu sudetských Němců. Dosídlování po odsunu vylidněných oblastí se tak

1 Frolík, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: Sborník archivních prací, roč. 52, č. 2 (2002), s. 371 – 520.

2 Jílek, Tomáš; Jílková, Alena: *Železná opona: Česko – bavorská hranice 1948 – 1989*. Plzeň 2002.

3 Jílek, Tomáš a kol.: *Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Baset, Praha 2006, 163 str.

4 Vaněk, Pavel: *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955*. Praha 2008, 215 str.

5 Kovařík, David: „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951 – 1952). In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3 – 4, 2005, s. 686 – 707.

6 Topinka, Jiří: *Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948 – 1960 a takzvaná akce dosídlení*. *Soudobé dějiny* 12, 3 – 4, 2005, s. 534 – 585.

definitivně zastavilo.

Ambicí studie Martina Pulce pod názvem *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945 – 1989*¹ se stalo vytvořit soupis obětí strážců železné opony. Jeho práce vyšla v rámci edice *Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu*. Předkládá kromě tabulek s oběťmi i dějiny ostrahy státní hranice od roku 1945 až do pádu celého systému v roce 1989. Autor ve své práci využívá množství archivních pramenů a jeho práce se dá pokládat za hodnotný zdroj ve studiu problematiky Pohraniční stráže, ač zastřešení Ústavem pro studium totalitních režimů naznačuje politickou objednávku. Tuto tematiku pak ve své práci rozvádějí i Tereza Mašková a Vojtěch Ripka.²

1.3.3 Pohraniční stráž v literatuře a filmu

Z pohledu působení na společnost pokládám za důležité podívat se v krátkosti i na zpracování tematiky OSH v laické literatuře a filmu. Tematika Pohraniční stráže byla několikrát zpracována především za minulého režimu, a to hlavně beletristickou formou. Pravděpodobně nejznámější je v tomto směru legendární *Kachyňův Král Šumavy* z roku 1959. Filmový příběh tria autorů - Karel Kachyňa, Rudolf Kalčík a František Dvořák - se o dva roky později dočkal i knižního vydání. Líčí osudy nově formovaných složek Pohraniční stráže na šumavském bavorsko – českém pomezí. Životní příběh skutečného krále Šumavy Josefa Hasila pak po revoluci zpracoval David Jan Žák v životopisném románu z roku 2012 *Návrat krále Šumavy*, kde líčí osudy tohoto legendárního převaděče unikajícího revoluční spravedlnosti. Kromě legendárního Krále Šumavy je třeba zmínit i snímek, který byl v roce 1971 točen u příležitosti dvacátého výročí Zákona o ochraně státních hranic – film *Černý vlk*. Na filmu se jako psůvod přímo podílel i jeden z narátorů této práce Jaroslav Horák. Přímo problematice Pohraniční stráže a její prezentaci v dobových médiích se ve svém odborném příspěvku pod názvem *Na stráži míru*³ věnuje Eva Polivodová. Tento text lze doporučit zájemcům o mnou sledovanou problematiku. Velmi pěkně v něm rozebírá mediální obraz vojsk PS v době formování těchto jednotek, částečně se věnuje i mnou sledovanému tématu.

Za zajímavý fenomén, ač se nejedná o odbornou literaturu, a její využitelnost je tedy omezená, považuji literární produkci z per samotných bývalých příslušníků PS. Mezi počiny z této kategorie patří například kniha pod názvem *Orosené vzpomínky a Orosené vzpomínky* nestárnou Stanislava Kábeleho, v nichž autor uvažuje o ostraze státních hranic ČSSR v kontextu

1 Pulec, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945 – 1989*. In: *Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu* č. 13, Praha 2006.

2 Mašková, Tereza, Ripka, Vojtěch: *Železná opona v Česko – Slovesku. Usmrčení na československých státních hranicích v letech 1948 – 1989*. Praha 2015, 197 str.

3 Polivodová, Eva: *Na stráži míru. Prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948 – 1956*. In: *Sborník archivu ministerstva vnitra* 10, 2012, s. 123 – 142.

mezinárodních souvislostí. Další knihou je pak dílo vydané Klubem českého pohraničí *Ve šlépějích Chodů*. V této publikaci, vlastně spíše sborníku, vzpomínají bývalí příslušníci PS na významné události při ostraze státních hranic. Z vyprávěných vzpomínek je cítit nostalgie a hrdost na službu ve sboru. Literatury podobného ražení vyšlo v posledních letech opravdu hodně a nemá valného smyslu ji hlouběji v tomto pojednání rozebírat.¹ Zajímavé ale je, že se vzpomínky pohraničnicků začaly vydávat až s odstupem času po roce 2000, kdy už od doby zrušení hraničních zátarasů uplynulo přes deset let. Takřka veškerou tuto tvorbu podporuje a na jejím vydávání se podílí Klub českého pohraničí. Zmíněná organizace sdružuje bývalé příslušníky PS a disponuje až neuvěřitelně hustou sítí místních poboček a bohatou organizační strukturou.

Řada publikací věnujících se mnou sledované problematice vznikla i z per autorů „z druhého břehu“. Tedy lidí, kteří nezřídka vidí v PS vrchol všeho zla komunistického režimu. Zajímavý je například počín publicisty Luděk Navary.² Ten, ač není historikem, ale publicistou, popisuje ve své knize jednotlivé pokusy o přechod občanů socialistického tábora na Západ. Jeho kniha se dokonce dočkala i druhého dílu, vyšel v roce 2007.³ Podobnou tematikou se zabývá i Jožka Pejškař ve svém díle s názvem *Útěky železnou oponou*.⁴ Jeho kniha popisuje žurnalistickou formou jednotlivé pokusy o přechod státní hranice. Zároveň byla jednou z prvních věnujících se Pohraniční stráž, jež u nás vyšla po roce 1989. Obecně se dá říci, že začátek devadesátých let se nesl spíše ve znamení celospolečenské debaty nad problematikou Pohraniční stráže. Do diskuze odborná historická obec vstoupila s citelným zpožděním, stejně jako dnes píšící bývalí příslušníci jednotek Pohraniční stráže.

1.4 Rozhovory s narátory

Za důležitý informační zdroj své práce pak pokládám rozhovory s narátory. Jelikož tuto práci považuji za pouhý začátek hlubšího bádání, rozhodl jsem se zatím oslovit pouze bývalé důstojníky PS, kteří ale tvoří jen malou část tehdejší společnosti v pohraničí. Jejich biogramy a protokoly z rozhovorů lze nalézt v přílohách této práce. Bohužel se mi nepodařilo sehnat žádného příslušníka PS, jenž by byl většinu šedesátých let v aktivní službě. V padesátých letech nebyl v aktivní službě žádný z nich. Pokusil jsem se pár pamětníků i s pomocí narátorů kontaktovat, bohužel ale jejich zdravotní stav provedení rozhovoru neumožňoval. V budoucím výzkumu, kde se na natáčení dalších rozhovorů zaměřím, mám ještě vytypovaných několik potenciálních narátorů k padesátým a šedesátým letům. Bohužel jsem na ně přišel příliš pozdě, a proto jejich zahrnutí do

1 Další tituly této proveniencí je možné nalézt ve třetím oddílu Literatury. Z těchto publikací jsem ve své práci nečerpal, uvedeny by být přesto, jak si myslím, měly.

2 Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Host, Brno 2004.

3 Navara, Luděk: *Příběhy železné opony 2*. Host, Brno 2007, 257 str.

4 Pejškař, Jožka: *Útěky železnou oponou*. Melantrich, Praha 2002.

projektu nebylo možné. Nakonec jsem ve své práci vycházel jen z pěti rozhovorů. Postupoval jsem metodou snowballu. Prvním mým kontaktem na prostředí PS byl JUDr. Sloup, s nímž se už léta znám. Od něj jsem získal kontakt na pana Kvasničku a pak jsem postupoval dále. Je až neuvěřitelné, jak aktivní lidé, ač už často důchodového věku, tito bývalí příslušníci PS neustále jsou. I proto bylo velmi těžké domluvit s nimi termíny jednotlivých rozhovorů. Na těchto stránkách nebudu zabíhat do velkých podrobností z jednotlivých rozhovorů – lze si je prostudovat v přílohách.

Mým prvním narátorem, s nímž jsem rozhovor nahrával, byl Mgr. Kvasnička. Bohužel se náš rozhovor odehrál před mou návštěvou archivu v Kanicích, takže jsem na něj nebyl ani zdaleka tak dobře připraven, jak by bylo třeba. I tak pokládám tento rozhovor za velmi cenný, ukázalo se totiž, že narátor byl mimo jiné i členem mladých strážců hranic, na což jsme v rozhovoru také narazili. Jeho aktivní služba sice spadá až do osmdesátých let, dodnes je ale aktivní v KČP. Druhý rozhovor jsem vedl s posledním velitelem brigády ing. Vitoňem. Kontakt na něj jsem získal od třetího narátora, pana doktora Horáka. Původně jsem vůbec nedoufal, že by se pan inženýr se mnou setkal. V poslední době je nemocen a ostatní narátoři pokládali za málo pravděpodobné, že by souhlasil se setkáním. I proto jsem byl mile překvapen, když mi přišla pozvánka k narátorovi domů. O inženýru Vitoňovi mluví ostatní narátoři s velkou úctou a pokládají ho za výborného velitele. Jako voják z povolání vykonával mnoho funkcí a působil i na hlavní správě PS. I když ho náš rozhovor namáhal, bylo z něj cítit velké charisma i velký zápal pro probíranou problematiku. Bez zajímavosti není ani to, že jeho žena pochází z rodiny sudetských Němců. Se třetím narátorem, panem doktorem Horákem, bylo nejobtížnější nalézt společný termín – pracuje na nočních směnách v továrně, navíc je velmi aktivní v KČP. Právě od něj jsem měl kontakt na ing. Vitoň, pod nímž na brigádě sloužil. Pan doktor byl jediný, kdo hovořil více i o své rodině a hodně o služební kynologii, jíž se věnoval – podílel se jako psodod na natáčení filmu Černý vlk. Velkou většinu své profesionální kariéry strávil jako zástupce velitele chebského praporu pro věci politické. Předposlední rozhovor jsem natáčel s JUDr. Václavem Sloupem, s nímž bylo velmi obtížné najít společný termín. Rozhovor jsme vedli v devět ráno u něj v kanceláři na OV KSČM, jehož je předsedou. Do širšího povědomí vstoupil v době fungování krajské koalice KSČM – ČSSD. Tehdy působil jako radní pro školství, mládež a tělovýchovu. Proti jeho působení v této funkci pořádali někteří pedagogové protesty a demonstrace. Rozhovor s JUDr. Sloupem byl velmi zajímavý, narátor je i vzhledem ke své profesi velmi dobrý vypravěč, a tak rozhovor poskytl plno zajímavých informací. Nakonec jsem si nechal rozhovor s ing. Novákem, který působil léta jako spojař na velení brigády. Dnes už je v důchodu a věnuje se svému koníčku – rybaření. Rozhovor s ním proběhl v jeho bytě. I Petr Novák je dobrým vypravěčem. Zajímavě mluvil mimo jiné o převedení

vojsk PS pod MNO i o jednotlivých detailech spolupráce vojsk PS s civilním sektorem. Sám o PS píše a je aktivním členem KČP.

V rámci budoucího výzkumu bude určitě nutné realizovat se všemi pěti narátory ještě další rozhovory, kde bude dobré se více věnovat jejich soukromému životu, k čemuž jsme se vzhledem k omezenému času při prvních rozhovorech příliš nedostali. V rámci dalšího výzkumu bude přínosné vytypovat i skupinu občanů pohraničí aktivních v PPS nebo v MDS. Pro větší vyváženost budou hodnotná i svědectví „neorganizovaných“ civilistů. Dále bych chtěl nahrát rozhovory i s dnešními starosty a zastupiteli jednotlivých obcí. Tato témata si ponechávám na zpracování doktorandské práce.

2. Dějiny 5. brigády Pohraniční stráže

Zeměpisná poloha Chebska, jež tvoří a tvořilo západní výspu českých zemí, přinášela značná specifika v poválečném vývoji v porovnání s ostatními oblastmi nově se obnovujícího Československa. Chebsko, jako území osídlené takřka výhradně Němci, figurovalo ještě v průběhu roku 1944¹ v úvahách Benešovy vlády jako prostor, který by se dal za určitých podmínek Německu ponechat. Jak ale postupovala fronta, byly tyto návrhy tlačeny do pozadí, a to i přes fakt, že podíl neněmeckého obyvatelstva v okrese se ke konci války odhadoval na méně než dvě procenta.² Do této situace, kdy se většina obyvatel okresu dala považovat za nepřátele, do pozvolna se obnovujícího státu vstoupily krátce po amerických jednotkách 79. divize i první české oddíly.

2.1 Chebské pohraničí od konce války do roku 1948

Prvními Čechy, kteří se na Chebsku objevili, byli bývalí vězni osvobození z bavorských věznic. Po překročení hranic se většina z nich zapojila do nově budované státní správy, jak se lze dočíst z dobových dokumentů: „*V úterý dne 8. května 1945 přibyl první transport bývalých politických vězňů z káznice v Bayreuthu v počtu 100 mužů do Chebu. (...) větší část osob z něho byla určena k výkonu strážní služby, malá skupina pak k službě správní.*“³ Správu města přesto americká armáda předala československým úřadům až 22. května.⁴ Situace na Chebsku byla v době, kdy se v rámci celé republiky začala znovu obnovovat finanční stráž, značně nepřehledná. Finanční stráž, jež měla navázat na předválečné působení stejnojmenného sboru, se zde pohybovala ve

1 J. W. Brugel: *Češi a Němci 1939 – 1946*, s. 96.

2 F. Čapka; L. Slezák; J. Vaculík, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, s. 19.

3 14. května, Cheb – Zpráva o zřízení a činnosti Policejního ředitelství v Chebu, adresovaná chebskému MNV a MV. in: A. von Arburg; T. Staněk: *Výsídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945 – 1951*, II. 1, s. 267.

4 J. Marek: Oblastní Čs. vojenské velitelství Cheb v květnu 1945“ in: *Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje 2006*, s. 101.

značně nepřátelském prostředí. Ačkoli se do jejich služeb v rámci republiky přihlásilo 5 600 finančníků,¹ jejich počty se vzhledem k novým úkolům jeví jako naprosto nedostatečné. V červnu 1945² se proto začal v pohraničním prostoru konstituovat Pohotovostní pluk SNB; byl organizován do 12 rot a byl dislokován na hranicích s Německem a Rakouskem. Situaci na Chebsku v této době nejlépe popisují situační zprávy velitele 5. rot Pohotovostního pluku SNB, kde se mimo jiné lze dozvědět o převážně nočních útocích Němců na nově konstituovanou správu.³ Už v této době se stával pohotovostní pluk oporou KSČ. 90% pluku tvořili „vybraní příslušníci dělnické třídy.“⁴ Spolupráce mezi prvními Čechy, kteří na Chebsko mířili, a ostrahou hranic, se stávala pro obě strany naprostou nutností vzhledem k de facto cizímu prostředí, v němž se pohybovali nejen bezpečnostní síly, ale i první dosídlenci. Těžkou situaci a poměry dobře dokresluje hlášení místního velitelství SNB z Aše ze 17. srpna 1945.⁵ Zde se mimo jiné píše „Dohledací obvod Sboru národní bezpečnosti v Aši měšťě obnáší 1.840 ha, počet obyvatel asi 24.000, z toho asi 1.000 Čechů a mimo těchto 8.000 německých uprchlíků. (...) Výkon bezpečnostní služby a požadavky na nás kladené jsou naprosto omezeny úplným nedostatkem pohonných látek. Místním velitelství SNB byly na měsíc srpen zaslány poukázky na 50 litrů benzínu, a jelikož zde benzín není, je třeba pro něj dojíždět, takže se při přepravě tohoto značné množství spotřebuje.“⁶ Státní hranice na Chebsku se v prvních měsících po válce považovala za jednu z nejprostupnějších. I z tohoto důvodu se na střežení hranice zpočátku podílely i jednotky československé armády.

Chaos na hranici s Bavorskem i Saskem byl navíc znásoben odsunem německého obyvatelstva. Ten začal na Chebsku s obrovskými obtížemi už v létě 1945. Byl doprovázen jednak dobrovolnými nekontrolovatelnými odchody, ale i nelegálními přechody z Německa do Čech. Především ze sudetských vesnic kolem hranic se Němcům i přes snahu o kontrolu podařilo přetahat do amerického okupačního pásma celá hospodářství, jak se můžeme dočíst v dobových hlášeních. „Aš leží v těsné blízkosti hranic a jsou velmi časté případy, kdy se Němci mnohdy za pomoci Američanů pokouší přepravit svůj majetek přes hranice. Vzhledem k množství požadovaných úkolů a namáhavosti služby jeví se potřeba stav SNB přiměřeně zvýšiti.“⁷ Situaci na hranici nikterak nepomohl ani odchod americké armády 25. listopadu 1945.⁸ Na druhou stranu se kontrola hranice

1 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 17.

2 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 29.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342 k. 632, Situační zpráva číslo 2 podle zpravod. rozkazu č. 2 ze dne 7. 8. 1945 od 12. do 25. 8. 1945.

4 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 29.

5 Bezpečnostní poměry v pohraničí výpis z Hlášení místního velitelství SNB v Aši ČJ. 14/45 Dův. Ze dne 17. 8. 1945 In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 19.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 J. Slavík, *Kronika města Chebu 1945 – 1947*, s. 60. (on-line) (cit. 5. 2. 2017). Dostupné z Portafontium: http://www.portafontium.cz/iipimage/30260040/soap-ch_00314_mesto-cheb-1945-1947

dostala do výhradně českých rukou a k finanční strážci přibýly pasové kontrolní stanice SNB. I přes toto posílení se nová správa na Chebsku nacházela ve velmi těžké situaci, o čemž vypovídá počet Čechů v prvních měsících roku 1946. V celém okrese jich bylo pouhých jedenáct tisíc.¹

Rok 1946 se nesl ve znamení organizovaného odsunu německého obyvatelstva. Tento proces se ukázal značně obtížný a přinášel především novým národním správcům zdejších podniků nemalé obtíže. Hromadný odsun vedl takřka ke kolapsu zdejšího průmyslu a vážně ohrozil zemědělskou produkci. Kvůli žním byl dokonce tento proces na čas zbrzděn. Vysídlení Němci se vraceli přes nedostatečně střeženou hranici pro svůj majetek a docházelo k mnoha střetům s ostrahou hranic, často za pomoci zbraní. V oblasti se navíc pohybovaly ozbrojené skupinky Němců, které útočily na nově konstituované úřady. Těchto incidentů ale přeci jen postupem času ubývalo. V červnu 1946 byl pohotovostní pluk NB transformován na Pohraniční útvar SNB 9600 Praha.² Tento útvar se skládal ze tří pluků rozčleněných na 9 praporů, 39 rot a 134 čet. Bylo také zřízeno 9 jezdeckých čet a 27 jezdeckých družstev.³ Útvar vznikl pod taktovkou komunistického ministra vnitra Noska, což se projevilo i na jeho složení. V budoucnu se mnoho jeho příslušníků dostalo na vysoké pozice v StB.⁴ Transformace sboru pod taktovkou ministra vnitra Václava Noska vedla k dalšímu posílení pozic komunistů, a tak došlo k postupnému rozchodu s prvorepublikovou praxí finanční stráže. Finanční stráž se za první republiky věnovala, jak už její název napovídá, především hospodářským deliktům, jako bylo pašování. Nová situace na nebezpečné hranici si vyžadovala zcela nové přístupy. Ty si komunisté vykládali po svém a existence pohraničních útvarů SNB se stávala terčem kritiky ostatních stran Národní fronty.

Začátky roku 1947 se nesly ve znamení závěru hlavní vlny odsunu. Pokusy odsunutých o proniknutí zpět na území ČSR však nepolevily a chebsko – bavorská hranice často nadále připomínala válečnou zónu, jak dokládají dobové zprávy ONV Cheb: „*Od ledna 1947 do konce června 1947 bylo pro ilegální přechod státní hranice k úřadu předvedeno celkem 2.321 osob (...). Pro tento přestupek byl vyměřen trest na svobodě v celkovém trvání 149 roků, dva měsíce a čtrnáct dnů. Odsouzené osoby byly přidělovány na nutné práce v okrese.*“⁵ Kolik lidí přecházelo bez povšimnutí, se nedá ani odhadovat. Nově příchozí dosídlenci Chebska spatřovali ve strážcích hranic důležitý bezpečnostní element, pro ochranu jejich nově nabytého majetku klíčový. Už v této době se

1 J. Slavík, *Kronika města Chebu 1945 – 1947*, s. 60. (on-line) (cit. 5. 2. 2017). Dostupné z Portafontium: http://www.portafontium.cz/iipimage/30260040/soap-ch_00314_mesto-cheb-1945-1947

2 T. Jílek a kol: *Železná opona*, s. 17.

3 Zpráva o činnosti pohraničních útvarů SNB. In: *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*, s. 32.

4 J. Frolík: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. 52, č. 2 (2002), s. 448.

5 J. Slavík, *Kronika města Chebu 1945 – 1947*, s. 178. (on-line) (cit. 5. 2. 2017). Dostupné z Portafontium: http://www.portafontium.cz/iipimage/30260040/soap-ch_00314_mesto-cheb-1945-1947

tak položily základy budoucí spolupráce. O celkové atmosféře na Chebsku a o tom, jak důležitá se neprostupnost hranice dosídlencům zdála, svědčí i rezoluce z podzimu 1947, kterou schválil městský národní výbor v Chebu: „*Další pobyt Němců v pohraničí je však nežádoucí i z důvodů státně bezpečnostních, neboť zcela samozřejmě udržují i nadále nelegální styky se svými odsunutými příbuznými a přáteli a provádějí politickou i hospodářskou špionáž a pašují potraviny přes hranice.*“¹ Vztahy s americkou správou bavorské strany hranic se navíc rapidně horšily přímo úměrně zhoršování mezinárodní situace. Horšily se i vztahy mezi finanční stráží a jednotkami SNB, neboť ty stále otevřeněji prosazovaly politiku KSČ v pohraničí.

Únor 1948 završil proces komunizace bezpečnostních složek. Pohraničního útvaru SNB se už únorové události dotkly jen okrajově. Vysídlená území se již před únorem stala baštou KSČ a zdejší ozbrojené složky byly díky Noskovým čistkám v letech 1945 – 1948 taktéž výrazně prokomunistické a pro budoucí režim spolehlivé. To dokládá mimo jiné i fakt, že část útvarů SNB 9600, které měly střežení hranic v této době na starost, byla ministrem Noskem v předvečer „vítězného února“ povolána do Prahy k podpoře komunistů.² Byly rozmístěny nejprve v okolí Prahy. V průběhu převratu pak i v Praze samotné, o čemž referuje i komunistická historiografie: „*Od 22. 2. 1948 již příslušníci pohraničních útvarů SNB střežili pošty, telefonní centrálu, rozhlas a ústřední úřady. Zesílené hlídky příslušníků SNB procházely ulicemi. V řadě případů byly nuceny zakročovat proti reakčním národně socialistickým a lidoveckým studentům, kteří se snažili vyvolávat nepokoje a incidenty a vytvářet nátlakové situace na lidové masy.*“³ Stejný zdroj pak s hrdostí konstatuje, že příslušníci útvaru 9600 získali za působení v krizových dnech nejvíce řádů a ocenění.⁴

2.2 Chebské pohraničí od „vítězného února“ do roku 1951

Únorové události se záhy začaly projevovat přímo na hranici. Rozkazem ministerstva vnitra z 23. února 1948⁵ byl zakázán malý pohraniční styk mezi ČSR, Rakouskem a americkou okupační zónou. Na základě stejného rozkazu došlo de facto ke zrušení platnosti všech cestovních pasů. Za hranice se mohli nově dostat pouze občané, jejichž pasy jsou „*opatřeny výjezdním povolením vydaným oddělením III/6 ministerstva vnitra nebo VII. oddělením pověřenictva MV.*“⁶ Zároveň byla

1 A. Wiedemann: „Pojď s námi budovat pohraničí“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945 – 1952, s. 294.

2 J. Frolík: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: Sborník archivních prací, roč. 41, č. 2 (1991), s. 452.

3 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 36.

4 Tamtéž.

5 V. Ríchnr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. IV, s. 2.

6 Tamtéž.

posílena ostraha západní hranice, především hranice s Bavorskem. Ve zdejší sboru finanční stráže došlo k masivním čistkám a byl podřízen pohraničním útvarům SNB. Zostřený režim na hranicích popisuje ve své práci Tomáš Jílek: „*Již krátce po únorovém převratu v roce 1948 byly vydány předpisy omezující přístup obyvatelstva ke státní hranici. Byla nařízena přísná kontrola osob a motorových vozidel na silnicích vedoucích ke státním hranicím a zakázán vstup do pohraničního pásma osobám, které tam nebydlí nebo tam nemají trvalé zaměstnání. Hraniční přechody byly opatřeny zábranami. Na důležitých místech fungovaly stále hlídky SNB. Vedlejší přejezdy hranic, jež nebyly kontrolovány, se přerušily příkopy o hloubce 120 cm, šířce 150 cm, vykopanými ve vzdálenosti 15 až 20 metrů od státní hranice.*“¹ Hranici v tuto dobu střežily kromě finanční stráže stále i tři pluky SNB, které sídlily v Liberci, Plzni a Brně. Oblast Chebska spadala pod působnost karlovarského praporu, který patřil pod plzeňský pluk.

Po únoru 1948 sice pokračovaly pokusy o přechod hranice ze strany sudetských Němců, kteří se snažili pouze odnést soukromý majetek zanechaný v chátrajících vesnicích podél hranic, těchto případů ale výrazně ubylo. Naproti tomu se do Bavorska snažily dostat tisíce lidí, pro něž komunistická ideologie žádné světlé zítřky nechystala. Chebsko patřilo v rámci republiky k nejvyužívanějším místům přechodu. Vděčilo za to především své poloze, ale také faktu, že Cheb patří k významným železničním uzlům, a bylo tedy relativně snadné se do města dostat. Město samotné navíc leží jen pár kilometrů od státní hranice. Dalším nezanedbatelným faktorem usnadňujícím přechod lidem byl fakt, že se na Chebsku zcela vyměnilo obyvatelstvo. Bylo tak daleko jednodušší „splýnout s davem“. V Bavorsku, ovládaném americkou okupační správou, vznikaly nové tábory. Tentokrát už ne pro odsunuté sudetské Němce, ale pro první uprchlíky před komunistickým režimem. Někteří z těchto lidí se pak snažili proniknout zpět do ČSR s různými zpravodajskými nebo záškodnickými úkoly, čehož režim propagandisticky využíval.

Další utužení režimu představovala vyhláška ze začátku března 1948, kdy bylo obyvatelstvu příhraničních obcí zakázáno noční vycházení. V blízkosti hranic bylo zakázáno i provozovat zimní sporty.

Přes to všechno dostal Klement Gottwald v srpnu 1948 na stůl zprávu, která vyčíslila počet uprchnuvších za hranici v prvních pěti měsících po vítězném únoru na 8 000 lidí.² Ve stejné době došlo k zadržení 1 100 lidí³, což se nedalo považovat za uspokojuvounou úspěšnost. Proto byl dne 6. října 1948 přijat Zákon na ochranu lidově demokratické republiky.⁴ V jeho paragrafu 40 pod

1 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 19.

2 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 19.

3 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 41.

4 Zákon č. 231/1948 Sb. Na ochranu lidově demokratické republiky ze dne 6. října 1948. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 32.

názvem Neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu se výslovně uvádělo: „Československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky opustí neoprávněné území republiky nebo ve stejném úmyslu neuposlechne výzvy úřadu, aby se v přiměřené lhůtě, kterou mu úřad určí, na území republiky vrátil, bude potrestán pro zločin těžkým žalářem od jednoho roku do pěti let.“¹ Komunistická vláda reagovala na zvýšený tlak na česko - bavorskou hranici i na sklonku roku. Zákonem o národní bezpečnosti z 2. 12. 1948² byla finanční stráž, hodnocená jako značně nespolehlivý element v hraničním prostoru, zcela zrušena. Nová směrnice jasně určovala, kdo bude mít v příhraničí hlavní slovo. V normě se mimo jiné uvádělo: „Působnost, která přísluší v celním pohraničním pásmu finanční stráži, přechází, s výjimkou výkonu pomocné služby u celních úřadů, na Sbor národní bezpečnosti, další výjimky může stanovit vláda nařízením.“³ Na základě stejného zákona bylo legalizováno použití zbraní při střežení hraničního prostoru. Zbraň mohla být použita „v celním pohraničním pásmu, jestliže osoba po opětovné výzvě se nezastaví, snaží se uniknout a nemůže být nijak zadržena.“⁴

Režim na západní hranici, jen se dostala i do pole intenzivního zájmu sovětských poradců, se dále zostřoval. Na začátku roku 1949 došlo ke zřízení dvou hraničních pásem. V prvním pásmu, které hraničilo s kapitalistickou cizinou, se mělo přejít na vojenskou organizaci pohraničních útvarů. Měly zde být dislokované nejlepší zbraně a dostatek motorizovaných prostředků pro rychlé přesuny jednotek. Úsek jednotlivých čet neměl být delší než deset kilometrů. Hranice mezi Bavorskem a ČSR se stala na několik let horkým bojištěm začínající studené války. Na vzrůstající tlak odpověděla komunistická vláda další reorganizací. Správa pohraničí začala dostávat jasnější pravidla. „K 1. dubnu 1949 byla zaujata nová sestava a upravena organizační struktura Pohraniční stráže SNB. Státní hranice v délce 3550 km byly střeženy 14 pohraničními prapory, kterým byly podřízeny pohraniční roty, pohraniční čety nebo stanice SNB.“⁵ Nové pořádky se projeví i v utužení stranické disciplíny a „politické uvědomělosti“ příslušníků pohraničních útvarů, u nichž byly zakládány stranické organizace.

1. dubna 1950 oznámil ONV Cheb na stránkách dobových periodik, že „se od 1. dubna 1950 zřizuje na chebském okrese podél státní hranice hraniční pásmo. Vnitřní hranice tohoto pásma jsou na nejvíce používaných cestách označeny tabulkami, popřípadě bílo - červenými terči. Do hraničního pásma musí být zvláštní povolení. Kdo toto má, nesmí se od zešeření do svítání

1 Zákon č. 231/1948 Sb. Na ochranu lidově demokratické republiky ze dne 6. října 1948. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 48.

2 Zákon č. 275 Sb., kterým se přenáší působnost finanční stráže v celním pásmu na Sbor národní bezpečnosti, ze dne 2. prosince 1948. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 49.

3 Tamtéž.

4 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 25.

5 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 44

*zdržovat mimo prostor veřejných cest, silnic a železničních tratí.*¹ Navíc k 1. dubnu 1950² nastoupilo nově na hranice 4 000 vojáků základní vojenské služby. Ti byli vybíráni speciálními komisemi. Počet mužů střežících hranice se zásadně zvýšil. Počet členů KSČ mezi pohraničníky se ale zásadně snížil – dosahoval 75 - 80%.³

2.2.1 Nová sestava Pohraniční stráže – vznik chebské brigády

V průběhu roku 1950 došlo k zásadní změně v početním stavu mužstva, což vyvrcholilo zřízením nové sestavy Pohraniční stráže. Na základě přechodu na takzvanou novou sestavu Pohraniční stráže se počet jejích příslušníků zvýšil z původních 6 124 mužů⁴ na trojnásobek, což situaci na hranicích zásadním způsobem změnilo. Byla zřízena vojenská akademie Pohraniční stráže se sídlem v Praze. Brzy po ní uvedlo ministerstvo do provozu školu psovodů a služebních psů u Sušice. Do poloviny padesátých let pak přibýlo několik dalších škol a učilišť. Důraz byl u jednotek kladen i nadále na ideologickou uvědomělost pohraničníků. *„Na všech stupních velení byli jmenováni zástupci velitelů pro věci politické, v jednotkách pracovaly dílčí organizace KSČ a organizace ČSM.*“⁵ Hranice se Západem přešla na vojskové nepřetržité střežení a zdejší útvary byly organizovány do brigád.⁶ Vojskové střežení hranice mělo za následek výstavbu mnoha - z počátku hlavně dřevěných - rot. Nové jednotky je stavěly především svépomocí. Celý systém ostrahy hranice se posunul směrem blíže k hranici a značně se zintenzivnil. Chebská brigáda byla poskládána z jednotek, jež na území zdejších okresů působily.⁷ Celkově sloužilo v rámci 5. bPS zpočátku 150 důstojníků, 160 poddůstojníků z povolání a 2 236 vojáků základní služby.⁸ O první struktuře brigády ve své práci referuje Pavel Vaněk: *„Chebská brigáda tedy byla v roce 1951 strukturou o čtyřech pohraničních praporech s 25 pohraničními rotami. Její pohraniční rota (61) měla tři pěší družstva (každé z nich mělo předepsáno po 13 pohraničnicích), čtyřčlenné družstvo psovodů a vedle velitelského družstva (5) v čele se staršinou roty a hospodářského družstva (účetní a dva kuchaři) bylo do její struktury začleněno družstvo těžkých kulometů (5), tedy obsluha jednoho těžkého kulometu.*“⁹ Celý systém se s nemalými problémy uvedl v lednu 1951 do provozu a zcela

1 V. Richt: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. I, s. 8.

2 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 20.

3 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 47.

4 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 30.

5 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 51.

6 Na hranicích s Rakouskem působily v padesátých letech pouze jednotlivé oddíly Pohraniční stráže. Ke stejnému systému se zde přistoupilo až v roce 1955, což mělo souvislost s ukončením okupačního statusu našeho jižního souseda.

7 To je pravděpodobně důvod, proč nesla zdejší brigáda označení 5. bPS Na území Chebska a Ašska před změnami působil 5. rota Pohotovostního pluku 1. NB. Původně ale vzhledem ke své důležitosti měla nést brigáda označení 1. bPS.

8 V. Richt: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. II, s. 8.

9 P. Vaněk: Vaněk, Pavel: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In:

překreslil mapu Chebska. Vzhledem k charakteru úseku byla brigáda pokládána za nejdůležitější a nejrizikovější sektor, jak ve svém vyprávění přibližuje JUDr. Sloup: „*Tady na Chebsku bylo velmi úzké operační pásmo pro Pohraniční stráž. Když to vezmu na Moravě nebo na Šumavě, tak tam ta hloubka od státní hranice po hranici hraničního pásma byla mnohakilometrová. Ale tady na tom našem úseku zejména Cheb - Aš se to pohybovalo od dvou kilometrů až po nula. Mezi čtvrtou rotou ašskou a Újezdem - třetí rotou, tak tam bylo hraniční pásmo nějakých třicet až padesát metrů.*“¹ Další důležitý faktor pak doplňuje její poslední velitel ing. Vitoň, který před chebskou brigádou velel brigádě českobudějovické. Ten dává její důležitost do souvislosti se zdejším Trojmezím.²

2.2.2 Zákon číslo 69/1951 Sb.

Údaje ministerstva vnitra o útěcích na Západ začaly být počátkem padesátých let i přes zlepšující se systém ostrahy alarmující. Do poloviny roku 1951 se o útěk na Západ podle těchto podkladů pokusilo 20 450 osob.³ Skutečné číslo ale mohlo být až dvakrát vyšší. I proto došlo na přelomu let 1950 a 1951 k navýšení početního stavu vojska dozorujícího hranice, čímž se přešlo na novou sestavu Pohraniční stráže. Tento stav ale bylo nutné nějak legalizovat právní úpravou.

Nastalou situaci, kdy se západní hranice stala de facto státem ve státě, řešil Zákon o ochraně státních hranic z 11. 7. 1951.⁴ Režim na hranicích tím dostal rámce, v nichž se pak s menšími úpravami pohyboval dalších bezmála čtyřicet let. Zákon svěřil ochranu hranic zcela do rukou vojsk PS a vybavil je pro to patřičnými pravomocemi. Zákon doplňovala řada norem. Jednou z prvních bylo nařízení ministra národní bezpečnosti č. 70/1951 Sb. ze 14. 7. 1951 o případech, v nichž byl příslušník PS oprávněn použít zbraně. V normě se uvádělo: „*Příslušník Pohraniční stráže použije při výkonu své pravomoci zbraně, zachováváje potřebnou opatrnost: a) proti osobám, které na území republiky neoprávněně přešly nebo se po území republiky neoprávněně pokoušejí přejít státní hranice a na výstrahu se nezastaví; b) bez výstrahy, je-li zjevně podniknut útok proti příslušníku Pohraniční stráže, proti jiné osobě, proti stanovišti, které střeží, nebo proti sousednímu stanovišti; c) bez výstrahy k zamezení útěku osob zatčených, zadržených nebo nebezpečných pachatelů trestných činů, nelze-li jinak útěku zabránit; d) proti osobám, které se zprotiví služebním zákrokům příslušníka Pohraniční stráže, nelze-li jinak a přes výstrahu překonat odpor, směřující ke zmaření služebního zákroku.*“⁵

Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 235.

1 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 Rozhovor veden s ing. Vitoňem 4. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora .

3 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 20.

4 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 51.

5 Nařízení ministra národní bezpečnosti č. 70/1951 Sb. O právu příslušníka Pohraniční stráže použít zbraně ze dne 14. července 1951. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 73

Právní norma navíc řešila i zvláštní režim, jenž v pohraničí fungoval. Paragraf 10 tedy mimo jiné zakazoval vstup do pásma bez platného povolení. Tento předpis sumarizoval celou řadu omezení pohybu podél státních hranic a navazoval na ustanovení o pohraničním území vydané ministrem národní bezpečnosti 28. 4. 1951.¹ Ustanovení dělilo pásmo podél hranic na dva typy území. Pásmo zakázané a hraniční. V zakázaném pásmu byla zcela zrušena veškerá civilní činnost. Obyvatelé se museli vystěhovat, stavby, pokud nebyly využitelné pro vojska PS, měly být postupně zdemolovány. Vstup do ZP byl možný pouze v doprovodu PS a jen na povolenku. Podle konfigurace terénu sahalo do hloubky 3 – 5 km.² V hraničním pásmu pak nesměly bydlet žádné neprověřené osoby. Ze zakázaného pásma byli podle rozkazu ministerstva národní bezpečnosti z 12. 11. 1951³ vysídleni všichni obyvatelé. Ti, kterým bylo vydáno povolení k pobytu v hraničním pásmu, směli zůstat. Ostatní se museli odstěhovat. Zavádění této směrnice bylo na území spravovaném chebskou brigádou mimořádně problematické. Například Aš a celý Ašský výběžek se na základě tohoto předpisu stal hraničním pásmem, což vedlo ke stagnaci a úpadku města. Zarazilo se dosídlování a mnoho obyvatel se muselo z Ašského výběžku odstěhovat. I díky tomu byl nakonec okres Aš zrušen a přičleněn k okresu Cheb. Dříve třicetitisícové město má dnes necelých deset tisíc obyvatel. Opuštěné stavby pak řešila navazující směrnice z roku 1952. Všechny budovy nevyužitelné pro potřeby armády a vojsk Pohraniční stráže měly být strženy. Jen do roku 1957 bylo odstraněno 2 800 těchto staveb.⁴ Demolice objektů ale probíhaly vzhledem k velkému množství až do poloviny šedesátých let. Pak se demolice zastavily a nemnohé stavby tomuto osudu nakonec unikly. Na Chebsku vlna demolic postihla mnoho budov i celých vesnic nejen v pásmu zakázaném, ale i v pásmu hraničním. Několik obcí bylo z map vymazáno, dokonce i za tímto prostorem. Kompletní odsun všeho obyvatelstva ze zakázaného pásma a nespolehlivého z pásma hraničního byl dokončen až 1. 5. 1952.⁵

Celkově bylo v rámci celého Československa vysídleno 448 rodin ze zakázaného pásma a 826 rodin z pásma hraničního.⁶ Obě pásma byla dobře vytyčena nejen na komunikacích, ale i v přírodním terénu. Veřejné komunikace přetřaly závory hlídané příslušníky PS.

1 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 31.

2 V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. II. s. 4.

3 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 31.

4 D. Kovařík: Zánik obcí v zakázaném hraničním pásmu, In: Ochrana státní hranice 1948 – 1955, s. 100.

5 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 63.

6 D. Kovařík: „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951 – 1952). In: Soudobé dějiny 12, č. 3 – 4, s. 703.

2.3 Chebská brigáda v padesátých letech

Po odsunu německého obyvatelstva se v pohraničí definitivně usadili čeští dosídlenci, jejich počet ale zdaleka nedosahoval předválečné úrovně. Chebsko tak do značné míry v některých místech připomínalo opuštěnou zónu. Rozpadat se začalo i historické centrum Chebu. Oblast Chebska byla poseta chátrajícími usedlostmi a vesnicemi, problémy s tím spojené se nedařilo uspokojivě řešit. Zákon o ochraně státních hranic a na něj navazující směrnice zcela zarazily nesmělé a bolestné dosidlování zdejšího příhraničí. Prostor přímo přiléhající ke státní hranici se tak v padesátých letech zásadním způsobem proměnil. Z jedné z nejhustěji osídlené oblasti v Československu se Chebsko (především pás přímo kolem hranic) pozvolna stávalo z velké části zalesněnou krajinou, v níž se nová opatření k ostraze státních hranic prosazovala snáze než v oblastech se stabilní demografickou strukturou. Problém na druhou stranu tvořila velká sídla v malé vzdálenosti od hranice. Zároveň vyvstával problém, co s Ašským výběžkem, neboť ten se vzhledem ke své malé šířce ocitl celý v HP. Pro vstup do něj bylo zapotřebí propustky. Specifické problémy přinesl i režim v pásmu zakázaném, v němž začala vyrůstat soustava zábran.

Chebská brigáda se v této době skládala ze čtyř praporů.¹ Do konce padesátých let ale došlo k několika reorganizacím. Nejvýraznější byla úprava z roku 1953, kdy se 5. brigáda rozrostla na praporů pět - přibyl prapor Hazlov (Vojtanov) a tři roty, což souviselo se zvýšeným tlakem na hranici s NDR. Počet rot spravovaných zdejší brigádou se tak vyšplhal na 29. Všechny roty byly plánovány jako typ 61.

2.3.2 Ženijně technické zabezpečení

Přechod na novou sestavu PS a schválení Zákona o ochraně státních hranic nastavily rámce, v nichž režim na státní hranici fungoval dalších bezmála čtyřicet let. Podél celých hranic s Bavorskem a Rakouskem vyrostlo 112 dřevěných rot.² V nich sídlily jednotlivé útvary složené z vojáků základní služby a profesionálního velení.³ Jednotlivé roty se budovaly tak, aby působnost velitelství praporů kopírovala jednotlivé okresy, což mělo usnadnit komunikaci a spolupráci s civilním sektorem – především s jednotlivými okresními národními výbory. Každá rota měla na starosti svůj úsek hranice o délce tři až pět kilometrů. V úseku 5. bPS vznikly roty Trojmezí, Pata,

1 1. prapor Hranice, 2. prapor Aš, 3. prapor Cheb a 4. prapor Cheb. První dva prapory spravovaly každý sedm pohraničních rot, třetí prapor rot šest a čtvrtý pět.

2 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 37.

3 Pro výstavby rot byly využívány opuštěné německé usedlosti – především větší statky nebo bývalé školy.

Libá, Kozly a Mýtina.¹ V terénu mezi jednotlivými rotami se budovaly pozorovatelný, které spojoval drátěný zátaras vinoucí se 300 – 1 000 metrů od státní hranice.² Na každou rotu měly podle nařízení velitelství PS připadat jedna až dvě pozorovací věže, jedna zemní pozorovatelná a dva vysoké posedy. V terénu vznikl pás průseků, jenž nakonec obepnul celou zalesněnou hranici, jak se lze dočíst ve zprávě velitele 5. bPS: „*lesní průseky v celém úseku brigády byly vybudovány. Na západní hranici brigády měří 23 559 m, na východní hranici činí celková délka úseku 12.870 m.*“³

K zabezpečení hranic se záhy po schválení zákona začalo používat i důmyslných a stále se zdokonalujících zábran. Tyto úpravy se děly za asistence a pod dohledem sovětských poradců. U mnou sledované brigády se jednalo o plk. Kajmanova.⁴ K pásu zbavenému vegetace přiléhá plot, jehož parametry se relativně často měnily. Tento drátěný zátaras měřil v polovině padesátých letch kolem celých hranic 682 kilometrů.⁵ Na Chebsku činila délka plotu na sklonku roku 1952 89 193 metrů.⁶ Vezmeme-li v úvahu, že na počátku roku bránil tento plot přechodu hranice jen na nejméně vytížených úsecích – tedy od Chebu směrem k Libě a pak v okolí Aše, jednalo se o neuvěřitelnou rychlost výstavby těchto zábran záhy. Před zátarasem vznikl kontrolní orný pás mající zachytit stopy „narušitelů“. Vzhledem k náročnosti však nebyl v tomto období zcela dokončen. Situační zpráva z konce roku 1952 uvádí, že nebylo dokončeno 5 746 metrů.⁷

Jednotlivá stanoviště hlídek propojilo telefonní spojení. To představovalo v možnostech komunikace obrovský skok, doposud se hlídka spojovala s rotou jinak - pomocí signální pistole, popřípadě píšťalkou. V terénu podél hranice se ve velkém začala používat i nástražná osvětlovadla. Ta upozorňovala světlicemi na pohyb v prostoru hranice. Jejich počet se měl pohybovat kolem padesáti kusů na každou rotu.⁸ Vezmeme-li v úvahu počet rot, který se vyšplhal na dvacet osm, dostáváme se k celkovému počtu signálek 1 400 kusů v působnosti chebské brigády.

I v úseku spravovaném chebskou brigádou docházelo k elektrifikaci drátěného zátarasu. Tato praxe ale s sebou přinášela více škody než užitku. V první polovině padesátých let sice byla většina hraničního zátarasu teoreticky připravena k připojení na síť, časté výpadky elektřiny a úmrtí vojáků základní služby způsobily, že proud byl používán jen v exponovanějších částech hranice. Další problém pak představovaly pravidelné devastace zátarasu v zimním období. Následné úpravy a opravy opět neprobíhaly bez obětí na životech. I tak se elektrifikace v konečném důsledku dotkla

1 V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. III, s. 1.

2 T. Jílek: Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948 – 1989. In: Dějepis, sborník katedry historie, s. 49.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

4 V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. II, s. 5.

5 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 36.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

7 Tamtéž.

8 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 71.

95,5 kilometru¹ – tedy většiny úseku chebské brigády. Vše bylo dokončeno do závěru roku 1952.²

V působišti páté brigády PS pak byly některé části hranice dokonce zaminovány. Tento fakt odrážel především neschopnost jednotek PS v hraničním pásmu s desetitisícovým městem (Aš) zajistit neprostupnost hranice. Minová pole se objevila právě v Ašském výběžku v roce 1952 a dohromady měřila 8 500 metrů.³ Tento způsob střežení hranice se ukázal jako vysoce nebezpečný. Miny, jež zpočátku aktivoval nástražný drát, vybuchovaly samovolně vlivem povětrnostních podmínek, působením zvěře, ale i nevhodného a neodborného přístupu jednotek PS. Způsobily smrt mnoha vojáků základní služby. Ani změna min na nášlapné, k čemuž došlo na sklonku roku 1952, kýženou změnu nepřinesla. Miny se tak staly kontraproduktivní v systému ostrahy hraničního prostoru. Jen do roku 1957 se zmrzačilo 38 vojáků základní vojenské služby.⁴ V prostoru chebské brigády navíc nebyl zaznamenán ani jeden případ zabránění přechodu hranice díky minovým polím. V polovině padesátých let se tak od minování zátarasu upustilo a minová pole se už neobnovovala.

Po zcela unikátním přechodu hranice, kdy z Aše do Selbu přešel 11. 9. 1951 vlak s více jak 100 lidmi, byly zátarasy a ostatní ženíjně technická zabezpečení rozšířeny i na železnici. Nic na tom nezměnil ani fakt, že se většina osob z vlaku vrátila zpět do Československa. Výjimečnou roli v tomto období hrálo samotné chebské nádraží, kde došlo v témž roce k zadržení 154 osob, což činilo bezmála 30% v tomto roce chebskou brigádou zadržených.⁵ Chebské nádraží patřilo celá padesátá léta ke stěžejním místům, co se počtu zadržených osob týče. V následujícím roce zde bylo zadrženo 97 osob,⁶ opět přes 30%. Z tohoto důvodu zde působila záložní rota 4. praporu.

Obecně se dá říci, že ženíjně technické zabezpečení hranice bylo do poloviny padesátých let dobudováno a nadále docházelo jen k malým úpravám.

2.3.1 Problematika civilních aktivit v zakázaném pásmu v 50. letech

Brzy po vyznačení pásem vyvstala celá řada problémů spojená s částečným přerušením lidského působení na zdejší krajinu. Jedním z nich byla především zemědělská činnost v zakázaném pásmu, které sahalo místy až tři kilometry do vnitrozemí a teoreticky nemělo být přístupné žádným civilistům. Práce zde v omezené míře pokračovaly, vždy jim ale byla přítomna hlídka PS. Zdejší pole, ležela-li v takové blízkosti hranice nějaká, zůstala zpočátku povětšinou ležet ladem. Louky

1 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 88.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

3 Tamtéž.

4 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 33.

5 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 123.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

sekali, pokud byl čas a poptávka po seně, příslušníci PS. Tato praxe se v průběhu padesátých let, jak ustupovalo mezinárodní napětí, postupně měnila. Civilní obhospodařování zemědělské půdy se k hranici do konce padesátých let vracelo. Zdejší ladem ležící půda se stále více probírala v národohospodářských debatách různé úrovně. Zemědělská činnost v HP se stále více přibližovala přímo k hranici. Nakonec se jednalo i o půdě za drátěným zátarasem. Před tímto zabezpečením, tedy zátarasem, se na konci padesátých let pod dohledem PS zemědělské práce prováděly. Do šedesátých let se však měla zemědělská aktivita vrátit i přímo na hraniční linii, jak dokazuje dopis velitele 1. praporu kapitána Tomeše velení brigády z roku 1959: „*Průzkumem využití půdy bylo zjištěno, že půda, která není doposud obdělávána, a to hlavně za DZ, je vzhledem k tomu, že po dobu 10 až 15 roků nebyla udržována a ošetřována, značně rozbahněná a k tomu, aby ji bylo možno využít, je třeba provést meliorační práce. Ostatní půda schopná obdělávání je využívána jak ČSSS, tak i JZD Trojmezí a JZD Hranice.*“¹

V polovině padesátých let se začaly projevovat problémy nečekaného rázu. Zakázané pásmo se stalo rájem zvěře, již nebyli myslivci se zákazem přístupu do ZP schopni regulovat. V pásmu si zároveň příslušníci PS hospodařili, jak uznali za vhodné, což opět budilo odpor civilní správy. Důkaz o tom lze nalézt ve zprávě náčelníka hlavní správy vojenských lesů a statků, který se vyjadřoval k možnostem, jak dostat situaci v ZP z pohledu myslivosti pod kontrolu a jak donutit příslušníky PS chovat se podle pravidel: „*Jsem přesvědčen, že jen tímto řešením (návrh na úpravu je zmíněn níže – pozn. aut.) bude zajištěno řádné obhospodařování honiteb a tekoucích vod v ZP a učiněna tak přítrž všem nepřístojnostem, které se dosud v těchto prostorech tak četně a v takovém rozsahu prováděly.*“² Zvěř navíc začala záhy v přiléhajícím hraničním pásmu, kde se zemědělská činnost zachovala, škodit na polích. Na tuto skutečnost se začaly na velitelství brigády hromadit stížnosti. Stejná situace nevyvstala pouze na Chebsku, ale v celém pohraničí. O nutnosti nějaké úpravy se na velení PS začalo jednat už počátkem roku 1953.³ V roce 1954 pak byl vydán rozkaz ministra vnitra, který stanovoval následující: „*V honitbách, nalézajících se v zakázaném pásmu, (...) budou práva myslivosti nadále provádět jen myslivecké společnosti složené z příslušníků útvaru Pohraniční stráže. Části honiteb, které zasahují do zakázaného pásma, (...) budou okresními národními výbory vyčleněny z dosavadních honiteb a začleněny do honiteb v zakázaném pásmu.*“⁴

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, 142, i. j. 359, č. j. 0589/11-59 Návrh veliteli 5. pohr. brigády MV na využití půdy v HP a ZP z 21. 9. 1959.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 238, č. j. 015876-OS/HSVLS-HIL/54, Úprava výkonu práva myslivosti a rybolovu v zakázaném pásmu, z 8. 4. 1954.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 238, č. j. PS010127/11-OS-53, Výkon myslivosti a rybolovu v zakázaném pásmu – návrh na úpravu z 12. 1. 1953.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 238, Tajný rozkaz ministra vnitra. Výkon práva myslivosti a rybářského práva v zakázaném pásmu, příprava na poradu 23. 3. 1954

V ideálním případě se tak celé zakázané pásmo kolem hranic mělo proměnit v systém honiteb příslušníků PS. Jednotlivé útvary měly svá myslivecká sdružení hlásit, vypracovat stanovy a ty předložit ke schválení na jednotlivé OV KSC.

Tento rozkaz řešil i problematiku rybolovu. Rybářské svazy měly vydat povolenky opět příslušníkům PS, a to podle klíče, jako by tyto vodní plochy v ZP neležely. Rozkaz klade příslušníkům PS na srdce, že musí dodržovat stejná pravidla jako rybáři ve vnitrozemí – měli dodržovat doby hájení, minimální délky i maximální možné počty odchycených ryb. Žádnou civilní kontrolu ale v ZP nestanovil. Závěrečné ustanovení mimo jiné uvádělo: „*Výkon práva myslivosti a rybářského práva v zakázaném pásmu nesmí ohrozit zájmy služby k ochraně státní hranice. Náčelníci jsou povinni stíhat přestupky proti předpisům o myslivosti a rybářství (...), kterých se dopouští příslušníci Pohraniční stráže.*“¹

Předpis ale vzbudil živou diskusi, jelikož tím příslušníkům PS teoreticky vznikla mimo jiné povinnost platit povolenky, s čímž mnozí z nich nesouhlasili. Po meziministerské debatě vydala Hlavní správa pohraniční a vnitřní stráže upřesnění, kde se i tyto nesrovnalosti měly vyjasnit. Dospělo se k názoru, že: „*Pokud jde o prosazování zásady, aby útvary pohraniční stráže neplatily pachtovné z honitby, (...) nebylo možné docílit jeho uskutečnění, neboť by to nebylo ani politicky správné a bylo by to také proti výslovnému ustanovení zákona.*“² Částečně se tento předpis ale přeci jen ještě změnil. Došlo k tomu, že honitby byly pro příslušníky PS zdarma, pokud patřily pozemky státním lesům nebo státním statkům.³ I tomu se ale do poloviny padesátých let tyto podniky – především lesy - bránily.⁴ Argumentovaly většinou tím, že je celá věc nedostatečně dojednána. V roce 1955 podaly všechny krajské správy lesů proti těmto výnosům odvolání.⁵ Všechna odvolání po opětovné debatě nakonec dopadla tak, že z těchto honebních pozemků opravdu nemusí platit příslušníci PS honební poplatky. Do příslušných mysliveckých sdružení byli ale přijati i příslušní ředitelé Správy lesního hospodářství, čímž odpor „lesáků“ značně opadl.⁶

Co se týče rybářského práva, zde znělo nařízení více, než jasně: „*Pokud jde o výkon rybářského práva, nelze bezplatnost požadovat (...)* Z povolení lovu na celou sezónu v pstruhových

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č 238, Tajný rozkaz ministra vnitra. Výkon práva myslivosti a rybářského práva v zakázaném pásmu, příprava na poradu 23. 3. 1954.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č 238, Zn, SV-05281/40-54, Úprava výkonu myslivosti a výkonu rybářského práva v zakázaném pásmu z 11. 6. 1954.

3 Což byla většina.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č 238, č. j. PS-010676/11-OS-55, Myslivost a rybolov v ZP – závady při pronájmu honiteb pro MSPS z 7. 7. 1955

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č 238, č. j. PS-1453/30-OS-1955, Provádění myslivosti v ZP – hlášení z 27. 6. 1955.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č 238, č. j. Dův. 1505/55-022/2/H/L, Výkon práva myslivosti a rybolovu v zájmovém prostoru ZP ze 4. 4. 1955.

vodách se platí asi 100 až 160 Kčs, což je pro zájemce přijatelný obnos, zejména přihlíží-li se k mimořádným podmínkám, které v zakázaném pásmu nesporně budou.“¹

V polovině padesátých let se tak i režim v zakázaném pásmu ustálil a získal pravidla platící až do zrušení zakázaného pásma v polovině let šedesátých. Nastavena byla spolupráce s jednotlivými složkami civilní správy i zdejšími zemědělci. Ti „narušovali“ vojenský charakter zakázaného pásma nejvíce. Na sklonku padesátých let se zemědělská činnost postupně začala vracet i za drátěný zátaras, s čímž se na začátku desetiletí vůbec nepočítalo.

2.3.3 Spolupráce s civilním sektorem

Padesátá léta nastavila rámce příštího fungování nejen se týče ženině technického zabezpečení nebo fungování v HP a ZP. V padesátých letech dochází i k vzrůstající spolupráci vojsk PS s civilním sektorem. První polovina padesátých let se dá charakterizovat jako hledání cest. V druhé polovině let padesátých už lze v této kooperaci najít systém dále se prohlubující a rozšiřující. Zprvu, než se začalo se systematickým využíváním civilistů, byly sbírány informace především kontrarozvědnou službou. O tom ve své práci referuje Martin Pulec: „*Jedním z hlavních zdrojů informací pro kontrarozvědnou část zpravodajské služby PS byli spolupracovníci. Byly to zejména široké sítě informátorů, které byly budovány na „hlavních směrech pravděpodobného postupu narušitelů“.* Informátoři byli verbováni z řad obyvatelstva žijícího v pohraničních oblastech, zpravodajští orgánové kontaktovali hlavně občany, jejichž zaměstnání umožňovalo jejich informátorské využití, tzn. pracovníky dopravních spojů, pohostinství, „lesáky“, zemědělce apod.“²

2.3.3.1 První polovina 50. let

Pro chebskou brigádu byla kooperace s civilisty stěžejní, vezmeme-li v úvahu, že jeden ze dvou okresů ležel takřka celý v HP. Tomu odpovídala i snaha brigády o dobré vztahy s místními podniky. Prostředkem k těmto vztahům byly patronátní smlouvy. Ty byly v průběhu roku 1951 a 1952 podepsány na Chebsku „s nejdeckou česárnou vlny v Chebu, Tostou v Libé, Oharou v Hazlově, mateřskou školou na Hradčanech v Chebu, s JZD Lipová, Mýtina, Hrozňatov, Pomezí, ČSSS Svätý Kříž.“³ Na Ašsku to v této době byly smlouvy s podniky „Tosta Aš, Ohara, MNV Aš, JZD Verněřov, Paseky, s brusírnami plochého skla v Hranicích, s JZD Doubrava, Krásná, Polná.“⁴

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 238, Zn. SV-05281/40-54, Úprava výkonu myslivosti a výkonu rybářského práva v zakázaném pásmu z 11. 6. 1954

2 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 78.

3 V. Richtř: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. XI, s. 1.

4 Tamtéž.

V roce 1953 byla uzavřena patronátní smlouva s JZD Křižovatka, jež se záhy přejmenovalo na JZD Pohraničník. Především ve zmíněných vesnicích se jednalo o podniky zaměstnávající většinu místních obyvatel. Smlouvy se projevovaly v reálném životě výpomocemi při výrobním procesu a společnými kulturními akcemi. Vytvářely se společné divadelní soubory atp. Významnou silou pak jednotky PS přispívaly při zemědělských pracích. Na Chebsku to byla pomoc o to důležitější, že zdejší poloprázdné vesnice nebyly schopné kapacitně pokrýt plnohodnotné obhospodařování polí a luk. V roce 1952 pak byla uzavřena první smlouva se zdejším těžebním průmyslem, a to v září s dolem Medard na Sokolovsku, který byl přejmenován na Důl Pohraniční stráž. ¹ Brzy na to následoval důl Dyleň, ten ležel celý za linií DZ.

Zcela samostatnou kapitolu by si pak zasloužila sportovní činnost brigády, z níž nejvýznamnější byl bezesporu fotbal. Ten i díky tomu, že se Rudá hvězda Cheb dostala až do první ligy, ovlivňoval civilní obyvatelstvo nejen chebského okresu. O jeho historii referuje dobová komunistická literatura: *„Dlouhodobou a nejlepší historii u brigády má fotbal, s nímž se začalo rovněž v roce 1951. Cesta šla od nejnižší soutěže hrané v rámci okresu, přes krajskou soutěž k národní a republikové – I. lize. Fotbalový klub (...) za dobu své existence několikrát změnil název. Vystřídali se Sokol Sokolovo – Cheb, Rudá hvězda Cheb, TJ Dukla – Hraničář Cheb a znovu Rudá hvězda Cheb. Za 30 let existence sehrál fotbalový oddíl téměř tisíc mistrovských zápasů, stovky přípravných a tréninkových utkání.“*²

Protože se spolupráci s civilisty přikládala velká důležitost, měla už na sklonku roku 1952 pátá brigáda v každém obydleném sídle minimálně jednoho informátora mezi civilisty.³ Kolik bylo za celý rok u brigády zadrženo osob za pomoci civilního obyvatelstva, není jisté. O 88 osobách hovoří ve své zprávě Martin Pulec,⁴ což by představovalo přes 30% všech zadržení, a bylo by to zdaleka nejvyšší číslo v rámci celé PS. Za rok 1952 ve své zprávě ale hodnotil spolupráci s obyvatelstvem i tehdejší velitel brigády kpt. Karel Peprný, který k tomu napsal: *„Výsledek této spolupráce s civilním obyvatelstvem se projevuje v kladném případě tím, že bylo zadrženo 20 osob ve 13 případech. (tj. více než 7% všech případů zadržení – pozn. aut.) V mnoha případech se jednalo o podání zprávy o podezřelé osobě z řad občanů, kteří nejsou v bližším styku s PS, tj. nejsou spolupracovníky našich zpravodajských orgánů.“*⁵

1 V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. XI, s. 1V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. XI, s. 1.

2 Tamtéž, odd. XIII, s. 5.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

4 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 116.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

Zcela unikátní situace Aše, která jako okres celá skončila v hraničním pásmu, nutila PS k řadě kompromisů a potýkání se s civilní správou, jak se opět lze dočíst ve zprávě kpt. Peprného: „*V důsledku stále se lepší spolupráce s civilním obyvatelstvem jest poměrně dobrá spolupráce s KSČ a lidosprávou. Rušivé zjevy se vyskytují na okrese Aš. Příčiny bývají zpravidla v tom, že není pochopeno opatření o HP a ZP a ze stran lidosprávy a KSČ jsou činěny intervence o povolení vstupu bez propustek nebo povolenek.*“¹ Především v Ašském výběžku žilo velké procento obyvatelstva nejen v HP, ale i příliš blízko hranice, což vyžadovalo úzkou spolupráci s civilisty. Podle odhadů PS zůstávalo na začátku padesátých let v prostoru Ašského výběžku 10% obyvatel státně nespolehlivých.² Na konci roku 1952 už bylo: „*HP téměř vyčištěno od nespolehlivých živlů a v důsledku toho se situace v poměru obyvatelstva a PS stále zlepšuje.*“³ O specifické situaci přímo ve výběžku na konci roku 1952 opět podává zprávu kpt. Peprný: „*Na druhé straně však se vyskytují i osoby, které pocítují vůči PS antipatii a někdy i zaujatost. Většinou se jedná o osoby reakčně zaměřené proti našemu lidově demokratickému státnímu zřízení, které pomlouvají příslušníky PS nebo využívají chyb, kterých se jednotliví příslušníci dopustili a tyto zveřejňují v úmyslu poškodit dobré jméno PS. Pokud je možno hodnotit uvedený průměr v jednotlivých okresech, tj. Aš a Cheb, jest situace horší v okrese Aš, který je celý v HP*“⁴ O tom, že osoby „státně nespolehlivé“ žily v HP i dále, vykládá ve svém vyprávění Mgr. Kvasnička. Byly ale, jak vypráví, pod dohledem.⁵ Ztížený tedy byl především přístup do výběžku, neboť k němu bylo zapotřebí propustek. Nevůli mezi obyvateli tak vyvolávala nejen nemožnost volného pohybu, ale především velké počáteční problémy se zásobováním. Nepružné plánované hospodářství nedokázalo rychle reagovat na vytyčená pásma. Podnikům a dopravcům zpočátku trvalo relativně dlouhou dobu vybavit řidiče a ostatní zaměstnance povolenkami.

I přes tyto nesnáze pokračovala PS v pronikání do širokého povědomí obyvatel, jak se lze dozvědět z výčtu komunistické historiografie: „*9. 7. 1952 došlo k přejmenování kina Oko v Chebu a kina Hvězda v Aši na kino Pohraniční stráž. (...) 9. 7. 1952 byla přejmenována Okružní třída v Aši na třídu Pohraniční stráž. (...) 10. 7. bylo přejmenována Divadelní náměstí v Chebu na náměstí Pohraniční stráž.*“⁶ K významné události došlo v Chebu v roce 1954, kdy byla v Městských sadech odhalena socha pohraničníka s názvem Na stráži míru.⁷ Široká veřejnost se pak s

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

2 P. Vaněk: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955, s. 129.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 1815/01-OS/52, Zpráva o situaci 5. chebské PB MNB z 8. listopadu 1952.

4 Tamtéž.

5 Rozhovor veden s Mgr. Kvasničkou 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

6 V. Richt: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. XI, s. 5.

7 Tato socha byla odstraněna po roce 1989 a byla „uložena“ do depozitáře v klášterních zahradách, kde je vystavena spolu se sochou Lenina, která stávala u nádraží, a menší sochou Julia Fučíka. Socha pohraničníka vzbudila velké kontroverze v roce 2016, kdy ji vedení města zapůjčilo na horu Dyleň, kde bývalí příslušníci PS vybudovali malé

vojsky PS setkávala především na přehlídkách a v průvodech. Jednotky PS vystoupily i na první spartakiádě v roce 1955. Vrchol ve vstupu vojsk PS do civilní sféry pak, podle mého názoru, představuje vyhlášení jedenáctého července Dnem Pohraniční stráže. Právě v tento den pak patřil jednotkám PS velký prostor ve sdělovacích prostředcích.¹ V roce 1956, kdy se Den PS slavil poprvé, vyšel v Rudém právu úvodník, který se vyjadřoval i k civilnímu obyvatelstvu. V článku se píše, že samy jednotky PS by na tak náročný úkol ochrany hranice nestačily: „*Všude po celém území vlasti mnohokrát pomohli sami občané bezpečnostním orgánům zadržet agenta, záškodníka, mnohokrát prokázali svou bdělost a ostražitost v boji se škůdci. (...) Neúnavná bdělost pohraničnicků a neméně neúnavná ostražitost našich občanů, to jsou dvě stránky téže věci: ochrany republiky, našeho lidově demokratického zřízení a jeho vymožeností. (...) Mějte to proto zvláště dnes na mysli*“²

2.3.3.2 Pomocníci Pohraniční stráže

Důležitý předěl v tomto procesu představuje podzim 1953, kdy se začalo s aktivním získáváním civilního obyvatelstva pro spolupráci s PS.³ Tuto součinnost, jež doposud probíhala neorganizovaně, bylo nutné nějak uzákonit a učinit oficiální. Protože už od počátku padesátých let určitá forma spolupráce probíhala a přinášela výsledky (nemalá část zadržených na hranici byla zadržena právě díky spolupráci s civilisty), jednalo se na velitelství PS o aktivnějším přístupu a připravovaly se směrnice. Ochrana hranic se měla stát věcí všech v příhraničí žijících obyvatel, jak se píše v prvním návrhu na zřízení civilních pomocných jednotek (v prvních dokumentech, jež se touto problematikou zabývají, se zvažované jednotky civilistů ještě nazývají Pomocná stráž PS; návrhů na jejich název se šlo přes čtyřicet.⁴): „*Ochrana státních hranic před pronikáním špionů, diversantů, teroristů a jiných nepřátel našeho státu je povinností každého občana. Každý čestný a uvědomělý občan naší vlasti, oddaný své vládě a straně, musí být vždy připraven poskytnout našim pohraničnickům pomoc v boji s narušiteli státních hranic.*“⁵

Svým vlastním pomocným sborem disponovala zatím pouze VB, ale tyto jednotky odmítla PS poskytnout s odůvodněním, že by se tím narušila činnost VB v pohraničí.⁶ Jednoduše převzít způsob fungování od těchto jednotek také nebylo možné, a to vzhledem ke specifickým podmínkám

muzeum PS. Po zdejší slavnostní odhalení za přítomnosti KČP byl některými obyvateli požadován její návrat, k čemuž nakonec došlo. Socha se tak vrátila zpět „na hanbu“ do klášterních zahrad. Fotografie z Dyleně - příloha č. 4.

1 E. Polivodová: Na stráži míru. Prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948 – 1956, In: Sborník archivu ministerstva vnitra 10, s. 134.

2 Stráž na hranici. Rudé právo, 8. července 1956, č. 189, roč. 36, s. 1.

3 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 53.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, Pomocná stráž PS – zřízení z 12. 4. 1954.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, Návrh rozkazu velitele PS o „Pomocnících Pohraniční stráže MV.“

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, Ustanovení „Pomocné stráže Pohraniční stráže“

v příhraničí. Nakonec bylo dosaženo kompromisu - pro každý prapor PS byl vyčleněn jeden pomocník VB, aby pomohl PPS u praporu vybudovat.¹ Při úvahách o zřízení pomocných útvarů PS vyvstávaly některé otázky ne úplně jednoduše řešitelné. Například - možnost vyzbrojení těchto civilních obyvatel. Měli být nasazováni pouze v HP, nebo i v ZP? Kdy a zda vůbec by byli oprávněni použít zbraň? Další otázka zněla, jaké by byly výsluhy v případě zranění.² Důležitým problémem bylo i zevní označení těchto jednotek. Pro neoznačování hovořil fakt, že zevně označený civilista budí pozornost a jeho práce nebude dosahovat požadovaných výsledků.³ Na váze tomuto návrhu na úpravu přidávala i podpora sovětského poradce Iněčkina.⁴ Nakonec se ale došlo k názoru, že je třeba dodržet znění zákona č. 286/48Sb, kde se stanoví: „*K ochraně zájmů (...) mohou být ke službě povoláni dobrovolně se hlásící spolehliví občané, kteří jsou-li zevně označeni, mají obdobná práva a povinnosti jako příslušníci Sboru.*“⁵ S definitivní platností dořešilo problematiku označování až Nařízení ministra vnitra z 12. července 1957⁶ Podle tohoto předpisu byli tito pomocníci po dobu výkonu služby „*označeni zelenou páskou 90 mm širokou, na které je vytištěn černou barvou nápis „Pomocník Pohraniční stráže.*“⁷

Všechny sporné body zaměstnávaly velení PS celou první polovinu roku 1954. Zásadním a do značné míry zlomovým aktem, jenž většinu diskusí ukončil, se stal až rozkaz velitelství PS k organizování pomocníků PS z 24. července 1954.⁸ Na tento rozkaz navazovaly směrnice, v nichž se celá problematika rozváděla. V článku jedna těchto směrnic se stanovovalo, že „*PPS jsou vybírání z řad dobrovolně se hlásících československých státních občanů oddaných lidově demokratickému zřízení, kteří jsou způsobilí plnit uložené úkoly.*“⁹ Získávání členů dostali na starosti velitelé pohraničních jednotek „*přesvědčováním a individuálním výběrem za spolupráce místního národního výboru a místní stranické nebo svazácké organizace.*“¹⁰

Pomocníci PS byli organizováni do útvarů velikosti družstev (základní jednotka o počtu deseti členů), čet a rot a stali se důležitou součástí příhraničního režimu. Jednotky PPS byly místně příslušné, organizovaly se podle místa bydliště nebo pracoviště.

Hlavním úkolem PPS bylo spolupracovat s jednotkami PS a poskytovat jim informace.

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, Ustanovení „Pomocné stráže Pohraniční stráže“

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, Pomocná stráž PS – zřízení, 12. 4. 1954.

3 Tamtéž.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, č. j. PS-0010596/11-Os-54 Ustanovení „Hraniční ochrany Pohraniční stráže MV“ - předložení návrhů z 5. 7. 1954.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, i. č. 325, Ustanovení „Pomocné stráže Pohraniční stráže“

6 Nařízení ministra vnitra o zevním označení Pomocníků Pohraniční stráže. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 107.

7 Nařízení ministra vnitra o zevním označení Pomocníků Pohraniční stráže. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 107.

8 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 57.

9 Směrnice o pomocnících Pohraniční stráže. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 111.

10 Tamtéž.

Podléhali velení PS a to je mohlo použít v rámci větších operací jako regulérních jednotek. Pakliže by se tak vyvinula situace, měli i oprávnění podezřelé osoby legitimovat i zadržet. PPS směli i užít ve službě zbraň, „jestliže přímo hrozí, nebo trvá útok, směřující proti jejich životu, nebo jest ohrožen život jiných osob, nebo proti důležitému socialistickému majetku a tento není možno odvrátit jinak (zejména zadržením), než použitím zbraně (...) při účasti v pohraničních akcích k zadržení narušitelů na rozkaz velitele pohraniční hlídky, nebo velitele jednotky PS.“¹

Při výkonu služby měly jednotky PPS stejné právní postavení jako regulérní jednotky Ministerstva vnitra, nesměly ale jménem úřadu vystupovat, ani provádět vyslychání zadržení osob. Stejně tak nesměly tyto osoby bez povolení vstupovat do zakázaného pásma.

Důležité bylo, aby lidé vybraní ke službě v rámci PPS prošli výcvikem, který se měl podle směrnic provádět jednou až dvakrát měsíčně.² O důvodech zřízení PPS vypráví Václav Sloup: „*Pomocníci Pohraniční stráže byli potřební, protože se rekrutovali z místního obyvatelstva. (...) Dělal nám třetí oko. My, coby příslušníci ozbrojené složky, jsme byli viditelní. Ale oni byli pro případného narušitele státní hranice neviditelní, protože ten narušitel nevěděl, o koho jde. Takže pomocník Pohraniční stráže byl v práci, jezdil s traktorem po poli nebo dělal v lese nebo dělal hospodského a setkal se s někým, o kom byl přesvědčen, že tam nepatří. Neznal ho, neznámá osoba. No, copak může dělat v blízkosti státní hranice neznámý člověk? Tak šlo avízo pohraniční rotě, vyjela poplachová hlídka k prověření osoby a mnohdy na těchto podkladech byl zadržen narušitel státních hranic.*“³ O tom, jak dávali jednotliví PPS vědět na rotu, vypráví odborník na spojení ing. Novák: „*Většinou používali naše spojení. Přidělila se jim pojítka, aby mohli hlásit v případě potřeby. (...) Kdo sloužil, tak měl své, nebo měli doma přímo telefony. Když měli státní telefon, tak jim ho platil útvar. (...) K tomu školení neprobíhala. Pojítka uměl použít každý.*“⁴

2.3.3.3 Druhá polovina 50. let

Ve druhé polovině padesátých let dochází k mezistátní spolupráci při OSH. Československé ministerstvo vnitra navazuje kontakt s ministerstvem NDR. Na základě dvou smluv – z roku 1955 a 1958 dostali českoslovenští strážci hranic možnost využívat ke spolupráci i občany NDR, pakliže s tím orgány NDR souhlasily. Bohužel se zatím dokumenty k těmto případům na české straně nalézt nepodařilo.⁵ Jednotliví naratoři o těchto případech také nic nevědí.

V druhé polovině padesátých let se začalo naplno s rozvojem programu PPS, kteří se stávali

1 Směrnice o pomocnících Pohraniční stráže. In: Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže, s. 113.

2 Tamtéž, s. 114.

3 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

4 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora..

5 E. Trutzschler von Falkenstein: Spolupráce mezi „bratrskými státy“ NDR a ČSSR 1955 – 1989 v celoevropském kontextu, In: Ochrana státní hranice 1948 – 1955, s. 73.

nedílnou součástí systému ostrahy státních hranic, ale i se spoluprací s neorganizovanými civilisty. Jak se píše v Souhrnném hlášení o operativní a služební činnosti za rok 1955: „V roce 1955 bylo získáno 114 PPS. Takže jejich počet ku dni 31. 12. 1955 je 235. Na oznámení PPS během roku byly zadrženy 3 osoby, které se pokoušely o přechod do zahraničí.“¹ V druhém roce se tak počet PPS v působišti chebské brigády takřka zdvojnásobil. Zajímavé ale je, že na upozornění osob, které nebyly organizovány v PPS, bylo zabráněno v přechodu státní hranice dokonce 11 osobám. Velitel brigády Peprný o rodící se spolupráci s PPS napsal: „Spolupráce s PPS byla dobrá, podávali též zprávy o pohybu neznámých osob v HP. Školení PPS v průběhu roku bylo prováděno dle nařízených temat HS a vel. brigády. Nedostatkem v provádění školení bylo, zvláště v letním období, že nemohlo být prováděno ve družstvech najednou v důsledku charakterů zaměstnání PPS. Jednotliví PPS a civilní osoby za výsledek dobré práce během roku byli odměněni peněžní odměnou. Celkem bylo odměněno 22 PPS včetně civilních osob peněžní částkou v celkové výši 3.700.- Kčs.“² O způsobu odměňování PPS hovoří ve svém vyprávění i ing. Novák: „Zpočátku to bylo za děkuji a za panáka v hospodě. Postupně se došlo až k tomu, že se jim půjčovaly součástky výstrojní. Dostávali baterky, monočlánky do baterek, když potřebovali. A skončilo to až u, jak se říkalo, šlapného. Což byla částka kolem 150 korun za měsíc, když byl dvakrát za měsíc někde ve službě. Ta služba, to nebylo, že by hlídal někde u lesa, ale byl třeba v Žandově na nádraží nebo na křižovatce někde sledoval hukot, jestli někdo nejde.“³

Ve zprávě o výsledku ochrany státní hranice za výcvikový rok 1957 – 1958 v okrese Cheb pak velitel brigády referuje dokonce o 19 osobách, které byly zadrženy díky oznámení civilistů, z toho tři oznámení provedly školní děti.⁴ Vezmeme-li v úvahu, že za celé toto období bylo na hranicích zadrženo 93 osob,⁵ jedná se o více jak 20% případů, na nichž se podíleli civilisté. Intenzita styku mezi brigádou a civilisty je dobře patrná mimo jiné i z počtu hodin, které pohraničníci odpracovali v rámci brigád a při zemědělských pracích. Za sledovaný rok 1957/1958 to bylo 12 046 hodin.⁶ Tuto spolupráci přibližuje JUDr. Sloup: „V té době byla ta spolupráce mezi Pohraniční stráží a místním obyvatelstvem nejen spoluprací mezi ozbrojenou složkou provádějící ostrahu státních hranic a připravenými pomocníky Pohraniční stráže. To byla spolupráce s celým obyvatelstvem. Vždyť Pohraniční stráž pomáhala budovat v akci Zet mnohé prodejny, mnohé provozovny. Podíleli se na společenském životě v těch obcích. To všechno vedlo k tomu, že lidi v

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 001023/11-OS-56, Souhrnné hlášení o operativní a služební činnosti za rok 1955 ze 4. 1. 1956.

2 Tamtéž.

3 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-0068/01-59, Zpráva o výsledku ochrany státní hranice za výcvikový rok 1957 – 1958 v okrese Cheb ze 17. 1. 1959.

5 Tamtéž.

6 Tamtéž.

*těch pohraničních obcích měli bližší vztah k těm pohraničnickům.*¹

Druhá polovina padesátých let znamenala strmý nárůst členstva v řadách příslušníků PPS, jejich stav dosáhl v první polovině roku 1969 počtu 615. Ve zprávách z této doby nacházíme požadavek na zvýšení počtu žen u PPS, což byl problém, který se nepodařilo zvládnout nikdy, jak dokládá svědectví ing. Vitoňe: *„To bylo i ke konci, protože ty ženské byly většinou v domácnosti. Manžel byl pomocníkem Pohraniční stráže, tak automaticky se počítalo i s tou ženskou. Ta ale nebyla pomocníkem Pohraniční stráže. Tenkrát nebyly tak svobodomyšlné názory na vztah muže a ženy jako dneska. Bylo jich málo. Především prodavačky, servírky, obsluha benzínových pump a ve školství.*“² Sám tehdejší velitel brigády přiznává důležitost civilní složky OSH ve svém hlášení z poloviny roku 1969: *„Pomoc těchto soudruhů se zvláště výrazně projevila v měsíci únoru, kdy byly roty oslabeny odchodem 3. ročníku do zálohy. V této dosti kritické době pro nás byly prakticky všechny týlové přístupy ke státní hranici střeženy hlídkami PPS, nebo kombinovaně s našimi pohraničnickými.*“³ Za strmým nárůstem počtu členů PPS, ale i za větší angažovaností obyvatelstva obecně stála především snaha samotné brigády o aktivizaci obyvatelstva. Aktivnější ve směru k civilistům začali být v daleko větší míře i samotní pohraničníci. Velitel brigády mimo jiné referuje, že *„23 příslušníků pracuje jako vedoucí pionýrských oddílů. Význam této práce podpořila i brigádní konference ČSM tým, že stanovila úkol zajistit 25 těchto vedoucích. (...) Důležitým prostředkem spolupráce s civilním obyvatelstvem je práce příslušníků PS v NV. V současné době pracuje v NV 31 příslušníků PS a z toho 4 pracují ve funkci předsedů NV. (...) Útvar má uzavřeno i několik patronátů. Např. štáb brigády a jednotky brigády mají patronát v JZD Vlastislav, dále s dolem PS ve Svatavě. 3. prapor velmi úzce spolupracuje s továrnou na kuličková ložiska v Kynšperku a pod.*“⁴

Situace, co se civilního obyvatelstva týče, se začala zásadně pro velení brigády lepší i v Ašském výběžku. Ten byl ještě na začátku padesátých let hodnocen jako krajně nespolehlivý. Proto mu byla věnována v rámci „osvětové“ činnosti PS mimořádná pozornost, což dokládá i zpráva velení ašského praporu pro zdejší OV KSČ.⁵ Zpráva se věnuje situaci ve spolupráci s civilním sektorem velmi zevrubně. Referuje o vzrůstajícím počtu PPS, o větší aktivizaci obyvatelstva. Velitel praporu konstatuje, že: *„Stav mezi civilním obyvatelstvem v poměru k Pohraniční stráží se v posledním období podstatně zlepšil, což dokládají výsledky v ochraně SH jejich pomocí dosažené.*

1 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 Rozhovor veden s ing. Vitoňem 3. 4. 2017, uložen v osobní sbírce autora..

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS 00296/01-1959, Zpráva pro KNV KSČ - situace brigády 1958-1959 z 14. 5. 1959.

4 Tamtéž.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 04/11-59, Předložení zprávy pro OV KSČ v Aši z 16. 1. 1959.

(...) *Velmi aktivně se rozvíjí spolupráce s místní Národní školou v Hranicích, která jest zaměřena především na výchovu mladých lidí k bdělosti a ostražitosti, k ochraně státní hranice, k čemuž jsou využívány pionýrské organizace především a besedy se žáky v jednotlivých třídách.*¹

Významnou výpomoc pak jednotky PS poskytovaly příhraničním obcím při zemědělských pracích, při nichž jenom za rok 1958/1959 odpracovali příslušníci brigády přes 43 000 hodin.² To činí v meziročním srovnání nárůst skoro na čtyřnásobek. Na Chebsku to byla pomoc o to důležitější, že zdejší poloprázdné vesnice nebyly schopné kapacitně pokrýt plnohodnotné obhospodařování polí a luk. Obecně se v rámci celé PS dají padesátá léta charakterizovat jako doba hledání přístupů a pro jednotky PPS se hledalo účelné využití. Počet zadržení v padesátých letech za pomoci civilního sektoru nepřesáhl celostátně 10%.³ Stejná čísla, platná pouze pro 5. bPS, nebylo možné nalézt. Ze zjištěných faktů se ale dá usuzovat, že to bylo na Chebsku obdobné.

2.4 Chebská brigáda v 60. letech

Šedesátá léta představují ve sledovaném tématu velmi turbulentní období. Na počátku šedesátých let došlo ke stabilizaci systému budovanému takřka celá padesátá léta. Mašinérie OSH fungovala k obecné spokojenosti velitelství, a navíc se snižoval počet pokusů o narušení hraničního režimu. Do poloviny šedesátých let se pokusy o přechod státní hranice dostaly na minimum. To vedlo i k vytyčení nových cílů režimu. Do budoucna se mělo „*dosáhnout zásadního obratu ve výsledcích ochrany státních hranic a dosáhnout, aby beztrestné narušení státních hranic bylo u svazků na hranici s NSR, NDR a MLR úplně vyloučeno a na hranicích s Rakouskem aby bylo beztrestné narušení jevem zcela výjimečným a mimořádným.*“⁴ V polovině šedesátých let se však tento trend zlomil. Nově byl zaznamenán nápor především na hraniční přechody, kde působila do této doby druhořadá oddělení pasových kontrol. Bylo tak třeba na tyto změny reagovat. Po vystavění Berlínské zdi došlo i k okamžitému zvýšení tlaku na hranicích s NDR, jak se lze dozvědět z dokladů z operačního shromáždění v roce 1962: „*Příčinou tohoto zvýšeného tlaku byla opatření provedená vládou NDR 13. srpna v Berlíně a na hranici mezi NDR a NSR. Vzhledem k tomu, že těmito opatřeními byl značně ztížen nebo znemožněn přechod státní hranice z NDR přímo do NSR, snaží se narušitelé využít pro ně výhodného úzkého pruhu československého území v Ašském výběžku k přechodu do NSR.*“⁵

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. 04/11-59, Předložení zprávy pro OV KSČ v Aši z 16. 1. 1959.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS 00296/01-1959, Zpráva pro KNV KSČ - situace brigády 1958-1959 z 14. 5. 1959.

3 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 114.

4 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 76

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS – 0323/11 – 1962, Doklady z oper. Shromáždění.

Stejně tak bylo třeba reagovat na měnící se společenskou situaci. Postupné tání, které vyvrcholilo Pražským jarem, dostávalo systém OSH pod tlak právě civilního sektoru. Byly sledovány nejen rozpočty, ale i přezkoumávány možnosti využití pohraničí, včetně dosavadní praxe. Tlak na rozpočty přinesl řadu optimalizací a změn v organizační struktuře. Vojska PS byla vyňata z působnosti MV a začleněna pod MNO.

Počátek šedesátých let znamenal celorepublikově prudký nárůst civilních spolupracovníků PPS. V dobové literatuře stojí: „*Počet pomocníků Pohraniční stráže stoupl na více než 14 000 osob a jejich podíl na zadrženích se zvýšil ze 17,5% v roce 1961 na 28% v roce 1962.*“¹ Spolupráci s civilním sektorem ovlivnila celospolečenská situace a její zásadní proměna v polovině šedesátých let. Krize systému v roce 1968 se projevila a měla projevit i ve spolupráci s civilisty.

2.4.1 PS pod hlavičkou MV – první polovina 60. let

2.4.1.1 Optimalizace a změny krajiny

První polovina šedesátých let se nesla ve znamení snahy o zefektivnění systému. Do roku 1963 byly zrušeny čtyři roty, což vedlo k zániku celého 3. praporu. Jeho zbylé roty byly předány praporům sousedním. Jedním z důvodů byla mimo jiné i výstavba přehrady Skalka, jež měla podle plánu zatopit velkou většinu údolí řeky Ohře od Chebu až po státní hranici.² Tím se pro jednotky PS zásadním způsobem zjednodušila situace v tomto prostoru. Pod vodou totiž skončil úsek roty Pomezna, doposud patřící k „nejexponovanějším“ úsekům hranice 5. brigády. Plány na výstavbu přehrady civilní orgány projednávaly i s velením brigády. Její zástupci byli zváni k jednotlivým poradám a dostávali všechny projednávané materiály. Některé porady s jednotlivými účastníky (např. s ředitelstvím vodohospodářského rozvoje) se konaly přímo v sídle brigády.³ Vznik přehradního jezera kvitovalo velení brigády s povděkem. Pro brigádu vznikl ale další stěžejní problém - nutnost přeložit telefonní spojení mezi Chebem, Pomezím, Dubinou, Libou a Aší. To vedlo doposud podél cesty a jako ona mělo skončit pod hladinou přehradního jezera.⁴ Nakonec bylo rozhodnuto přeložit toto důležité spojení podél nově budované cesty na Libou, což dokládají dobové dokumenty.⁵ Spojení mezi Chebem a Aší patřilo po celou dobu existence brigády mezi nejdůležitější komunikační kanály, a proto byla této změně přikládána velká důležitost. Právě na příkladu

1 Stručný přehled dějin Pohraniční stráže, s. 78.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS00583/01-1961, Návrh na zrušení 15 rps a Štábu 3 prps – předložení ze 4. 5. 1961.

3 Jak dokládají dokumenty k problematice výstavby přehrady uložené v ABS, Brno – Kanice ve fondu 2342, kartonu 124.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 140, Vodní nádrž na Ohři u Skalky – připomínky spoj. odd. z 30. 8. 1961.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 140, č. j. 1107/15 61, Vodní nádrž na Ohři u Skalky – projednání náhradních úprav ve zdrži, přeložení telefonního vedení PS z 8. 11. 1961.

budování Skalky je dobře patrná úzká spolupráce brigády s civilním sektorem na počátku šedesátých let, co se státních institucí týká. Z dokumentů je také zřejmé, že na připomínky pohraničníků byl brán zvýšený ohled a postoj brigády k výstavbě byl pro zúčastněné strany velmi důležitý.

Další zásadní změny v organizační struktuře OSH nastaly po zrušení plánské 13. brigády a jejím rozdělení mezi brigády Cheb a Domažlice. Proběhla tak doposud největší reorganizace vojsk PS na Chebsku. Nově se brigáda skládala ze čtyř praporů (Vojtanov, Aš, Dolní Žandov, Halže) a disponovala jedenácti rotami. Brigáda nově střežila 195,072 km hranice při početním stavu 3369 pohraničníků.¹ Reorganizací prošla i struktura a označení rot, přešlo se na četový systém. Každá pohraniční rota se skládala ze tří čet, z nichž každá měla 2 – 3 družstva.² V této době (počátek roku 1964) se tak chebská brigáda dostává na pomyslný vrchol, co se lidských zdrojů a délky svěřeného úseku týká.

Optimalizace probíhající na počátku šedesátých let byly o to náročnější, že v této době vrcholila kampaň demolic, aby se z blízkosti hranic odstranila drtivá většina nevyužívaných objektů.³ Na druhou stranu se tím jednotkám PS značně usnadnil přehled v terénu, neboť z něho mizely možné skrýše. O jak obrovský zásah do krajiny se jednalo, vypovídá souhrnné číslo za rok 1959, kdy bylo v pásmech kolem hranic zdemolováno 17 816 objektů.⁴ Na mapě Chebska se akce podepsala zvláště citelně. Demolicemi byly navíc velením brigády zdůvodňovány úspěšné pokusy o přechod státní hranice, jelikož odčerpávaly značné množství vojáků.⁵ Jak se ve zprávě uvádí, v roce 1960 bylo celkově odveleno na akce nesouvisející s OSH 537 pohraničníků na dobu 101 dnů.⁶ Na druhou stranu byla zdemolována většina objektů i celých vesnic, které se po válce nepodařilo dosídlit. Další velký zásah do mapy okresu znamenalo vybudování hned dvou přehrad v okolí města – kromě Skalky bylo v roce 1961 dokončeno napouštění přehrady Jesenice. Ta ale vzhledem ke své poloze systémem OSH příliš neovlivnila.

2.4.1.2 *Vyhodnocení dosavadní spolupráce s civilním sektorem*

Spolupráci s civilním sektorem, a to s PPS především, hodnotila rozsáhlá analýza z 5. února 1960, již vypracoval tým náčelníka HS PS MV generálmajora Dudy.⁷ Tento rozsáhlý dokument

1 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráž Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 275.

2 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 48.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. 0450/01 – 60, Akce Demolice – nařízení z 30. 6. 1960.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS0127/10-60, Demoliční práce – nařízení z 13. února 1960.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS 00350/1961, Výsledky činnosti a problémy 5 bPS – доклад předložený z 21. 4. 1961.

6 Tamtéž.

7 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329, č. j. PS-065/11-1960, Spolupráce s PPS – vyhodnocení a pokyny pro

určený nižším stupněm velení ve své analýze uvádí, že spolupráce s civilisty není u PS rovnoměrná, ale značně se liší především v závislosti na aktivitě jednotlivých útvarů tímto směrem. Šestileté zkušenosti s dobou, kdy začala PS aktivně spolupracovat s civilním sektorem, nejlépe dokládají celková čísla ve zprávě: „*Současně se zvyšováním počtu organizovaných PPS, které z 1.500 PPS v roce 1954, 4.500 v roce 1957 vzrostly na 11.000 PPS v celé PS v roce 1959, zvyšuje se i podíl nejen PPS, ale pod jejich vlivem i podíl ostatního civilního obyvatelstva na dosahovaných výsledcích v ochraně státních hranic. V roce 1959 PPS a ostatní civilní obyvatelstvo pomohli zadržet, anebo často sami přímo zadrželi, 17,5% z celkového počtu všech zadržených narušitelů (...)* S ohledem na uvedené výsledky se PPS a místní obyvatelstvo svým významem řadí v silách a prostředcích PS po vlastních vojenských silách na jedno z nejpřednějších míst“¹ Ač velení PS hodnotí velmi kladně vzrůstající počet členů PPS, jako značné mínus vidí nedostatečné zastoupení žen i velmi malou aktivitu mládeže (průměrný věk PPS se pohyboval nad 40 lety.)² Jako další nedostatek je pak uvedena nerovnoměrnost v geografickém rozložení PPS, i když zpráva popisuje razantní zlepšení v tomto směru v souvislosti s masivním přírůstkem příslušníků PPS na sklonku padesátých let.

Ve zprávě vyznívá značně negativně hodnocení dosavadní praxe školení PPS, neboť jsou velením PS popisována jako nahodilá a málo propracovaná, s malým důrazem na praktickou stránku výcviku. Ta je příslušníky PPS nejvíce vyhledávána. Zpráva ale konstatuje, že se dosavadní praxe neustále zlepšuje.

Velení PS klade jednotlivým velitelům praporů a rot za úkol, aby byli sami více aktivní ve směru k civilistům. Dosavadní praxi hodnotí spíše jako donucování nižších stupňů velení ze strany HSPS k větší aktivitě. Útvarům tak, podle názoru vedení, chyběla vlastní iniciativa. Dokument uvádí, že „*práce s PPS se dosud nestala záležitostí všech důstojníků, poddůstojníků a v užitečné míře ostatních pohraničnicků, řada důstojníků a poddůstojníků z povolání ve štábech a jednotkách není do pravidelné práce s PPS zapojena, zatímco omezená část, zejména velitelů pohraničních rot, je vzhledem k ostatním úkolům touto prací přetížena a zanedbává ji.*“³ To, že toto hodnocení bude relativně přesné, lze usuzovat z čísel „narušitelů“ zadržených s pomocí PPS a neorganizovaných civilistů. Ta jsou na počátku šedesátých let v podstatě shodná. Z pohledu dosavadního využívání spolupráce s civilisty však zpráva jako největší nedostatek pokládá to, že „*velmi málo je využíváno dnes již husté síť PPS jako mohutného zdroje získávání nejrůznějších zpráv a údajů pro ochranu státních hranic i poznatků z oblasti hospodářského a politického života v našem pohraničí. (nálady,*

další její rozvíjení z 5. 2. 1960.

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329, č. j. PS-065/11-1960, Spolupráce s PPS – vyhodnocení a pokyny pro další její rozvíjení z 5. 2. 1960.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

smýšlení, reakce obyvatelstva na různá opatření strany a vlády, mezinárodní události apod.)“¹

Velení PS zároveň ve zprávě určuje, jakým směrem by se měla spolupráce s civilním sektorem a především s PPS ubírat v šedesátých letech. V následujícím desetiletí se plánovalo spolupráci s civilisty dále prohlubovat. Tentokrát ale měly hrát prim kvalitativní, ne kvantitativní ukazatele. Měl se sice rozšiřovat počet příslušníků PPS, nyní už ale neměl být kladen důraz pouze na maximální počty, ale „z hlediska ochrany státních hranic, zabezpečení jednotlivých směrů a vytvoření předpokladů, aby prostřednictvím PPS mohl být uplatňován vliv na veškeré spolehlivé obyvatelstvo v pohraničí.“² Zpráva doporučuje intenzivní spolupráci s KSC, ČSM a s ostatními veřejnými institucemi. Velký důraz je kladen především na zlepšení práce s mládeží, jež se na OSH podílí „neuspokojivým procentem.“³ Svou pozornost měly jednotky PS směřovat především na ženy, protože jich bylo v rámci PPS velmi málo, a na specifická povolání, jako byly prodavačky nebo pracovnice v pohostinství, neboť ty především měly v příhraničních obcích výborný přehled o tom, co se v okolí děje.

Jednalo se též o upevnění organizační struktury PPS. Jednotky – družstva a čety, měly být organizovány více podle geografických a dalších kritérií⁴, což mělo usnadnit společné nasazení jednotek a umožnit společný výcvik s vidinou společných úkolů. O tuto organizaci se měli starat velitelé jednotlivých rot, k nimž byli členové PPS příslušní. Zároveň dostali velitelé rot na starost každotýdenní úkolování jednotek prostřednictvím velitelů družstev a čet.

Dokument se dále zmiňuje o fenoménu, podle všeho jde o čerstvou novinku, jelikož se o něm žádné předcházející mnou prostudované dokumenty nezmiňují. Jedná se o Hnutí Pohraničnická obec. Zpráva uvádí: „V roce 1959 vzniklo u některých pohraničnických brigád v souvislosti se zvyšováním počtu PPS a aktivisace práce mezi místním obyvatelstvem Hnutí „Pohraničnická obec“. Jde o zcela novou formu zatím nepodloženou dostatkem zkušeností a dosud se rozvíjející vcelku živelně a nejednotně.“⁵ Ze zprávy je patrné, že tato iniciativa vznikla pravděpodobně zdola a velení PS s ní nepočítalo. Po vyhodnocení dostupných údajů o tomto hnutí se však rozhodlo plně tento nový fenomén podpořit. Do budoucna měly být udělovány tituly Pohraničnická obec a Vzorná pohraničnická obec. Tituly měli udělovat jednotliví velitelé brigád po předchozích konzultacích s místními OV KSC a ostatními společenskými organizacemi. Do budoucna se ale měla ujasnit a stanovit kritéria, na jejichž základě je vsi mohly získat. Spontánnost, s jakou s největší

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329, č. j. PS-065/11-1960, Spolupráce s PPS – vyhodnocení a pokyny pro další její rozvíjení z 5. 2. 1960.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Příslušníci oddílu měli být zaměstnanci jednoho podniku, pracovat na stejné směně atd.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329, č. j. PS-065/11-1960, Spolupráce s PPS – vyhodnocení a pokyny pro další její rozvíjení z 5. 2. 1960.

pravděpodobností toto hnutí vzniklo, mimo jiné dokládá, jak se na sklonku padesátých let podařilo jednotkám PS do značné míry „srůst“ s civilním sektorem v pohraničí.

Ve vztahu k civilnímu obyvatelstvu obecně se dále počítalo s pokračováním v dosavadní praxi brigád. Tedy pomocí civilním podnikům při melioračních pracích, sklizních, atp. Dále se měly rozšířit aktivity v podobě vystoupení pohraničnických souborů, pořádání besed o problematice OSH. Důstojníci PS měli být aktivními členy místních NV, ostatní členové PS zase působit jako vedoucí pionýrských oddílů. Dosavadní praxe na tomto poli byla hodnocena kladně. Jak z dokumentu vyplývá, spolupráce s civilním sektorem zaznamenala na sklonku padesátých let určitý boom, což se projevilo mimo jiné i živelnými akcemi, jako např. Hnutím Pohraničnická obec.

2.4.1.3 Spolupráce s civilním sektorem pod hlavičkou MV

Na přelomu padesátých a šedesátých let dochází obecně k prudkému nárůstu civilních spolupracovníků Státní bezpečnosti.¹ Tento trend se projevil i ve spolupráci chebské brigády s civilním sektorem. Vzhledem k obrovskému počtu příslušníků PS (537), kteří plnili úkoly nesouvisející s OSH, používali se PPS stále významněji v samotné ostraze. Pomocníci PS byli například využíváni k střežení dopravních uzlů, především menších nádraží.² Jak udává zpráva velitele brigády pplk. Lubomíra Kroha z roku 1961: „*V úseku brigády je celkem organizováno 612 pomocníků PS a vytvořeno deset pohraničnických obcí. Převážná část PPS je využita v hloubce úseku k podávání zpráv přímo z pracovišť o pohybu neznámých osob. Část PPS je využita spolu s příslušníky PS v HP a kontrole dodržování pohraničního režimu. Jejich řízení a úkolování je prováděno veliteli pohraničních rot a jsou využiti dle zpracovaných plánů na jednotlivých úsecích.*“³ Velitel si ve stejné zprávě stěžuje na nedostatečnou možnost odměn pro spolupracující civilisty. Uvádí, že na jednoho PPS v rozpočtu odměn vychází 1 Kčs.⁴ I přes tento fakt ale bylo v roce 1960 na státních hranicích v působnosti chebské brigády zadrženo celkem 143 osob, z čehož za pomoci PPS došlo k zadržení deseti osob, „neorganizovaní civilisté“ pak přispěli k devíti zadržením.⁵ Civilisté tak pomohli zadržet přes 13% z osob pokoušejících se přejít státní hranici.

Počet členů PPS stabilně stoupal, v získávání nových pomocníků panovaly ale mezi jednotlivými prapory značné disproporce. Především 1. prapor Hranice patřil k těm, které dobové brigádní dokumenty nejvíce chválí. V roce 1961 se zde dokonce podařilo ustavit první samostatnou

1 J. Frolík: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: Sborník archivních prací, roč. 41, č. 2 (1991), s. 483.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS – 0328/11-23-1962, Rozbor ochrany státní hranice v zimních měsících roku 1958 – 1962 z 10. 10. 1962

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS 00350/1961, Výsledky činnosti a problémy 5. bPS – doklad předložení z 21. 4. 1961.

4 Tamtéž.

5 Tamtéž.

rotu PPS o celkové síle 60 osob, což se zatím nikde v úseku 5. brigády nepodařilo.¹ Zpráva zároveň poprvé doporučuje, aby se s pomocníky a obecně s civilisty pracovalo po linii přípravy především v zimních měsících, kdy docházelo k minimu pokusů o přechod státní hranice a většině pomocníků pracujících v zemědělství nebo lesnictví nenarušovala tato školení práce.² Za celý rok bylo v úseku chebské brigády na státních hranicích zadrženo celkem 128 osob.³ Z těchto případů bylo za pomoci civilistů zadrženo 12 „narušitelů“, což představuje 9,37%.

V polovině roku 1962 už disponovala brigáda 653 PPS a počet pohraničnických obcí stoupl na jedenáct, další dvě se připravovaly.⁴ Počet „narušitelů zadržovaných za pomoci civilistů stoupl na dvojnásobek.⁵ I když si obecně dokumenty z počátku šedesátých let pochvalují spolupráci s civilisty, zpráva z poloviny roku 1962 hodnotí i nedostatky. V této době už běžela praxe, kdy jednotky PS fungovaly jako svoz pracovníků ze samot a menších vesnic do práce. Požadovalo se, aby do budoucna se těchto jízd účastnil i důstojník z roty, jenž by prováděl instruktáž jednotlivých pracovníků k ochraně státní hranice v závislosti na jednotlivých povoláních a pracovních umístěních.⁶ Dále se měl zkvalitnit a zintenzivnit výcvik PPS. Bylo požadováno, aby se zásadním způsobem zvýšil počet zadržení s jejich přispěním. „Neorganizovaní“ civilisté dosahovali v této době podobných výsledků, což působilo vzhledem k prostředkům vynaloženým na školení a výcvik PPS značně neefektivně. Mimo další zkvalitnění spolupráce s pohraničnickými obcemi se měla „Podle konkrétních podmínek jednotlivých rot (...) vytvářet mládežnická družstva PPS a lépe využívat děti v době prázdnin.“⁷ Ke spolupráci se mělo i získat více řidičů ČSD a ČSAD.

Jak razantní rozmach zapojení civilistů do OSH na začátku šedesátých let proběhl, dokládá Rozbor ochrany státní hranice za celý rok 1962.⁸ Tento dokument rozebírá OSH velmi podrobně. Poprvé dobové dokumenty zároveň dokládají i skladbu PPS podle jednotlivých praporů. V PPS bylo organizováno ke konci roku 1962 už 690 obyvatel chebského pohraničí, oproti předešlému roku je tak opět patrný nárůst. Zajímavé ale je, že toto číslo nebylo rovnoměrně rozloženo mezi jednotlivé prapory. Prapor Hranice, střežící relativně krátký úsek na špičce Ašského výběžku s pouhými pěti rotami, disponoval 153 PPS.⁹ Ve zprávě je především vyzdvihováno, že: „*Pomocníci Pohraniční*

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-0323/11-15-1962, Rozbor po linii štábu plnění úkolů v roce 1961 na operačním shromáždění.

2 Tamtéž.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-0323/11-17-1962, Výsledky ochrany státních hranic za rok 1961 od 1. 1. 1961 do 30. 11. 1961.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-0323/11-1962, Doklady z oper. shromáždění.

5 Tamtéž.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, i. j. 336, č. j. PS-00383/11-1962, Rozbor výsledků ochrany státní hranice za rok 1962 z 1. prosince 1962.

9 Tamtéž.

stráže u většiny jednotek 1. prPS jsou využíváni přímo k ochraně státní hranice v týlu jednotek, sami jsou aktivní a hlásí funkcionářům rot a praporu neprodleně každý výskyt podezřelé osoby v zájmovém prostoru. (...) Je třeba připomenout, že dalším výsledkem této práce jsou i dobré vzájemné vztahy, které se vytvořily mezi příslušníky PS a civilním obyvatelstvem.“¹ 2. prapor Aš disponoval sedmi rotami a 200 PPS, zpráva mimo jiné referuje o akci, kdy se přímo ve městě Aši účastnilo úspěšného vyhledávání „skupiny narušitelů“² 100 PPS. 4. prapor Vojtanov, střežící hranici s NDR, spolupracoval s 249 PPS³ na pěti rotách, z nichž jen dvě ležely mimo Ašský výběžek. Celkově se tedy vojska PS v Ašském výběžku opírala o pomoc takřka 600 PPS z necelých 700 v celém regionu. Druhý prapor Cheb, střežící hranici od Pomezí nad Ohří až po Mýtínu, disponoval na konci roku 1962 pouhými 71 PPS, což bylo ze všech praporů zdaleka nejméně. Chebský prapor měl přitom pro spolupráci s civilisty velmi dobré výchozí podmínky, a to vzhledem k blízkosti velkých sídel podél hranic. Prapor tak byl kritizován mimo jiné za to, že roty, které měly sobě podléhající PPS úkolovat a řídit, mnohdy ani neznaly jejich celkové počty.⁴ Tato disproporce mezi prapory se, podle mého názoru, dá vysvětlit větší nutností spolupráce s civilisty v Ašském výběžku především v padesátých letech, než se systém ustálil. Právě Ašský výběžek byl hodnocen jako značně rizikový faktor pro OSH, a proto se zde spolupráce s civilisty rozvinula v daleko větší míře než na „regulérní“ hranici. Celkově bylo za pomoci PPS v tomto roce zadrženo 22 osob, jež se pokoušely překročit státní hranici. Třinácti dalším přechodům zabránili neorganizovaní civilisté. Vezmeme-li v úvahu celkové množství pokusů o přechod státní hranice, dosahující v roce 1962 vysokého počtu 268 osob,⁵ podíleli se civilisté počtem 31⁶ zadržení na 11,56% z nich.

V zimním období 1962 – 1963 došlo k prvnímu poklesu početního stavu PPS od doby jejich ustanovení. To bylo ale způsobeno především výměnou průkazů v březnu 1963.⁷ Průkazy byly vyměněny z důvodu (...) „organického stmelení jednotek a k jejich kádrovému zkvalitnění (nové průkazy nebyly vydány formálním pomocníkům PS a pasivním občanům, kteří po celé uplynulé období nejevili zájem o poskytnutí pomoci PS“⁸ Tato opatření měla vést ke zvýšené aktivitě jednotek

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, i. j. 336, č. j. PS-00383/11-1962, Rozbor výsledků ochrany státní hranice za rok 1962 z 1. prosince 1962.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž.

5 z toho ale počet pokusů o přechod z NDR do Československa tvořil 69,6% Počet těchto pokusů o přechod Ašského výběžku z NDR do NSR výrazně stoupl po výstavbě Berlínské zdi, která uzavřela poslední skulinku v zelené oponě. NDR na svých hranicích s Československem žádný speciální režim neprovzovala. Hranice byla tedy volně přístupná. Počet pokusů o útěk obyvatel Československa do NSR v první polovině šedesátých let klesal a v tomto roce (1962) se jednalo o 42 pokusů, což činilo 16% z celkových pokusů o přechod státní hranice u 5. bPS.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, k. 128, č. j. PS-0430/01-1963 Zpráva o činnosti 5. bPS pro krajskou komisi obrany z 13. května 1963.

7 Tamtéž.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, k. 128, č. j. PS-0430/01-1963 Zpráva o činnosti 5. bPS pro krajskou komisi obrany z 13. května 1963.

PS.¹ K 5. květnu 1963 tak pracovalo v rámci 5 bPS 688 PPS. Zpráva sice kvituje s povděkem, že v rámci brigády funguje 13 pohraničnických obcí, zároveň ale dodává, že zde nejsou většinou plněny uzavřené smlouvy s jednotlivými útvary a spolupráce se stává více formální. Celkové nálady mezi civilisty pak hodnotí zpráva jako příznivé pro PS. Jako jediná velká riziková skupina je ve zprávě jmenována německá menšina, kde „asi polovina občanů německé národnosti silně inklinuje k NSR a je pod vlivem západní propagandy. Je to výsledek činnosti televizního vysílače OCHSENKOPF, radiopřijímače RIAS, výjezdů na návštěvu do NSR a jejich malého zapojení do veřejného a politického života. Vyjíždějící občané německé národnosti, kteří jedou ke svým příbuzným do NSR, se stávají objektem zájmu německé rozvědky a pro svoje nacionální cítění a hmotný zájem přistupují na spolupráci s touto rozvědkou.“² Ostatní obyvatelstvo je naproti tomu hodnoceno jako spolehlivé, čemuž napomáhají aktivity PS v podobě práce jednotlivých důstojníků v národních výborech nebo řadových pohraničníků ve funkcích vedoucích pionýrských oddílů. Právě spolupráce s mládeží je hodnocena jako vzestupná, což je doloženo případem z Doubravy, kde tři školáci zadrželi „narušitele“ státní hranice.³

Rok 1964 znamenal razantní nárůst počtu PPS. Brigáda, která je začala po výměně průkazů lépe evidovat, disponovala ke konci roku počtem 917 pomocníků.⁴ Tento nárůst ale byl, jak se domnívám, do značné míry způsoben rozšířením úseku brigády o část bývalé brigády plánské. V úseku brigády zároveň působilo 14 pohraničnických obcí. Kolik PPS chebská brigáda „podědila“ po brigádě plánské, se bohužel v dobových dokumentech nalézt nepodařilo.

Rok 1965 znamenal pro vojska PS velmi turbulentní období plné reorganizací. Orientace v zachovaných dobových dokumentech je proto značně obtížná. Opět došlo ke zrušení několika rot, jejichž velitelé měli vyhodnotit spolupráci s civilním sektorem ve svém úseku, kde „ukončí a vyhodnotí spolupráci s orgány lidosprávy, stranickými, veřejnými a společenskými organizacemi a představí funkcionáře, kteří budou s těmito orgány a organizacemi nadále spolupracovat.“⁵ Dále pak ve vztahu k pomocníkům: (...) „ukončit a vyhodnotit součinnost s příslušnými jednotkami PPS a představit jim nové velitele rot, kterým budou jednotky PPS nadále podléhat.“⁶ Z tohoto nařízení jasně vyplývá, že počet příslušníků PS v důsledku optimalizace OSH v polovině šedesátých let

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, k. 128, č. j. PS-01177-11-20-1962, Vyhodnocení ochrany státní hranice a výkonu služby za zimní období 1962 – 1963 z 19. března 1963.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, k. 238, č. j. PS-0430/01-1963 Zpráva o činnosti 5. bPS pro krajskou komisi obrany z 13. května 1963.

3 Tamtéž.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, k. 128, Výkaz činnosti a výkonu služby k ochraně státní hranice za měsíc prosinec 1964.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-0095/01-1966, Nařízení velitele 5. bPS MNO k vyhodnocení roku 1965 úkolům na rok 1966 a k zajištění úkolů reorganizace 5 bps z 28. 1. 1966.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-0095/01-1966, Nařízení velitele 5. bPS MNO k vyhodnocení roku 1965 úkolům na rok 1966 a k zajištění úkolů reorganizace 5. bPS z 28. 1. 1966.

neklesal, jelikož byly pomocníci předáváni okolním útvarům. Za celý rok bylo u 5. bPS zadrženo 271 osob, z čehož pouze 7 zadržení se událo za přispění PPS, ale s plnými 28 zadrženími pomohli „neorganizovaní“ civilisté.¹ Toto číslo tak představuje 12,91% z celkového počtu. Pouhých 7 zadržení za pomoci PPS byl velmi slabý výsledek v dosavadní činnosti těchto jednotek. Velitel brigády ve své zprávě spolupráci s civilisty hodnotil následovně: „*Výsledky, kterých bylo v OSH za rok 1965 dosaženo za pomoci PPS, ukazují, že práce s PPS byla v uplynulém roce všeobecně slabá a neúčelná. Hlavní nedostatky spočívaly v nesoustavném řízení jednotek PPS veliteli rot a štáby praporů, dále v jejich nepromyšleném a často nárazovém využívání. Příprava PPS nebyla u všech jednotek vždy kvalitně připravena a někde ani pravidelně prováděna. U řady jednotek nebyl zpracován pravidelný plán školení PPS a toto nebylo prováděno*“² Naproti tomu 28 zadržení za pomoci neorganizovaných civilistů bylo hodnoceno jako příslib do budoucna.

V roce 1965 došlo navíc k pokusu o překonání státní hranice za pomoci podomácku obrněného vozu V3S u hraničního přechodu Pomezí nad Ohří. Tento pokus, nakonec neúspěšný, vedl k apelům na větší spolupráci s civilním sektorem a na větší důraz na týlové aktivity. Reorganizace PS a její plánované zeštíhlení kladlo logicky větší váhu na spolupráci s civilisty, čehož si bylo velení brigády jasně vědomo.

2.4.1.4 Tlak civilního sektoru na vojska PS

První polovina šedesátých let se sice nesla v duchu spolupráce s civilním sektorem, lze ale vypočítat určitý tlak na fungování vojsk PS. Ten byl spojen především s ekonomickými úvahami o ladem ležící půdě v ZP. U sledované 5. brigády představovalo množství půdy v ZP celkem 14 165 hektarů.³ Už na počátku šedesátých let se začaly objevovat stížnosti na nemožnost hospodařit v lesích přímo přiléhajících ke státní hranici nebo na nedostatečnou kooperaci PS s civilními orgány podniků k tomu oprávněných.⁴ V roce 1961 se uskutečnila na ONV Cheb velká porada o obhospodařování půdy za DZ, která skončila rozdělením veškeré zemědělsky využitelné půdy mezi jednotlivé státní statky a JZD.⁵ O tom, že takové množství obhospodařovaných ploch s výjimečným režimem přinášelo problémy, referuje mnoho zpráv z první poloviny šedesátých let. Vesměs apelují na užší kooperaci s civilními orgány. Zpráva z roku 1962 mimo jiné udává, že: „*Další nedostatek*

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-0103/01-1966, Doklad velitele 5. bPS na vyhodnocení roku 1965 na operační shromáždění 28. 1. 66 z 27. 1. 1966.

2 Tamtéž.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2357, k. 238, Přehled o půdě v ha u brigád PS ze 7. 9. 1960.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, i. j. 360, č. j. PS-0873/11-1960, Výkon práva myslivosti v ZP – nedostatečná spolupráce PS s lesními závody z 20. 7. 1960.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, Zápis z jednání o opatřeních k využití ZP konaného dne 13. dubna 1961 na odboru zemědělství Okresního národního výboru v Chebu.

spočívá i v nedostatečném styku funkcionářů rot a praporů s hospodářskými organizacemi, zejména ČSL a ČSSS. Proto, že nejsou prováděny pravidelně dohovory s těmito organizacemi, dochází často k různým rozporům mezi jednotkami PS a státními statky či lesy, kterým by bylo možno předejít včasným provedením dohovoru a soustavným stykem s těmito organizacemi.“¹ Jednotky PS byly nuceny se tomuto podvolit a umožnit do střežených prostor rozšířený přístup civilistů. To si v některých případech vyžádalo dokonce i zásahy do doposud budovaného ŽTZ.² V roce 1963 vydal velitel brigády rozkaz - dosavadní praxi využívání půdy v ZP prověřit a neprodleně nahlásit místa, kde se doposud nevyužívá všechna využitelná půda. Dále se v nařízení zakazuje rozšiřovat ŽNZ a všechny takové požadavky hlásit přímo veliteli brigády, který předesílá, že „to bude povoleno jen v nejkrajnějších případech.“³ Vyvrcholením tohoto procesu bylo úplné zrušení zakázaného pásma na základě rozkazu ministerstva vnitra z 27. 3. 1964.⁴ Pásmo hraniční bylo zásadním způsobem upraveno. O tomto vypráví Václav Sloup: „Já, když jsem přišel na Ašsko do Hazlova s rodiči, tak tam nad Hazlovem byla tak zvaná závora a celý Ašský výběžek byl hraniční pásmo. Když jsem pak přišel sloužit v šedesátém osmém, tak už bylo hraniční pásmo jenom podél státní hranice. Takže operační hloubka byla menší. Úloha pomocníků Pohraniční stráže byla tedy pro nás významnější v tom, že nám jistili a zajišťovali oblast týlu.“⁵ Podobně o těchto změnách vypráví i ing. Novák, který taktéž dokládá zvýšenou důležitost civilní spolupráce: „Jestliže se mělo uspět při té ochraně, (...) tak byla ta spolupráce s civilním obyvatelstvem bezpodmínečná. (...) Postupně, jak se měnila situace, tak se zužoval ten prostor toho střežení Pohraniční stráží. V padesátých letech bylo hraniční pásmo třeba do hloubky pěti kilometrů od státní hranice. Ale díky tomu, jak se vyvíjela ta situace, tak se ta zóna toho působení té Pohraniční stráže pořád zužovala. A když hraniční pásmo bylo jen dva kilometry, tak bylo potřeba, aby ty informace o tom, že někdo jde, aby přišly dřív z toho týlu. Protože jinak by se nestačilo reagovat na to, co se na té čáře děje. Takže jestli měla být ta výslednost, jaká byla, tak bylo nutné s těmi lidmi v tom civilu počítat.“⁶ Od zrušení zakázaného pásma se mělo tedy více přihlížet k civilním aktivitám. Hraniční pásmo bylo v rozkazu popsáno takto: „Vnější hranici hraničního pásma tvoří státní hranice. Vnitřní hranice HP je vedena pokud možno podél cest a po čarách vyznačujících terénní celky. (...) Na veřejných cestách vedoucích do hraničního pásma se zřídí podle potřeby na hranici hraničního pásma závory s bílo – červenými pruhy. Na frekventovaných veřejných silnicích /celní silnice/ se mohou postavit kyvadlové závory s

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, i. j. 336, č. j. PS-00383/11-1962, Rozbor výsledků ochrany státní hranice za rok 1962 z 1. prosince 1962.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 358, č. j. PS 129/63, Obdělávání zemědělské půdy v ZP- hlášení z 9. 12. 1963.

3 Tamtéž.

4 V. Richt: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. II, s. 8.

5 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

6 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

*trvalou obsluhou orgánů Pohraniční stráže.*¹

O tom, v jakém režimu se budou jednotliví civilisté za DZ pohybovat, se v první polovině šedesátých let diskutovalo a postupovalo se případ od případu.² Velitel brigády ale požadoval, aby byli civilisté za DZ pouští na práce alespoň ve dvou.³ Tuto praxi ve svém vyprávění přibližuje ing. Vitoň *:(...) Musel absolvovat celý ten kolotoč, který byl kolem tohoto vydávání těch propustek a byl daný na seznam bud' ve dvojici, nebo samostatně. Takový traktorista většinou měl samostatně. (...) Bylo by to zbytečně drahé. (...) To bylo vytypované zpravodajským oddělením.*⁴ Propustky navíc od tohoto roku nepotvrzovala přímo brigáda, ale tato činnost byla předána místním orgánům VB, které se dotazovaly jednotlivých rot a praporů jen *„za účelem zvláštních prací, myslivosti a rybolovu.*⁵ Dobové prameny svědčí o určité živelnosti procesu a o nejednotnosti v postupech, což vedlo ke zvýšení útěků za hranice republiky. Situaci nakonec řešilo velení PS vydáním Zásad pro prověřování a zajišťování pracovních skupin v zakázaném pásmu.⁶ V dokumentu velení PS označuje za problém dosavadní nedostatečné prověřování jednotlivců a nepřipravenost jednotlivých praporů na kooperaci s místními JZD, státními statky atp. Byl navržen soubor opatření, kde se mimo jiné požadovalo: *„Velitel praporu, nebo jiný prověřený důstojník na základě úkolů vydaných velitelem brigády projedná před zahájením prací v ZP s vedením jednotlivých závodů socialistického sektoru a s funkcionáři lidosprávy rozsah a způsob provádění prací v ZP. Při těchto jednáních získá velitel praporu ucelený přehled o všech pracích v ZP v jeho úseku a vznesse požadavky především na výběr osob, na dodržování režimu na pracovištích apod.*⁷ Tyto poznatky měl pak velitel praporu předat s podrobnou instruktáží jednotlivým rotám a ty se na to měly připravit. Za DZ směli do budoucna pracovat jen pracovníci, na něž přímo dohlížela hlídka PS. Pracovníkům civilního sektoru mohoucím za DZ pracovat i bez dozoru hlídky schvaloval po prověření propustku přímo velitel praporu na doporučení podniku, který tyto osoby zaměstnával, a na základě doporučení zpravodajských orgánů.⁸ O tom, jak tento systém fungoval později, vykládá JUDr. Sloup: *„Prvotní poznatky šly od pohraniční roty k těm osobám. Ale i od té obce, odkud pocházeli, od pomocníků Pohraniční stráže, od veřejné bezpečnosti. A všechny tyhle poznatky k*

1 V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. II, s. 13.

2 Řešilo se, v jakém počtu bude možné za zátarasem pracovat, bude-li vedoucí skupiny vybaven signální pistolí, nebo nakolik budou tyto osoby informovány o OSH v daném úseku. K této problematice se v ABS Brno nalézají několik dokumentů ve fondu 2342, kartonu 142 pod i. j. 359.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 359, č. j. PS-0795/11-1962, Schválení osob provádění prací na vnější straně DZ bez zajištění z 11. 9. 1962.

4 Rozhovor veden s ing. Vitoňem 3. 4. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 359, č. j. PS-0370/11-1962, Vydávání propustek do HP – úprava z 12. 4. 1962.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 359, č. j. PS-0351/69, Zásady pro prověřování a zajišťování pracovních skupin v zakázaném pásmu z 31. 7. 1962.

7 Tamtéž.

8 Tamtéž.

těm, kdo chtěl pracovat za DZ, a zároveň poznatky od jeho zaměstnavatele a to se soustředilo na operačním oddělení. To pak rozhodovalo, komu to umožní. Navíc na tom mělo podíl i zpravodajské oddělení, který svými cestami zase ověřovalo, zda ten človíček nemá v zahraničí nějaký příbuzenstvo, co ho vede k tomu dělat za DZ, jestli by náhodou nechtěl zdrhnout. Někteří dělali samostatně, ale ti byli výjimkou.“¹

Dalším faktorem, stále více promlouvajícím do systému OSH, byl i výrazně vzrůstající turistický ruch. Zvyšoval provoz na hraničních přechodech. Turisté pohybující se ve velké míře v pohraničí navíc znovu činili situaci nepřehlednou pro PS i pro civilisty s PS spolupracujícími, jak dokládají dobové dokumenty: „Z přehledu o výsledcích pasové kontroly vyplývá, že rozšíření turistického ruchu má negativní vliv, zejména z hlediska uskutečňovaných styků mezi občany NSR a NDR, které mají v mnoha případech následky v pokusech o ilegální přechod státních hranic do NSR.“² Jen v roce 1966 bylo na Chebsku odbaveno na železničních a silničních přechodech 325322 osob.³ To bylo ještě v první polovině padesátých let naprosto nepředstavitelné číslo.

2.4.2 PS pod hlavičkou MNO – druhá polovina 60. let

2.4.2.1 Optimalizace a změny krajiny

Další zásadní změnou, již s sebou nesla doba celospolečenského tání a měla optimalizovat náklady na ostrahu hranic, se stalo zrušení vojenského střežení hranice s NDR k 31. 3. 1966.⁴ Místní rotý byly předány pohraničním oddělením VB.⁵ „Pohraničním oddělením Veřejné bezpečnosti (PO-VB) byly v roce 1966 přiděleny i územní obvody. Jejich činnost se tedy neomezovala na službu na hranici, ale rozšířila se i na vyhledávání trestných činů a přečinů obecné i hospodářské kriminality či zajištění veřejného pořádku.“⁶ Celková délka hranice, která přešla u chebské brigády pod kontrolu VB, činila u 5. brigády 65,79 km.⁷ Předáním této části hranice ztratila chebská brigáda svou výlučnost v podobě střežení hranic jak se Západem, tak s Východem. Brigáda zároveň přišla o úsek, kde se odehrávalo více než 60% pokusů o přechod. Díky ztrátám na životech a protestech ze zahraničí došlo i k odstranění posledních min, navíc už se do záatarasu nepouštěl

1 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329 č. j. PS-0985/11-66, Rozbor výsledků v ochraně státních hranic z hlediska turistického ruchu a stavu spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem z 18. listopadu 1966.

3 Tamtéž.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-0095/01-1966, Nařízení velitele 5 bps MNO k vyhodnocení roku 1965, úkolům na rok 1966 a k zajištění úkolů reorganizace 5. bPS z 28. 1. 1966.

5 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 277.

6 P. Karlíček: Česko – saská hranice v sedmdesátých letech 20. století, in: Ochrana státní hranice v sedmdesátých letech 20. století, s. 23.

7 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-00243/11-1966, Protokol o předání úseku státní hranice ČSSR – NDR velitelem 5. bPS náčelníku S-VB Plzeň z 31. 3. 1966.

elektrický proud.¹ Vypnutí elektrického proudu se projevilo i u chebské brigády. Do roku 1965 zemřelo v úseku brigády při pokusu o přechod hranice 44 lidí, po tomto roce do konce roku 1989 to bylo 5 osob.² O tom, jakou roli tato zábrana hrála v polovině šedesátých let, referuje ve své práci i Pavel Vaněk: „Do roku 1965 přišlo prokazatelně o život 248 osob, z toho v období 1961 – 1965 to bylo 39 osob a z nich 34 zahynulo následkem zasažení elektrickým proudem v drátěném zátarasu.“³ Celý zátaras se navíc tam, kde to bylo možné, posunul více do vnitrozemí. To nehrálo vzhledem k tomu, že se zemědělské a jiné civilní činnosti dostaly i za drátěný zátaras, příliš roli. Tento posun dával jednotkám PS „náskok“. Pakliže někdo plot překonal, což vždy zabralo čas, bylo možné narušitele pronásledovat za plotem ještě na československém území. Nová signální stěna celkem měřila 774 kilometrů a obsahovala 777 věžových pozorovatelů.⁴ Další důležitou změnu představuje výše zmíněné zrušení elektrického proudu v zátarasech. Díky tomu předpokládalo velení brigády zvýšení počtu pokusů o překonání hranice, jak dokládá vyhodnocení roku 1965: „Velitelství PS i brigáda z vlastního rozboru předpokládají, že tlak na státní hranici v úseku 5 bPS bude podstatně zvýšený a naše výsledky budou podstatně ovlivňovat celkovou výslednost Pohraniční stráže.“⁵

Zcela zásadní změnou pak bylo převedení celé Pohraniční stráže z kompetence ministerstva vnitra. Na dalších šest let se vojska Pohraniční stráže stala součástí Československé lidové armády. To přineslo zásadní zbrojní posílení jednotek a na hranici se začala objevovat i těžká vojenská technika. Co se týče organizace brigády, byly změnami posíleny především OPK na úkor střežení „zelené“ hranice. Další okleštění brigády následovalo v dubnu roku 1966, protože bylo opět zrušeno několik rot a další byly předány znovuobnovené plánské brigádě. Působnost brigády se tak zkrátila o 107 km hranice a 18 pohraničních rot.⁶ Personálně brigáda čítala 1 595 pohraničnicků. De facto byly navíc zrušeny i jednotlivé prapory. Změny popisuje ve své práci plk. Richt: „Pro činnost PS a logicky i brigády byl v období podřízenosti PS MNO vytýčen tzv. dvojjediný úkol, s jehož realizací vznikl ne jeden problém. Jednotky brigády byly vybavovány novou technikou, pro niž nebylo potřebné zařízení k zajištění jejího provozu ani údržby. Úkol ochrany státních hranic byl stavěn a řešen tak, že zůstal úkolem základním, přičemž: počty pohraničnicků tabulkově i ve skutečnosti klesly

1 Tento fakt se projevilo především na počtu úmrtí. Za celou dobu komunistického režimu od roku 1948 až do roku 1989 zemřelo při pokusu o přechod hranice 279 osob, z čehož do roku 1965 zemřelo 248 z nich. Od roku 1965 do konce roku 1989 zemřelo při pokusu o přechod státní hranice 31 lidí.

2 T. Mašková, V. Ripka: Železná opona v Česko – Slovensku. Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948 – 1989, s. 119 – 120.

3 P. Vaněk: Poslední mrtví vojskové ochrany státních hranic. In: Sborník archivu bezpečnostních složek roč. 9, s. 195.

4 T. Jílek a kol: Železná opona, s. 36.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-0103-01-1966, Doklad velitele 5. bPS na vyhodnocení roku 1965 na operační shromáždění 28. 1. 1966.

6 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 277.

a jejich úbytek nebyl nahrazen rozvojem nové techniky. Ochrana státních hranic zůstávala rozhodujícím kritériem práce, ale přitom se stále větší důraz kladl na otázky obrany státní hranice. Souběžně s ochranou státních hranic byl postaven požadavek dosáhnout vysoké připravenosti k vedení bojové činnosti.⁴¹ O této problematice mluví i ing. Novák: „To převedení pod ministerstvo obrany, to byla vyslovená ptákovina. Kdo se nad tím jenom trochu zamyslí, tak zjistí, že skutečně Pohraniční stráž nemohla plnit takzvaný dvojedíný úkol. Obranu i ochranu. To k sobě nepasuje. (...) tenkrát to nikdo nedomyslel. Všichni to brali jako bernou minci s tím, že podobně fungují i pohraniční vojska v Sovětském svazu. Tam to opravdu mají jako dvojedíný úkol. Protože, když je ta jednotka někde v poušti s Mongoly, tak musí chránit, ale musí i bránit. Což tady bylo bezpředmětné. Armáda byla v Chebu, v Sokolově, všude možně. Tak bylo zbytečné, abychom my řešili tyhle věci. Nebylo to dobré rozhodnutí a oni na to taky přišli.“⁴² Negativně se o těchto změnách vyjadřují i ostatní narátoři. Například poslední velitel brigády ing. Vitoň vypráví: „Všichni jsme byli proti, jenomže rozkaz je rozkaz. (...) V podstatě celý čtvrtý prapor se zrušil ve Vojtanově. Udělali se oddělení ochrany státních hranic.“⁴³ JUDr. Sloup pak popisuje, že to byla velká chyba a že „trvalo dost dlouho, než se ta chyba překonala a odstranily se nedostatky způsobené neodborným velením armády.“⁴⁴

2.4.2.2 Spolupráce s civilním sektorem v průběhu změn

Se zrušením vojskového střežení hranice s NDR k 31. 3. 1966⁵ bylo nutno se nějak vypořádat se zdejší hustou sítí PPS. S jednotkami měly být do 15. 3. 1966 uskutečněny poslední aktivity a měly jim být odebrány průkazy PPS a všechny věci jim zapůjčené. Tito aktivní civilisté byli, jak dokládají dokumenty, předáni pro pomoc jednotkám VB, náčelníku S-VB Plzeň v počtu 216 osob.⁶ Dále: „Velitel 1 a 2 prPS a velitelé rot na hranici s NDR provedou vyhodnocení a ukončení spolupráce s orgány lidosprávy, stranickými, veřejnými a společenskými organizacemi, se kterými vejdou ve styk společně s příslušnými náčelníky PO VB k opětnému navázání součinnosti.“⁷ Díky tomu, že přišla brigáda o úsek, kde se doposud realizovala většina pokusů o přechod státní hranice, zaznamenala brigáda v roce 1966 pouze 114 narušení státní hranice.⁸ To ale znamenalo v

1 V. Richtř: Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Chebu, odd. II, s. 15.

2 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3 Rozhovor veden s ing. Vitoňem 3. 4. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

4 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-0095/01-1966, Nařízení velitele 5. bPS MNO k vyhodnocení roku 1965 úkolům na rok 1966 a k zajištění úkolů reorganizace 5. bPS z 28. 1. 1966.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-00243/11-1966, Protokol o předání úseku státní hranice ČSSR – NDR velitelem 5. bPS náčelníku S-VB Plzeň z 31. 3. 1966.

7 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 124, č. j. PS-0095/01-1966, Nařízení velitele 5 bps MNO k vyhodnocení roku 1965 úkolům na rok 1966 a k zajištění úkolů reorganizace 5 bps z 28. 1. 1966.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-001079/01-66, Vyhodnocení výsledků 5. bPS za rok 1966.

tomto úseku hranice nárůst o celých 41%.¹ Zajímavý údaj ze zprávy je mimo jiné ten, že hranici přešlo deset osob. Z těchto případů přešlo šest osob za „*přímé asistence hlídek*.“² Tyto údaje ukazují na velké problémy po restrukturalizaci a značnou demoralizaci v jednotkách PS.

Co se ale týče spolupráce s civilisty, dospěla brigáda překvapivě k nejlepším číslům ve své historii: „*V roce 1966 bylo za pomoci civilního obyvatelstva zadrženo 29 narušitelů státní hranice, tj. 25,8% všech zadržovaných. Bylo zaznamenáno 7 případů, kdy PPS samostatně zadrželi narušitele státní hranice a předali je příslušné rotě.*“³ Počet PPS v působnosti páté brigády vzhledem k předanému úseku hranice s NDR pod VB znatelně poklesl. Na konci roku disponovala brigáda 311 pomocníků Pohraniční stráže, kteří byli organizováni v 9 četách a 32 družstvech.⁴ Ing. Vitoň vzpomíná na paradoxní situaci, jež měla v této době zamezit útěku důstojníků PS za hranici: „*Byl vydaný rozkaz (...) na základě rozhodnutí generála Němce, že nemají důstojníci chodit sami, takže my jsme museli chodit dva. Takže si z nás dělali hajní srandu. Hele, Franto, nebo, Venco, zejtra jdu za čáru, tak tě vezmu za dráty. Takže to byla taková doba, zrovna když jsme přešli pod armádu.*“⁵ O režimu pro vycházky za DZ vykládá i ing. Novák: „*My jsme chodili s manželkou taky za dráty. Ale kdo chtěl za dráty z důstojníků, tak se musel zapsat do sešitu operačního a podepisoval to velitel VKR, že tam můžou, ale děti jsme museli nechat doma.*“⁶

Vojáci brigády dále pracovali v civilním sektoru. Jak se ze zpráv z této doby zdá, nedochází ze strany pohraničnicků tímto směrem k poklesu aktivity, spíše naopak. V civilních veřejných funkcích působilo 34 funkcionářů PS.⁷ Trvale jsou vyzdvihovány především obce Pastviny, Studánka, Krásná, Libá, Hazlov, Pomezí a Lipová.⁸ V porovnání se zprávami a analýzami z minulosti došlo k výraznému posunu v práci s mládeží. Ve zprávě se uvádí: „*Důležitým článkem při rozvoji politické práce s místním obyvatelstvem jsou svazácké organizace, školy a pionýrské oddíly. S mládeží pracují především příslušníci PS základní služby. V letošním roce bylo na školách a v pionýrských oddílech úspěšně rozvinuto hnutí „mladých strážců hranic“, které přináší už konkrétní výsledky. V současné době pracuje v pionýrských oddílech 7 skupin „mladých strážců hranic“ V úseku brigády je zapojeno k dnešnímu dni 25 pionýrských vedoucích z řad příslušníků základní služby. Velmi dobrá spolupráce je s Domem pionýrů v Chebu a v Aši.*“⁹ V tomto turbulentním

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-001079/01-66, Vyhodnocení výsledků 5. bPS za rok 1966.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329 č. j. PS-0985/11-66, Rozbor výsledků v ochraně státních hranic z hlediska turistického ruchu a stavu spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem z 18. listopadu 1966.

5 Rozhovor veden s ing. Vitoňem 3. 4. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

6 Rozhovor veden s ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

7 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-001079/01-66, Vyhodnocení výsledků 5. bPS za rok 1966.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329 č. j. PS-0985/11-66, Rozbor výsledků v ochraně státních hranic z hlediska turistického ruchu a stavu spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem z 18. listopadu 1966.

9 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-001079/01-66, Vyhodnocení výsledků 5. bPS za rok 1966.

období se tak ve spolupráci s civilním sektorem konstitovala v roce 1966 druhá složka, jež se stala trvalým a organizovaným zapojením civilního sektoru do OSH. O činnosti těchto oddílů vypráví pozdější příslušník MDS Mgr. Kvasnička: „*Jako pionýr jsem byl v oddílu mladých strážců hranic, kde nám vedoucí dělali vojáci. To znamená - mezi nimi byl můj první učitel němčiny. (...) Pouštěli nám filmy s pohraničnickou tematikou, sportovali jsme, chodili jsme za kulturou. To znamená, že (...) Pohraniční stráž, to bylo sportovní vyžití, kulturní vyžití. To byla náplň volného času, to byly brigády v akci Z, (...) kdy jsme se podíleli na stavbě různých objektů. Já osobně jsem se podílel na mateřský škole, na kulturním domě. (...) Takže Pohraniční stráž, to byla součást našeho života.*“¹ Narátor dále vypráví, že se tyto oddíly často scházely přímo v kasárnách a od ostatních pionýrských skupin se lišily - měly netradiční kroj se zelenými košilemi.

Spolupráce s „neorganizovanými“ civilisty byla velmi výrazná především v zajišťování zemědělských prací za DZ. Zde mohlo bez zajištění pracovat v úseku brigády 466 osob,² nikdo z nich se o útěk na Západ podle dobových dokumentů nepokusil. Tento fakt svědčí o výrazném zlepšení v systému vydávání propustek oproti počátku šedesátých let, kdy byly práce za DZ velmi rizikovým faktorem pro jednotlivé útvary.

2.4.2.3 Vytčení cílů brigády pro další směřování kooperace

Celková čísla za rok 1966 dokládala, že spolupráce PS s civilním sektorem bude pro jednotlivé jednotky PS daleko důležitější než v předešlých letech, kdy brigáda disponovala daleko většími možnostmi. Civilisté pomohli zadržet takřka 30% „narušitelů“, což samozřejmě neušlo pozornosti velení. Jednalo se tedy o tom, jak dále prohloubit spolupráci a jak více dostat problematiku OSH do každodenního života v oblasti působnosti 5. bPS. Do budoucna se tedy mělo: „*Koordinovat činnost všech orgánů a organizací při výchově obyvatelstva k plnění branných potřeb státu a OSH vzhledem k novým podmínkám. Zabezpečit pravidelné projednávání ve výborech ZO KSČ (MV KSČ) v pohraničních obcích účast obyvatelstva na OSH, zvláště se zabývat činností jednotek PPS, pomáhat v jejich doplňování a ukládat v tomto směru úkoly i jednotlivým komunistům.*“³ Městské národní výbory dostaly za úkol nejméně dvakrát do roka projednat bezpečnostní situaci v jednotlivých obvodech a vyhodnotit zapojení civilního sektoru. Zapojení civilistů do OSH se mělo stát jedním z hodnotících kritérií činnosti těchto orgánů.⁴ Práce jednotek PS měla být navíc pravidelně zveřejňována v místních novinách a rozhlase. Brigáda dostala za úkol

1 Rozhovor veden s Mgr. Kvasničkou 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 128, č. j. PS-001079/0.1-66, Vyhodnocení výsledků 5. bPS za rok 1966.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329, č. j. PS-0985/66, Doplněk k materiálu „Rozbor výsledků v ochraně státních hranic“ z 13. 12. 1966.

4 Tamtéž.

ještě zvýšit účast příslušníků PS na aktivní práci v civilních organizacích, jako byly ČSM, SVAZARM, v pionýrských organizacích.

Celkový závěr, který ve svém rozboru shrnul velitel brigády plukovník Janů, zněl: „*Je možno říci, že politická situace mezi civilním obyvatelstvem v příhraničních obcích je příznivá. Převážná většina obyvatelstva chápe nutnost ochrany státní hranice a také sama jí aktivně přispívá, o čemž svědčí dosažené výsledky. V příštím období je možno předpokládat vysoký tlak na státní hranici v úseku brigády, a proto k dokonalému zajištění její ochrany budou přijata některá další opatření k aktivnímu zapojení do OSH většiny obyvatel příhraničních obcí.*“¹

2.4.2.3 Doba vrcholného tání

Velení brigády v druhé polovině šedesátých let po proběhnuvší restrukturalizaci vědělo, že není schopno zabezpečovat celý svěřený sektor jako ještě v první polovině šedesátých let. Byl vznesen požadavek na rozsáhlejší úpravy HP, aby podmínky více vyhovovaly 5. brigádě. Ještě v padesátých letech by s tím nebyl problém, tentokrát se ale požadavky posuzovaly úplně jinak. Odpovědí komise obrany bylo, že: „*Návrh se dostává do rozporu s hlavním záměrem strany, který požaduje aktivní účast obyvatelstva při ochraně státní hranice, protože znamená omezení pohybu místního obyvatelstva a ve svém důsledku mu vyslovuje i určitou nedůvěru.*“² Jedním z dalších návrhů pak byla možnost vytyčit kromě HP ještě pásmo, v němž by byla zcela zakázána turistika.³ Rozsah pásma, jak ho PS požadovala, však byl vzhledem k společenské situaci zcela nereálný. Obecně se ve většině dokumentů druhé poloviny šedesátých let řeší nedostatečné prostředky v OSH a organizační problémy restrukturalizované brigády. Tyto problémy se opět projeví i v celkových číslech za celý rok. V roce 1967 se pokusilo o přechod státní hranice celkem 140 osob, 10 lidem se podařilo proniknout hraničními zátarasy.⁴ I v tomto roce se jako zásadní problém brigády jeví pokusy o útěk občanů NDR na Západ.⁵

I když se dobové dokumenty zmiňují o mnoha problémech souvisejících s OSH, problematika civilní spolupráce s PS mezi nimi překvapivě chybí. Z celkového počtu bylo za pomoci civilního obyvatelstva a PPS zadrženo 25 „narušitelů“, což činilo 20% z celkového počtu.⁶

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, i. j. 329 č. j. PS-0985/11-66, Rozbor výsledků v ochraně státních hranic z hlediska turistického ruchu a stavu spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem z 18. listopadu 1966.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 359, č. j. PS-0871/11-67, Návrh úprav hraničního pásma v úseku 5. bPS z 25. 8. 1967.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 359, č. j. PS-0369/69, Režimní opatření proti turistice – stanovisko, z 27. 11. 1967.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 129, č. j. 0324/01-/1968, Rozbor činnosti 5. pohraniční brigády po linii ochrany státních hranic, bojové pohotovosti, bojové a politické přípravy, stavu kázně a morálně politického stavu za rok 1967.

5 Z celkového počtu 140 zadržovaných bylo 103 osob občany jednoho ze dvou sousedních německých států.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 129, č. j. 0324/01-/1968, Rozbor činnosti 5. pohraniční brigády po linii ochrany

V rámci těchto čísel bylo přímo PPS zadrženo pět lidí, „neorganizovaní civilisté“ zadrželi přímo dvě osoby. Jak hodnotí zpráva pro ONV v Chebu, „*Po provedených organizačních změnách, kdy došlo k úbytku živé síly pro OSH je třeba věnovat velkou pozornost přípravě a využití PPS a ostatního civilního obyvatelstva.*“¹ Právě proto byla PPS věnována značná pozornost. V této době se rozvinul systém, který ve svém vyprávění líčí Dr. Horák: „*Zúčastňovali se i běžných služeb. A když byl třeba na čekání, tak on tam byl v dobu od - do, my jsme věděli, že tam je, tudíž jsme ho mohli využít a oslabit v tom místě, kde on byl, o naše lidi. A k tomu jsme ty lidi připravovali (...) Ale to byli i zemědělci, lesní dělníci.*“² V roce 1967 už působily jednotky PPS u všech jednotek, kterými brigáda disponovala.³ Začala se připravovat brigádní konference PPS. Ve druhé polovině roku se dokonce PPS účastnili poprvé přímé hlídkové služby.⁴

Vcelku rychle s v této době rozvíjela práce s mládeží. Především relativně nová aktivita v podobě mladých strážců hranic – v úseku brigády pracovalo na konci školního roku 1966/1967 32 vojáků základní služby jako pionýrství vedoucí.⁵ Na školách podél hranic se zároveň rozjížděly kroužky Kluby přátel pohraniční stráže.

Spolupráce s civilními institucemi byla hodnocena velením brigády jako dobrá, jak mimo jiné dokládá hodnocení připravené pro ONV v Chebu: „*Velitelství útvaru PS v Chebu má z uplynulého období dobré zkušenosti i ze spolupráce s hospodářskými organizacemi, jmenovitě s pracovníky Lesního závodu FR. LÁZNĚ a ředitelstvími Státních statků v CHEBU, FR. LÁZNÍCH a AŠI. Většina zaměstnanců těchto organizací poskytuje jednotkám PS soustavnou pomoc při ochraně státních hranic.*“⁶ Za DZ mohlo v této době pracovat takřka 500 osob.⁷ Zpráva konstatuje, že: „*V tomto směru nebylo v posledním období rušivých jevů – většina těchto osob poskytuje jednotkám Pohraniční stráže účinnou pomoc při ochraně státních hranic.*“⁸ V roce 1967 velení brigády značně zesílilo kontakty s civilními orgány, což shrnuje i celkový rozbor činnosti brigády v tomto roce: „*S uspokojením je možno konstatovat větší zájem státních orgánů i podporu stranických organizací při*

státních hranic, bojové pohotovosti, bojové a politické přípravy, stavu kázně a morálně politického stavu za rok 1967.

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0324/01-/1968, Rozbor činnosti 5. pohraniční brigády po linii ochrany státních hranic, bojové pohotovosti, bojové a politické přípravy, stavu kázně a morálně politického stavu za rok 1967.

2 Rozhovor s dr. Horákem veden 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i. j. 329, č. j. PS-01024/11-67, Podkladový materiál pro jednání ONV Cheb z 16. října 1967.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0324/01-/1968, Rozbor činnosti 5. pohraniční brigády po linii ochrany státních hranic, bojové pohotovosti, bojové a politické přípravy, stavu kázně a morálně politického stavu za rok 1967.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i. j. 329, č. j. PS-01024/11-67, Podkladový materiál pro jednání ONV Cheb z 16. října 1967.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 Tamtéž.

řešení otázky ochrany státních hranic a vnitřní bezpečnosti. Na základě závěrů VKO ÚV KSČ byly ve větších obcích našeho okresu provedeny společné aktivity orgánů státní moci, orgánů PS, VB, jednotek PPS a PS VB, které v celé šíři řešily problematiku ochrany státních hranic a zejména otázku součinnosti mezi jednotlivými složkami.“¹

2.4.2.4 Rok 1968

První polovina roku 1968 se nesla ve znamení prudkého společenského vývoje, který tlačil dál demokratizační proces nastartovaný v polovině šedesátých let. Spolupráci s civilním sektorem v úseku 5. bPS v první polovině roku 1968, tedy v době vrcholícího Pražského jara, hodnotila speciální zpráva určená velení PS. V úvodu se uvádí, že: *„Spolupráce s civilním obyvatelstvem, příprava a využitelnost jednotek PPS pro OSH probíhala od začátku letošního roku bez výraznějších výkyvů. Ze strany jednotek PS se úroveň spolupráce v některých místech dokonce zlepšila. Vnitřní politické dění ve státě nemělo na stupeň aktivity místního obyvatelstva při OSH vliv.“²* Zpráva sice připouští, že se jako všude v pohraničí objevily diskuse o potřebnosti OSH, na něž bylo nutno reagovat, označuje tyto případy za marginální. Už v březnu 1968 se u všech jednotlivých rot proběhly aktivity PPS, na kterých byly kromě standardně probíraných témat OSH diskutovány i aspekty současného politického vývoje.³ V dubnu 1968 se ve štábu brigády v Chebu uskutečnila dlouho připravovaná brigádní konference PPS. Na tomto shromáždění za účasti *„delegátů všech jednotek, zástupců lidosprávy, stranických orgánů, hospodářských organizací i zástupců tisku“⁴* byly projednávány jednotlivé aspekty OSH. Dále se konference zúčastnili i delegace mladých strážců hranic, u nichž je konstatována určitá stagnace a zpomalení růstu členstva, což je dááno do souvislosti s celostátním poklesem aktivity mládeže v masových organizacích. V této době se ale rozvíjí třeba skautské hnutí, jehož byl jeden z narátorů, pozdější příslušník MDS, součástí.⁵ Na konferenci bylo přijaté resumé *„vyjadřující podporu obrodnému procesu a úsilí o spolehlivé zajištění státních hranic.“⁶*

Za výraznější problém pak ale zpráva považuje pokles aktivity civilních institucí, jako byly NV a jednotlivé organizace KSČ, neboť přestaly věnovat OSH patřičnou pozornost. Naproti tomu si

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0324/01-/1968, Rozbor činnosti 5. pohraniční brigády po linii ochrany státních hranic, bojové pohotovosti, bojové a politické přípravy, stavu kázně a morálně politického stavu za rok 1967.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i.j.329, č.j. PS-0800/1968, Hlášení o úrovni spolupráce PS s civilním obyvatelstvem a PPS u 5. bps za období 1.1.1968 – 12.6.1968 z 13.6.1968.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž.

5 Rozhovor veden s Mgr. Kvasničkou 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i. j. 329, č. j. PS-0800/1968, Hlášení o úrovni spolupráce PS s civilním obyvatelstvem a PPS u 5. bps za období 1. 1. 1968 – 12. 6. 1968 z 13. 6. 1968.

velitel brigády ve zprávě pochvaluje spolupráci s podniky obhospodařujícími půdu na obou stranách DZ. Zpráva pak dále uvádí, že z celkového počtu 66 pokusů o přechod státní hranice bylo 17 zadrženo za pomoci PPS a „neorganizovaných“ civilistů, což činilo 25,6% celkového počtu.¹

Velitel brigády ukončuje konstatováním, že *„demokratizační proces na Chebsku a Ašsku neměl v podstatě záporný vliv na aktivitu obyvatelstva ve prospěch ostrahy státních hranic. Občané okresu ve velké většině správně chápou význam OSH a mají k PS i nadále dobrý vztah.“*²

Toto hodnocení se zdá být mírně idealizované. Na padesátá léta bylo obecně nahlíženo značně kriticky, i když je pravda, že v pohraničí tato problematika byla viděna trochu jinak. To, že k určitému negativnímu posunu ve vnímání PS celorepublikově došlo, je patrné už z toho, že bylo nutné vypracovávat zprávu o spolupráci s civilním sektorem v polovině roku. Opět se ale projevilo určité specifikum pohraničí a Chebska zvláště. Zdejší převážně dosídlené obyvatelstvo nevidělo v jednotkách PS až tak symbol režimu, jako se to stávalo ve vnitrozemí, ale v daleko větší míře symbol ochrany. Toto specifikum popisuje ze svého pohledu Dr. Horák: *„Přeci jenom v tom pohraničí bylo větší nebezpečí v tom se setkat s nebezpečným člověkem, který chtěl jít ven anebo k nám. (...) Je skutečností, že ti lidé cítili větší bezpečnost, ti civilní občané, když s námi spolupracovali, když už museli v tom pohraničí žít a pracovat.“*³ Nová situace ale nastala po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, o čemž referuje značně složitá zpráva hodnotící fungování 5. bPS za celý rok 1968.

Co se týče čísel za celý rok, došlo k masivnímu nárůstu pokusů o přechod hranice. V rámci celé republiky se počet pokusů o útěk za hranice meziročně takřka ztrojnásobil a dosáhl čísla 1944,⁴ v rámci brigády se pokusil o přechod státní hranice rekordní počet 336 osob, z čehož se za hranice dostalo 25 z nich.⁵ Za pomoci PPS bylo zadrženo 29 osob, s dalšími 26 případy pomohli jednotkám PS neorganizovaní civilisté.⁶ Z těchto čísel vyplývá, že civilisté pomohli za celý rok 1968 se zadržením 16,36% „narušitelů“. Vezmeme-li v úvahu, že v první polovině roku pomohli civilisté s více než 25% zadržení, jednalo se v druhé polovině o znatelný pokles.

I z důvodu toho, že hodnotit celý rok vzhledem k přerušení invazí nešlo, rozdělil velitel brigády celý rok do tří období. Hodnocení jednotlivých úseků je mimořádně zajímavé, i když se v

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i. j. 329, č. j. PS-0800/1968, Hlášení o úrovni spolupráce PS s civilním obyvatelstvem a PPS u 5. bps za období 1. 1. 1968 – 12. 6. 1968 z 13. 6. 1968.

2 Tamtéž.

3 Rozhovor veden s Dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

4 P. Vaněk: Vojenská rada Pohraniční stráže a její práce na přehodnocení úkolů Pohraniční stráže počátkem sedmdesátých let, in: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 57.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0313/71, Vyhodnocení r. 1968 po linii OSH, bojové pohotovosti, BPP, MPS, kázně a MTZ z 12. prosince 1968.

6 Tamtéž.

nich o civilním sektoru příliš nehovoří. V prvním období do 20. srpna 1968 se pokusilo státní hranice překročit 210 osob. Velitel brigády charakterizoval toto období následovně: „Závěrem k hodnocení tohoto období je možno říci, že úkoly OSH byly plněny ve složité polednové situaci, kdy i do našich řad pronikly negativní názory o významu a opodstatněnosti Pohraniční stráže a ochrany státních hranic. Tyto názory pronikly i do řad obyvatelstva, ovlivňovaly konkrétní pomoc i postoje některých příslušníků PPS.“¹ Přímo ze zprávy se tak, bohužel bez bližších podrobností, dozvídáme o určitém poklesu intenzity spolupráce s civilním sektorem v prvních dvou třetinách roku.

Za nejkritičtější období v OSH za celý rok pak zpráva pokládá období od 21. do 31. srpna 1968. Jen za těchto deset dní se o přechod hranice pokusilo 108 osob. 9 osobám se podařilo hranici překonat.² Zpráva popisuje, že 87 zadrženým osobám bylo domluveno a byly vráceny od hranic zpět. Celé období je hodnoceno jako mimořádně problematické a připouští, že značně vyčerpávající bylo především pro vojáky základní služby. Zpráva dále uvádí, že: „Naši pohraničníci se v těchto lidsky složitých problémech rodin i jednotlivců zachovali rozumně a rozvážně. Rozumným postojem a trpělivým vysvětlováním našich příslušníků byl desítkám našich občanů vrácen domov. Funkcionáři našich pohraničních rot jednali s našimi občany korektně, důstojně, mnohým poskytli nutné občerstvení a doporučili jim, aby se vrátili domů.“³

V posledním období od září do konce roku došlo k 91 pokusům o přechod státní hranice,⁴ čtyřem osobám se podařilo projít.⁵ Zimní období bylo obecně málo frekventované v počtu pokusů o přechod státní hranice. Vzhledem k podmínkám navíc málokdy došlo k úspěšnému pokusu. I tak jsou posrpnová čísla překvapivě nízká. Obecně není bez zajímavosti, že poslední dvě období nejsou ve zprávě z pohledu civilního sektoru hodnocena vůbec. To, jak se domnívám, značí velmi nízkou účast civilního obyvatelstva na OSH v posrpnovém období.

Celkové počty PPS a MDS jsou doložitelné pouze na základě nedatované tabulky z roku 1968, podle níž disponovala 5. brigáda Pohraniční stráže 321 PPS. Ti byli organizováni v 32 družstvech a 9 četách. Jediná pohraniční rota, jež nespolupracovala s žádnými pomocníky, byla 10. rPS.⁶ Stejný zdroj i poprvé udává podrobnější přehled o mladých strážcích hranic. V rámci brigády jich v devíti oddílech působilo 166.⁷ O těchto kroužcích vypráví Dr. Horák: „K nám chtělo strašně

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0313/71, Vyhodnocení r. 1968po linii OSH, bojové pohotovosti, BPP, MPS, kázně a MTZ z 12. prosince 1968.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Československých občanů bylo 56, zbytek tvořili občané NDR.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0313/71, Vyhodnocení r. 1968po linii OSH, bojové pohotovosti, BPP, MPS, kázně a MTZ z 12. prosince 1968.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 124, č. j. 0268/68, 5. pohraniční brigáda.

7 Tamtéž.

moc mladých, dětí. To byli mladí strážci hranic. My jsme je vedli. My jsme měli přímo oddíly MDS, které vedli přímo naši kluci – vojáci základní služby, ale i důstojníci. Připravovali jsme pro ně zábavné dny, soutěže. Učili jsme je s mapou, dali jsme jim možnost vystřelit ze vzduchovek i z malorážek.“¹

2.4.2.5 Konec šedesátých let

Rok 1969 se nesl ve znamení šoku z invaze, která ukončila Pražské jaro. Vzhledem k nárůstu pokusů o přechod se už v září 1969 začínají objevovat návrhy na opětovné vyjmutí PS z MNO. Armádní reorganizace poloviny šedesátých let se zdála v době zvýšeného tlaku na hranici zcela mimo aktuální potřeby rozjíždějící se normalizace. Ministerstvo vnitra mělo v této době pod kontrolou pouze hranice se socialistickými státy. Zvýšení tlaku na západní hranici tak s sebou neslo zcela nové požadavky spíše srovnatelné s padesátými lety. Nicméně došlo v roce 1969 k otevření druhého silničního hraničního přechodu s NSR na Chebsku. Na jaře byl, i přes nesouhlas 5. brigády PS, otevřen přechod Svatý Kříž. Ten se civilní orgány pokoušely prosadit už od poloviny roku 1967, a to v souvislosti s narůstajícím turistickým ruchem. Brigádě se tyto snahy dařilo nějaký čas blokovat. Setrvačností schvalovacího procesu byl nakonec otevřen až takřka rok po invazi vojsk Varšavské smlouvy.²

V posledním roce šedesátých let došlo opět k silnému tlaku na hranici v působnosti 5. bPS. O pokus o přechod se pokusilo 294 osob.³ Úspěšných bylo 19 z nich. Na zprávě je zajímavé, že v minulosti běžné kapitoly o spolupráci s civilním sektorem jsou nahrazeny pouhým odstavcem, kde se konstatuje: „*Na druhé straně poklesla intenzita práce VR a ZVP rot i příslušných funkcionářů velitelství brigády s jednotkami PPS a místním obyvatelstvem. Okruh působení VR se v tomto směru omezoval často na úzký kolektiv osvědčených funkcionářů PPS a práce s celými jednotkami nebyla na potřebné úrovni. Rovněž vliv na ostatní obyvatele v pohraničí byl nedostatečný. Z těchto dvou základních příčin bude nutno vycházet při práci s civilním obyvatelstvem v příštím roce.*“⁴ Až ve zprávě z roku 1970 se lze dočíst, že v tomto roce bylo za pomoci civilistů zadrženo 17% z celkových pokusů.⁵ Z jednotlivých dokumentů je tedy patrné, že konec šedesátých let znamenal pravděpodobně prudký propad ve spolupráci PS a civilního sektoru. Obecně se procento narušitelů

1 Rozhovor veden s dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 142, i. j. 359, i. č. PS-0544/73, Otevření silničního přechodu Svatý Kříž z 28. 4. 1969.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 0215/01-1970, Vyhodnocení 5. bPS za rok 1969 a úkoly na rok 1970 pro velitelství brigády z 30. 12. 1969.

4 Tamtéž.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 001406/1970 Vyhodnocení činnosti 5. pohraniční brigády v roce 1970 z 2. 12. 1970.

zadržených za pomoci civilního sektoru v rámci celé PS pohybovalo kolem 20%.¹

2.5 Chebská brigáda v 70. letech

V této kapitole se budu věnovat 70. letům, která jsou všeobecně hodnocena jako léta normalizace a stagnace. Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy byly v první polovině sedmdesátých let postupně nastaveny zcela nové mechanismy fungování společnosti, než tomu bylo na konci šedesátých let. Reformátoři byli postupně odstraněni z veřejných funkcí, demokratizace nahrazena utužením režimu. Na rozdíl od šedesátých turbulentních let se následující desetiletí vyznačovalo neobvyklou stabilitou, neboť se režimu dařilo plnit nepsanou společenskou smlouvu s většinou obyvatelstva. Společenská situace se do značné míry díky štědrým sociálním programům uklidnila. OSH se opět stala jednou z důležitých politických otázek, což se mimo jiné projevilo opětovným převedením PS pod hlavičku MV.

2.5.1 První polovina sedmdesátých let

2.5.1.1. Konsolidace 5.bPS na počátku sedmdesátých let

V první polovině sedmdesátých let se začalo s postupným opětovným posilováním systému OSH. K 1. 1. 1970 střežila 5. bPS hraniční úsek o délce 89,11 km hranice v celkovém počtu třinácti rot.² Blíže tehdejší hranici líčí ve své práci o organizační struktuře Pavel Vaněk: „Na jednu rotu připadá od 3 161 m do 11 720 , většinou je úsek delší, než 6 000 m. Při hranici je vybudován rotní signální přístroj U-60 o celkové délce 54 307 m z let 1967 – 1969. Využívá se ještě 50,2 km bývalého drátěného zátarasu – stěny EZOH a 53,2 km kontrolního pásu. V terénu je používáno 60 pozorovaten, věžových a zemních, a stabilně instalováno 41 světlometů.“³

Stále častěji se ale ozývaly hlasy, které znovu požadovaly vyčlenění jednotek PS z gesce MNO a jejich zpětné převedení pod hlavičku MV, což také na konci roku 1971 podpořilo předsednictvo ÚV KSČ.⁴ Od 1. 1. 1972 se tedy systém OSH opět stává součástí aparátu federálního MV. V roce 1973 se jako mezičlánek velení vracejí do struktury brigády jednotlivé prapory. Navíc byla opět „zrušena“ plánská brigáda a šest jejích rot přešlo zpět pod velitelství 5.bPS. Další změny

1 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s.114.

2 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 280.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž, s. 282.

následovaly záhy. „Na základě rozkazů ministerstva č. 22 a 23 ze dne 24. května 1973 a č. 35 ze dne 10. července 1973 byla provedena reorganizace hraniční služby na celém území ČSSR. K hlavní správě Pohraniční stráže a ochrany státních hranic byla převedena Pohraniční stráž FMV, všechna oddělení pasové kontroly (OPK) a PO-VB. Tím se pod jednotné řízení opět dostala celá ostraha československých hranic.“¹ Na jednotlivých rotách dochází navíc ke zvýšení počtu pohraničnicků. Brigáda se tedy skládala ze tří praporů – Aš, Cheb, a Halže - dohromady o 19 rotách. Větší pozornost se jako významnému dopravnímu uzlu dostává chebskému nádraží, jak vypráví JUDr. Sloup: „Chebské nádraží, to byl výchozí bod. Za prvé - z celé republiky přijížděl vlak sem – na konec republiky. Spojení na Most vlakové, silniční tahy, všechno končilo tady v Chebu. A všechno se pohybovalo kolem nádraží. Autobusové spojení, zase nádraží. Tak kam jinam nasměrovat službu PPS než do prostorů chebského nádraží? Protože ti pomocníci byli jako budoucí naši pátrači vedeni a cvičeni k tomu, aby rozeznávali obyčejného cestujícího, který jede třeba do práce nebo ze školy a podobně, od potencionálního narušitele státních hranic, ať už vzhledem, nebo chováním. (...) Oni narušitelé, když postupovali, tak už od toho chebského nádraží byli nervozní. A ta nervozita se přenáší do chování. Takže to i se poznalo na tom postupu toho člověka.“²

2.5.1.2 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1970

Rok 1970 znamenal především prudký propad v počtu pokusů o přechod státní hranice. O přechod státní hranice se v této době pokusilo 160 lidí.³ Toto číslo znamená pokles oproti roku 1969 takřka o polovinu. Proniknout do NSR se podařilo dvěma z nich. 33% pokusů připadlo na občany ČSSR snažící se dostat na Západ.⁴ Velitelství brigády si bylo jasně vědomo, že klíčovým faktorem pro úspěšnost brigády bude opět - jako do srpna 1968 - spolupráce s civilním sektorem, o čemž pojednává zpráva uzavírající rok 1970: „Velitelé pohraničních rot i velitelé jednotek PPS ve velké většině pochopili nutnost konsolidace i uvnitř jednotek PPS a vynaložili značné úsilí k tomu, aby se kolektivy jednotek PPS znovu upevnily a stmelily. O tom svědčí řada opatření, která přispěla k očištění jednotek PPS od pasivních členů, (...)“⁵ Civilisté a PPS se v tomto roce přičinili o zadržení 41 osob, což činilo relativně vysokých 26% z celkového počtu. Na konci roku 1970 se na velitelství brigády uskutečnil aktiv PPS, v jehož závěru mimo jiné stála nutnost omladit jednotky PPS a dále je rozšiřovat. K začátku roku disponuje brigáda 369 PPS.⁶ O spolupráci s nimi v tomto období vypráví

1 P. Karlíček: Česko – Saská hranice v sedmdesátých letech 20. století, In: Ochrana státní hranice v sedmdesátých letech 20. století, s. 23.

2 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 129, č. j. 001406/1970 Vyhodnocení činnosti 5. pohraniční brigády v roce 1970 z 2. 12. 1970.

4 Tamtéž.

5 Tamtéž.

6 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu

Dr. Horák. Nastoupil ke službě na hranicích v roce 1969: „*My jsme vykonávali se psy kontroly přístupu, týlu, chodili jsme na výcvik a zároveň jsme prováděli ochranu státní hranice v tom týlu. A tam jsme se setkávali s celou řadou lesáků, kteří byli vysloveně našimi přáteli a pomocníky. Ti to považovali za čest. (...) Protože ty pojitka byly rozházeny po různých místech a věděli o tom dobře tito lidé, kteří byly našimi parťáky nebo společníky a byli přítom v civilní službě.*“¹ U brigády působí v tomto roce 19 oddílů MSH.² V rámci těchto oddílů bylo organizováno 260 dětí.³ Bližší údaje nebo podrobnosti o součinnosti s ostatními civilními subjekty, tak typická pro souhrnné zprávy z let šedesátých, ve zprávě chybí.

Na začátku sedmdesátých let i přes nepříznivé nálady ve společnosti dochází k určité ofenzivě jednotek PS vůči civilnímu sektoru, o čemž svědčí ostatní dokumenty ze sledovaného období. Velmi aktivně se brigáda zapojila do práce s mládeží. Jako pionýrství vedoucí působilo v tomto roce už 45 vojáků základní služby k tomu speciálně vyškolených.⁴ Pod jejich vedením se pak pro mladé strážce hranic konaly různé hry a soutěže. „*Celostátní hry dětí a mládeže (...) pod názvem „Střežíme hranici socialistické vlasti“ se zúčastnily všechny oddíly MSH. Do okrskových kol postoupilo na základě dosažených výsledků devět oddílů MSH. Brigádního kola se pak zúčastnilo šest a do celostátního kola postoupily tři oddíly MSH.*“⁵ Stejný počet příslušníků PS vykonával funkce turistických vedoucích. Pro děti se pořádaly zájezdy do muzea PS v Praze.⁶ Ve školách v Chebu a Aši vedli vojáci brigády branná školení mládeže. V létě byl uspořádán dvou turnusový dětský tábor, zúčastnilo se ho 51 dětí.⁷ Jako nejlepší v práci s mládeží byly hodnoceny útvary v Dolním Žandově, ve Starém Hrozňatově a v Krásné u Aše.⁸

Aktivně také brigáda přistoupila k různým výpomocím národnímu hospodářství. Za rok 1970 pomohli vojáci 5. bPS se sklizní brambor a slámy zemědělským podnikům na Chebsku. Dále byla poskytnuta pomoc stavebním podnikům při výstavbě bytů nebo zaměstnavatelům, jako např. Tosta Aš, Kovo Cheb, nebo KSNP závod Skalná.⁹ Celkově tyto aktivity pro národnímu hospodářství

ministerstva vnitra 3, s. 280.

1 Rozhovor veden s dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 ABS, Brno – Kanice, f.2 342, k 125, č. j. 01058/1970 Hlášení o účasti vojsk na branné přípravě obyvatelstva z 18. 8. 1970.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i. j.329, č. j. 01126/71 Hlášení o branné výchově z 12. srpna 1971.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, č. j. 01058/1970 Hlášení o účasti vojsk na branné přípravě obyvatelstva z 18. 8. 1970.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, i. j. 329, č. j. 01126/71 Hlášení o branné výchově z 12. srpna 1971.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, č. j. 01058/1970 Hlášení o účasti vojsk na branné přípravě obyvatelstva z 18. 8. 1970.

9 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, č. j. PS02-02/14-71, č. j. Výpomoc NH v roce 1970 - hlášení-předložení z 3. 1. 1971.

za rok 1970 ze strany brigády dosáhly závratných 2 648 pracovních dní.¹

2.5.1.3 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1971

V polovině roku 1971 došlo ke zlepšení spolupráce především s jednotkami PPS. Velitel brigády konstatuje, že: „*Příprava PPS je pravidelná, jejich využívání pro ochranu státních hranic je součástí zámyslů velitelů rot pro ochranu státních hranic. (...) Velmi dobře jsou PPS využívány při organizování uzávěr hraničního pásma.*“² Jednotky PPS byly dále využívány i k samostatné hlídkové službě nebo ve smíšených hlídkách s příslušníky PS. Pracovat se především mělo na rozvíjení kooperace mezi PPS a PS VB. Zpráva dále konstatuje, že se zvýšil zájem PPS o službu a aktivizaci členů jednotlivých oddílů. Spolupráce s „neorganizovanými“ civilisty ale nebyla ještě v polovině roku na požadované úrovni. Především občané NDR, kteří se snažili proniknout na Západ, nebudili u civilistů větší zájem, jak se lze dozvědět z dobových dokumentů hodnotících právě občany sousedního socialistického státu: „... v případě vniknutí na naše území v Ašském výběžku - snaha rychle překonat naše území, vyhýbají se obydleným místům, postupují po okrajích lesa; (...) V ojedinělých případech výměna peněz, nákup potravin, jízda načerno, využívání autostopu, dotazy na SH. V těchto případech jsou naši občané nedostatečně bdělí, zpravidla podezřelou činnost neohlásí.“³ U „narušitelů“ z Československa je pak dokonce konstatováno, že: „se závadnou mládeží v příhraničním území navazují styky osoby z vnitrozemí mající zájem o ilegální útěk (...) Zde mají snahu získat informace o SH. Podezřelým osobám je poskytováno ubytování i dílčí informace a v jednom případě byla poskytnuta i pomoc.“⁴ Je tedy patrné, že civilní obyvatelstvo nespolupracovalo s jednotkami PS tak jako v šedesátých letech. Za celý rok 1971 se pokusilo přejít státní hranici v úseku 5. bPS 187 osob, devíti lidem se podařilo projít.⁵ Drtivá většina ze zadržených byla chycena už na přístupech k hranici a k DZ se vůbec nedostala.⁶ Spolupráce s PPS byla opět hodnocena jako vzestupná oproti předchozímu roku. Opět bylo zaznamenáno několik případů, kdy jednotky PPS samostatně zadržely osoby pokoušející se překonat státní hranici. Velitel brigády tak mohl s uspokojením konstatovat, že: „*Velitelé jednotek i velitelé pomocníků Pohraniční stráže správně pochopili i nutnost konsolidace uvnitř jednotek PPS. Vynaložili značné úsilí k tomu, aby se jednotky PPS znovu stmelily a upevnily. Došlo k očištění jednotek od pasivních členů a ke zvýšení*

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 125, č. j. PS02-02/14-71, č. j. Výpomoc NH v roce 1970 -hlášení-předložení z 3. 1. 1971.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 001037/1971, Vyhodnocení 1. pololetí roku 1971.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0934/71, Doklad velitele 5 bPS do vojenské rady velitele Pohraniční stráže o stavu plnění základních úkolů v roce 1971 s důrazem na stav v OSH a stav vojenské kázně.

4 Tamtéž.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0617/73, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů v roce 1971

6 Zpráva uvádí, že na přístupech k hranici bylo zadrženo 127 osob, které se k „drátům“ vůbec nedostaly. Tato čísla dokládají, že brigáda do značné míry překonala organizační problémy a došlo k určité konsolidaci systému OSH.

angažovanosti většiny PPS po strážce politické i z hlediska pomoci při ochraně státních hranic.“¹

2.5.1.4 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1972

Rok 1972 se nesl ve znamení tzv. konsolidace nejen v rámci systému v ČSSR. Výrazně se zlepšily i vztahy s NDR, jež se především v době Pražského jara dostaly na dlouhodobé minimum. Lepší vztahy se začaly záhy projevovat i ve zvýšení turistického ruchu. S platností od ledna 1972 navíc platil mezi oběma státy bezvízový styk, což vedlo k násobnému zhuštění provozu na hranicích obou států. Jen za první měsíc přicestovalo do ČSSR 97 211 občanů NDR.² Za celý sledovaný rok se počet turistů z NDR vyšplhal až na 5 000 000 osob.³ Turistický ruch na hranicích tak do značné míry připomínal druhou polovinu šedesátých let, i když teď se turistická výměna odehrávala mezi ČSSR a NDR. Odhalit v takové mase lidí ty, kteří využívaly situace k pokusům o útěk do NSR, nebylo vůbec jednotné a stavělo to před 5. bPS těžko zvládnutelný úkol, bez pomoci civilního sektoru jen těžko řešitelný. Jak zásadní se tento problém stal, dokládají celková čísla za rok 1972. Pokus o přechod státní hranice se zdařil 359 „narušitelům“.⁴ Z tohoto obrovského a doposud nevídaného čísla tvořili občané NDR přes 70% všech pokusů. Zadrženo jich bylo 253.⁵ O této problematice a o tom, jak s tím souvisela síť PPS, vypráví Václav Sloup: *„Na Ašsku muselo být víc pomocníků Pohraniční strážce z jednoho prostého důvodu. Ašský výběžek - na šířku od státní hranice s bývalou NDR a Německou spolkovou republikou je to maximálně dvacet kilometrů. Překonat tuto vzdálenost, a nalijme si čistého vína, nejvíc, co šlo u chebské brigády a u prvního praporu ašského, narušitelů byli občané Německé demokratické republiky, kteří chtěli z různých důvodů překonat státní hranice a chtěli na Západ. Protože státní hranice mezi Německou demokratickou republikou a Německou spolkovou republikou byla velmi silně střežena, a to jak živou silou, tak i technickou, tak tam neměli šanci ji překonat, tak šli touto cestou. Protože naše takzvaná východní hranice s Německou demokratickou republikou byla za mé služby střežena příslušníky oddělení ostrahy státních hranic pochůzkou a podobně a u nás vojenskými silami.“*⁶ O tom, jak fungovalo předávání občanů NDR orgánům východního Německa, vypráví ing. Novák: *„To se jezdilo předávat do Německa furt, každou chvíli. (...) To se jezdilo na OPK do Vojtanova. To měla jenom Chebská brigáda tady to, že se vozili zadrženi Němci přímo. Z Domažlic, Sušice a tam zespoda to vozili do Plzně a z Plzně si je odvážela Krajská zpráva SNB, až potom je předávala do*

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0617/73, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů v roce 1971

2 E. Trutzschler von Falkenstein: Spolupráce mezi „bratrskými státy“ NDR a ČSSR 1955 – 1989 v celoevropském kontextu, In: Ochrana státní hranice 1948 – 1955, s.75.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0531/74, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů v roce 1972 z 14. 12.1972.

4 Tamtéž.

5 Tamtéž.

6 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Německa. Ti je vozili snad do Pirny nebo do Drážďan. To nešlo tady přes Vojtanov.“¹ Systém byl takřka totožný při předávání obyvatel NSR do Bavorska, jak taktéž popisuje ing. Novák: „Ti se předávali cestou OPK na Pomezí přímo. U toho musel být hraniční zmocněnec, u toho předání, který to s Němci řešil.“²

Zároveň došlo oproti roku 1971 k poklesu pokusů o překonání hranice ze strany občanů ČSSR. Tyto osoby jsou navíc hodnoceny následovně: „*Jejich nebezpečnost je třeba vidět ve spojení s přesunem motivace. Značný pokles v důsledku nesouhlasu se zřízením a vzestup počtu narušitelů v důsledku útěku před trestem za spáchanou kriminální činnost.*“³

Civilní obyvatelstvo a jednotky PPS se podílely na zadržení 89 osob⁴, což byl dosavadní rekord v rámci brigády, a v procentuálním vyjádření představuje toto číslo 24,79%. Ve směru spolupráce s civilním sektorem se plánovalo do budoucna především vyšší využití jednotek PPS při přímé hlídkové službě, jež se od počátku sedmdesátých let osvědčila.⁵ Zpráva s uspokojením hodnotí především konsolidaci jednotek PPS a jejich vyšší aktivitu než v předchozích letech. O aktivech s jednotkami PPS a spolupráci s civilním sektorem vypráví Dr. Horák: „*Chodili k nám a setkávali jsme se s nimi. Byla to setkání přátelská, i se popilo. I se někdo dokázal zlinkovat. (...) My jsme s těmi lidmi v tom pohraničí byli tak stmeleni a sžiti ne proto, že oni nám pomáhali hlídat. My jsme jim tam dělali kulturu, my jsme jim tam pouštěli filmy. My jsme měli kulturní hudební skupiny.*“⁶

Poprvé od srpnové invaze se výroční zpráva více věnuje i civilnímu sektoru a jeho zapojení do OSH. Velitel brigády mimo jiné uvádí, že je třeba: „*nadále prohlubovat spolupráci s místními organizacemi KSČ, SSM a orgány státní správy. Všestrannou pomoc poskytnout činnosti oddílů mladých strážců hranic a podle možnosti je využít pro ochranu státních hranic.*“⁷ Lepší spolupráce se projevila i v konečném souhlasu ONV Cheb s rozšířením HP kolem vrcholu Zelené hory, na němž vyrostl v šedesátých letech strategický vysílač. Jednalo se o první rozšíření HP od poloviny šedesátých let. Zahrnutí vysílače a jeho okolí do HP bylo v šedesátých letech odmítáno, protože se dodnes jedná o turisticky vyhledávané místo s Bismarckovou rozhlednou ležící na vrcholu této hory jen pár metrů od vysílače. Za drátěným zátarasem mohlo v roce 1972 bez zajištění pracovat kolem 500 osob.⁸ Zpráva sice uvádí, že došlo k přehodnocení dosavadní praxe a k vyřazení osob

1 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 Tamtéž.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0531/74, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů v roce 1972 z 14. 12. 1972.

4 Tamtéž.

5 Tamtéž.

6 Rozhovor veden s dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

7 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0531/74, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů v roce 1972 z 14. 12. 1972.

8 Tamtéž.

nedostatečně spolehlivých, na druhou stranu ale konstatuje, že v uplynulých letech nedošlo ani k jednomu útěku těchto osob, i když k tomu měly ideální příležitost.

Dále se mělo opět dosáhnout rozvoje Vzorných pohraničnických obcí, které se v uplynulých letech zcela vytratily z jednotlivých hodnotících zpráv. Na rok 1973 se uvažovalo o předání titulu Libé, základní aktivity pro udělení titulu se rozvíjely ve Starém Hrozňatově a Hazlově.¹

Významnou měrou byl civilní sektor Chebska ovlivněn pracemi opět poskytnutými 5. bPS zdejšímu hospodářství. Příslušníci PS se podíleli na žních, sbírali na polích kameny nebo se podíleli na svozu slámy.² Ve stejné zprávě je pak vyjmenováno dvanáct zdejších průmyslových podniků, jimž byla taktéž poskytnuta pomoc. Unikátní pak do určité míry byla „výpomoc Čsl. státnímu film Barrantov v počtu 82 příslušníků v účasti na natáčení filmu „DNY ZRADY“ v Doubravě u Aše.“³ Celková výpomoc dosáhla v tomto roce 1 882 pracovních dní⁴ a opět výraznou měrou pomohla k pozitivnímu vnímání jednotek PS v pohraničí.

2.5.1.5 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1973

V roce 1973 dále pokračoval zvýšený tlak na státní hranici v prostoru 5. bPS zapříčiněný především občany NDR. Právě hranice s oběma německými státy, kdy území Československa sloužilo pro východní Němce jako přestupní stanice, činila z chebské brigády výlučný útvar v rámci jednotek PS. Počet pokusů o narušení hranice násobně překonával čísla z ostatních brigád PS, jež hraničily jen s kapitalistickou cizinou. Za celý rok 1973 se v úseku chebské brigády pokusilo překonat státní hranici 359 osob⁵, čtyřem z nich se to podařilo.⁶ 238 osob z celkového počtu tvořili občané NDR.⁷

Důležité je, že ve zprávě z roku 1973 se velitel brigády opět ve velké míře (poprvé od invaze vojsk Varšavské smlouvy) věnuje spolupráci s civilním sektorem. To podle mého názoru do značné míry dokládá, že alespoň v základních aspektech se spolupráce vojsk PS s civilním sektorem vrátila ke standardům poloviny šedesátých let, případy pomoci civilistů prchajícím jsou hodnoceny jako zcela výjimečné.⁸ Ve zprávě se mimo jiné konstatuje, že: „Pravidelná práce velitelů rot i praporů s

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 0531/74, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů v roce 1972 z 14. 12. 1972.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 141, i. j. 358, i.č. PS-0252/1973, Výpomoc NH – hlášení – předložení z 15. 1. 1973

3 Tamtéž.

4 Tamtéž.

5 Dalším zajímavým údajem ve zprávě je fakt, že skoro 80% lidí bylo zadrženo na přístupech ke státní hranici a k DZ se tak vůbec nedostali.

6 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 01199/73, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1973 u 5. Pohraniční brigády PS.

7 Tamtéž.

8 Ve zprávě je popsán pouze jeden případ, kdy byl ke státní hranici přivezen občan NDR bez toho, aby byl tento nahlášen jednotkám PS řidičem stopnutého auta.

pomocníky Pohraniční stráže i mezi civilním obyvatelstvem v podstatě přispěla k výslednosti v ochraně státních hranic i k upevnění hraničního režimu. Kladem je, že většinou obyvatel pohraničního území jsou otázky ochrany státních hranic chápány jako důležitý politický úkol. Stranické organizace i orgány státní moci v pohraničních obcích se otázkami ochrany státních hranic zabývaly a u těchto máme plnou podporu.“¹ V roce 1973 se už byly pravidelné hlídkové služby účastnili PPS, jejichž systém a doplňování s hlídkovou službou PS byly podrobně rozpracovány. Celkově se spolupráce s PPS hodnotila jako „podstatně lepší“² než v minulých obdobích. Celkově bylo za pomoci civilního obyvatelstva zadrženo 82 „narušitelů“, což činilo 25,5% z celkového počtu.³ V obcích, kde stále nedosahovaly standardy PPS požadované úrovně, mělo dojít ke „kádrovému zpevnění“⁴ těchto jednotek. K tomu se mělo využít především výměny průkazů PPS na konci roku 1973. Při této výměně se vycházelo ze zásady, že pomocníkem Pohraniční stráže může být státní občan, který: „je oddán socialistickému společenskému a státnímu zřízení, má na veřejnosti všeobecnou vážnost a důvěru, je doporučen do řad pomocníků Pohraniční stráže stranickou organizací v místě bydliště a národním výborem nebo státní, hospodářskou či společenskou organizací, (...) dosáhl věku 21 let.“⁵ Výměna byla charakterizována jako proces, který má jednak doplnit počty PPS v hlavních směrech narušování státní hranice, ale také jako opatření „k dalšímu kádrovému upevnění“⁶ jednotek. Stejně se měly vyřešit případy, kdy byli někteří lidé příslušníky PPS i PS – VB. Museli se rozhodnout jen pro jednu z těchto složek. Občané do 21 let, kteří se chtěli do OSH zapojit, se měli do dosažení potřebného věku zapojit do činnosti mladých pomocníků Pohraniční stráže. Neměli sami vykonávat hlídky, ani zadržování, ale měli se do dosažení 21 let vzdělávat a připravovat na službu u PS nebo na vstup mezi PPS.⁷ Celkové počty členů PPS se mi v tomto období z dobových dokumentů zjistit nepodařilo. Narazil jsem ale na dokument, který se věnoval pouze 2. pprs. Ten na konci roku disponoval 104 PPS, již byli organizováni do 12 družstev a 4 čet.⁸ U každé roty praporu tak působilo minimálně jedno družstvo PPS. Vzhledem k tomu, že nejlepší spolupráce s PPS byla dlouhodobě na Ašsku, jeví se toto číslo jako relativně vysoké.

Jako významný pokrok pak zpráva uvádí úroveň práce s mládeží. Opět se po relativně

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130 č. j. 01199/73, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1973 u 5. pohraniční brigády PS.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 125, č. j. 0347/75, Nařízení k výměně průkazů a finančnímu zabezpečení pomocníků Pohraniční stráže z 20. 11. 1973.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 141, i. j. 358, č. j. 0620/74, Doklad velitele brigády o zabezpečení OSH na směru Cheb – Schirnding z 4. 4. 1974.

dlouhé době dozvídáme i určitá čísla. Velitel brigády referuje, že: „*Podstatného obratu bylo dosaženo v práci s pionýrskými oddíly mladých strážců hranic, které sdružují na 700 pionýrů pod vedením 52 vedoucích z řad pohraničnicků základní služby a z povolání.*“¹ V porovnání s posledními uveřejněnými čísly se tak jednalo o znatelný nárůst a i do budoucna se mělo pracovat na rozšiřování počtu těchto oddílů.

K významnému posunu došlo i v udělování titulu „Vzorná pohraničnická obec“. Jako taková byly vyhodnoceny v roce 1973 Studánka, Krásná, Libá a Lipová. Jako vzorné pohraničnické město se do budoucna jevíly Hranice u Aše.² Stejně jako v minulých letech došlo k výraznému zapojení brigády do pomoci místním podnikům. V rámci celého roku 1974 bylo příslušníky brigády odpracováno v civilním sektoru na různých brigádách 3 615 pracovních dní,³ což opět napomohlo dobrým kontaktům mezi brigádou a civilním sektorem. Oproti předešlému roku se i značně rozšířil počet podniků, jimž brigáda vypomáhala. O tom hovoří ing. Novák: „*Byly patronáty. Brigáda měla patronát s JZD Pohraničnick Křižovatka. Tam se chodilo na brigády. Na žně, na brambory. To samé JZD v Trstenicích. Nebo se chodilo na brigády – třeba důl Pohraniční strážce Svatava. Porcelánky v Lokti, takže se chodilo i tam. Třeba v Žandově, když tam vznikla stavební výroba někdy v roce 1975, nevím přesně, tak péřáci tam postavili školu úplně celou, udělali nové hřiště. Takže to nebyly jenom brigády, ale i velikánské akce.*“⁴

2.5.1.6. Spolupráce s civilním sektorem – rok 1974

V roce 1974 zdatně poklesl tlak na hranici, kterou střežila 5. bPS. Za sledované období se o přechod státní hranice pokusilo 207 osob,⁵ všechny pokusy byly zmařeny. Brigáda tak zaznamenala poprvé ve své historii 100% úspěšnost. Nejpočetnější skupinu opět tvořili občané NDR. Jich brigáda ve spolupráci s civilisty zadržela 106.⁶ V drtivé většině se dostávali na československé území legálně přes hraniční přechod ve Vojtanově, na což jim stále postačovaly pouze občanské průkazy. Tyto narušitele podrobněji popisuje opět velitel brigády: „*Příslušníci NDR mají slabou znalost terénu v blízkosti státních hranic a rovněž tak slabou znalost o pohraničním režimu a systému OSH. Jejich pohyb v blízkosti státní hranice je nápadný PPS, občanům, kteří žijí v*

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 01199/73, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1973 u 5. Pohraniční brigády PS.

2 Tamtéž.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 141, i. j. 358, č. j. PS-0291/1974, Výpomoc NH – hlášení – předložení z 23. 1. 1974.

4 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0613/76, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1974 u 5. brigády Pohraniční strážce z 10. 12. 1974.

6 Občanů Československa se o pokus o překročení hranice „nelegální“ cestou pokusilo 57. Většina zbytku byly snahy o přechody z NSR do ČSSR (38 pokusů). Nárůst těchto pokusů byl hodnocen především v souvislosti s hospodářskou krizí a zvyšující se nezaměstnaností v NSR. Brigáda také zadržela několik občanů Polska.

příhraničním území. Občané NDR jsou si vědomi toho, že na státní hranici existuje ŽTO, ale že není takové úrovně, jako ŽTZ na státní hranici NDR – NSR, proto volí k přechodu prostory na SH z čs. území k proniknutí do NSR. Je jim známo, že občané, kteří bydlí v příhraničním území ČSSR aktivně pomáhají příslušníkům Pohraniční stráže při ochraně státních hranic.“¹

Drtivá většina všech zadržených, kteří se pokoušeli utéct do NSR, byla chycena již na přístupech k DZ,² procento takto zadržených se vyšplhalo na 87%,³ což samo o sobě dokládá, že kooperace s civilním sektorem se zásadním způsobem zlepšovala. To také vyplývá ze zprávy velitele 5. bPS: *„Nejvíce používaným východištěm (směrem ke státní hranici – pozn. aut.) bylo město CHEB, FR. LÁZNĚ, M. LÁZNĚ, AŠ, LÁZNĚ KYNŽVART, TACHOV. Již v těchto místech je dostatek prostředků, které by měly přítomnost podezřelých osob zjistit a signalizovat.“⁴* Toto relativně sebevědomé vyjádření, dokládá, že se v polovině sedmdesátých let spolupráce s civilním sektorem radikálně zintenzivnila. Ukazují to ostatně i celková čísla za rok 1974. Za pomoci civilního sektoru bylo zadrženo 85 „narušitelů“, což představuje 50,6% všech zadržení.⁵ To je doposud nejvyšší dosažený počet. Zpráva dále udává, že *„většinou obyvatelstva pohraničního území jsou otázky ochrany státních hranic chápány jako důležitý politický úkol. Stranické organizace i orgány státní moci v pohraničních obcích se otázkami ochrany státních hranic zabývaly a přijaly účinná opatření k úkolům ochrany státních hranic a u těchto máme plnou podporu.“⁶* Velitel brigády ve zprávě kritizuje velitele jednotlivých rot, neboť někteří si této pomoci neváží a na aktivity jednotlivých MNV chodí špatně připraveni. V jednom případě se velitel roty k jednání o OSH nedostavil vůbec.

Na zlepšení práce s PPS se i podle mínění velitele projevila výměna členských průkazů plánovaná na sklonku roku 1973 a provedená na počátku roku 1974. Tato výměna vedla ke „kádrovému zpevnění“ jednotek PPS a k jejich větší aktivitě. V květnu se navíc v Kladně konala celostátní konference PPS. Základní požadavky ve spojitosti s PPS brigáda plnila, i když se jí nedařilo v uspokojivé míře pracovat s mládeží. Věkový průměr PPS byl vyšší, než se požadovalo. O speciálním případě, kdy v HP ležely doly, hovoří ing. Novák: *„Na šachtě na Slatině nebo na šachtě Dyleň, tak tam v podstatě co horník, tak to byl většinou pomocník. Taky se tam nestalo, že za celou dobu, co ta šachta fungovala, tak tam utekl jenom jeden horník.“⁷* A to byla ta šachta za drátama. To

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 141, i. j. 358, č. j. 0620/74, Doklad velitele brigády o zabezpečení OSH na směru Cheb – Schirnding z 4. 4. 1974.

2 Tedy mimo hraniční pásmo.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k. 130, č. j. 0613/76, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1974 u 5. brigády Pohraniční stráže z 10. 12. 1974.

4 Tamtéž.

5 Tamtéž.

6 Tamtéž.

7 K tomuto útěku došlo až v osmdesátých letech.

byli chlapi, že když byl sněm pomocníků v Hamrníkách v hospodě, tak byla plná hospoda pomocníků a všichni byli horníci, nebo téměř všichni.“¹

Jako úspěch je pak předkládána práce s MDS, kterých ke konci roku 1974 působilo v rámci brigády přes 500, a to pod vedením 40 vedoucích z řad vojáků a důstojníků PS.² K dalším šesti oddílům bylo třeba nalézt vedoucí, protože vojáci odešli do civilu. O záležitostech MDS vypráví JUDr. Sloup: *„Tam šlo o práci politického oddělení. Zejména svazáka politického oddělení, který měl ty mladé strážce na starosti. Ti působili v rámci pionýrských skupin. Pionýři patřili spíš do toho politického ranku, a tedy i mladí strážci hranic. Avšak ve spolupráci s operačním oddělením. Vždycky tam na operačním oddělení byl jeden důstojník, který byl určen pro spolupráci s politickým oddělením při té výchově mladých strážců hranic. (...) Vedoucí (oddílů MDS – pozn. aut.) byli vybráni základáči, kluci z pohraničních rot. Vesměs to dělali tak zvaní svazáci. Na každé pohraniční rotě byl voják základní služby, který měl na starosti svaz mládeže. Dělal předsedu organizace svazu mládeže. (...) A ten vesměs vedl ten oddíl mladých strážců hranic.“³*

Do soutěže o Vzornou pohraničnickou obec se v tomto roce zapojilo 10 obcí. Další dvě – Tři Sekery a Stará Voda - se chtěly připojit v roce následujícím.⁴

2.5.1.7 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1975

Rok 1975 se nesl ve znamení dalšího poklesu počtu pokusů o překročení státní hranice. V působnosti chebské brigády se o přechod hranice pokusilo 146 osob. Dvěma z nich se podařilo proniknout.⁵ Brigáda tak nezaznamenala 100% úspěšnost jako v roce předcházejícím. Opět se ale podařilo rozšířit systém OSH mimo hraniční pásmo. Na přístupech k němu bylo zadrženo plných 89,2% z pokusů, což byl doposud nejlepší výsledek. Pronikavé zlepšení práce v tomto směru mělo příčinu jednak v lepší kooperaci s orgány VB a STB, ale také s civilisty v pohraničí žijícími. Za jejich přispění bylo v tomto roce zmařeno 42% pokusů o útěk za hranice.⁶ Po delší době se také ve zprávě objevují čísla o PPS . Velitel brigády referuje, že: *„V uplynulém roce došlo ke zkvalitnění členské základny PPS. Bylo získáno 95 nových pomocníků, takže k dnešnímu dni je v rámci brigády 513 organizovaných PPS. I v příštím roce bude nutné síť PPS nadále rozšiřovat a zkvalitňovat s*

1 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0613/76, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1974 u 5. brigády Pohraniční stráže z 10. 12. 1974.

3 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0613/76, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v roce 1974 u 5. brigády Pohraniční stráže z 10. 12. 1974.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0634/77, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v r. 1975 u 5. brigády Pohraniční stráže z 3. 12. 1975.

6 Tamtéž.

důrazem na získávání mladých PPS, kterých je v současné době 104 sdružených v 11 družstvech.“¹ Z čísel je tedy zjevné, že se počty organizovaných PPS po výměně průkazů, kdy byli pasivní členové sboru vyřazeni, rychle zvýšily a v polovině sedmdesátých let opět dosahovaly hodnot z poloviny šedesátých let. Velmi důležitou složkou brigády v tomto období bylo zpravodajské oddělení. Právě to mělo za úkol zajišťovat přístupy k HP a řídilo i spolupráci s civilisty. Pod stejné oddělení spadaly i prověrky lidí, kteří mohli pracovat „bez zajištění“ za DZ. V roce 1975 proběhla jejich důkladná lustrace. V rámci celé brigády mohlo pracovat za DZ 587 osob „bez zajištění“.² Ani jeden z nich se o útěk nepokusil, ale 95 z těchto pracovníků bylo toto oprávnění v tomto roce odebráno.³ O práci za DZ a prověřování dotyčných vypráví dr. Horák: „Prověřování byli pohovorem, besedou. Zjišťovalo se na pracovišti, zjišťovaly se různé údaje, jestli je nějaká pravděpodobnost, že by někdo utekl. Z těch, co by tam mohli vstupovat samostatně. Těch lidí byla obrovská spousta. (...) Většinou to byli naši lidi. Většinou to byli Pomocníci pohraniční stráže.“⁴

2.5.2 Druhá polovina sedmdesátých let

2.5.2.1 Struktura 5 bPS v druhé polovině sedmdesátých let

V druhé polovině sedmdesátých let dochází k dalšímu rozrůstání působnosti brigády. 1. ledna 1976⁵ převzala 5. bPS pod svá křídla do podřízenosti úsek hranice s NDR.⁶ Do struktury brigády se tak nově začlenily ÚO OSH Verněřov a ÚO OSH Nové Hamry s deseti služebnami.⁷ Pod velení brigády tak přešly další dvě OPK - Boží Dar a Vojtanov. O této změně píše plk. Richtr: „Po těchto provedených změnách nastalo v celé ašsko – karlovarské oblasti řízení ochrany státních hranic z jednoho centra. K usnadnění této práce přechází i do sestavy operačního oddělení brigády dva příslušníci SNB – mjr. Zdeněk Fabián a jeden praporčík s určenou odpovědností za organizaci a řízení služby na hranici s NDR.“⁸ Tato zásadní změna byla zapříčiněna tím, že už v první polovině sedmdesátých let bylo občanům NDR umožněno překračovat hranice s ČSSR pouze s platným občanským průkazem, což opět vedlo k nárůstu pokusů občanů NDR o přechod hranice do NSR v

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0634/77, Vyhodnocení splnění hlavních úkolů v r. 1975 u 5. brigády Pohraniční stráže z 3. 12. 1975.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Rozhovor veden s Dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

5 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 285.

6 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 285.

7 Jednalo se o Hranice, Doubravu, Verněřov, Luby, Vojtanov, Kraslice, Nové Hamry, Boží Dar, Potůčky a Bublavu.

8 V. Richtr: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu, odd. II, s. 18.

působnosti 5.bPS. K výraznějším strukturálním změnám v druhé polovině sedmdesátých let už dále nedocházelo. Až do konce desetiletí se brigáda skládá ze tří praporů při počtu 17 pohraničních rot.¹ Tato strukturální stabilita ostatně provázela 5.bPS i v osmdesátých letech.

2.5.2.2 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1976

Rok 1976 se nesl ve znamení dalšího nárůstu turistického ruchu. V úseku brigády bylo na hraničních přechodech odbaveno 3 962 384 osob,² což samo o sobě značně komplikovalo činnost 5. bPS. V roce 1976 zároveň vzrostl počet pokusů o překročení státní hranice. Celkem se o překonání OSH pokusilo 235 osob, z nichž třem osobám se podařilo proniknout systémem a projít.³ Takto vysoké číslo bylo do značné míry zapříčiněno i tím, že se pod kontrolu brigády dostala hranice s NDR v celkové délce 134,11 km.⁴ Bylo třeba reagovat na fakt, že většina zadržených v prostoru brigády přišla z NDR, tedy ze směru, který fakticky brigáda nekontrolovala, což logicky vedlo k potřebě systém na východní a západní hranici „synchronizovat.“ To ostatně dokládá i výroční zpráva za rok 1976. „*Trvale kvalitní úroveň má součinnost mezi jednotkami 5. brigády PS a orgány SNB v okrese CHEB a TACHOV. Po změně organizační struktury 5. brigády PS přidělením úseku socialistické hranice s NDR se postupně propracovala i součinnost s orgány SNB v okresech KARLOVY VARY a SOKOLOV, což celkově přispívá k dokonalému zabezpečení ochrany státních hranic v celém ašsko – karlovarském výběžku. (...) V praxi se osvědčují a velmi kladně jsou hodnoceny společné služby PPS a PS VB. Velmi účinné, zejména z preventivního hlediska, jsou společné pátrací akce prováděné v rekreačních oblastech přehrad Skalka a Jesenice.*“⁵ Na hranicích s NDR se mělo více používat kontrarozvědné činnosti a posílit spolupráci s orgány NDR a samozřejmě i s civilisty. Vzhledem k výše zmíněným faktům byla tedy v rámci celého útvaru daleko větší pozornost věnována civilnímu sektoru. Velitel brigády uvádí: „*Těžiště výkonu služby bylo položeno k aktivizaci civilního obyvatelstva, členů jednotek PPS a spolupráci se stranickými a státními orgány a organizacemi. Tomuto zaměření bylo věnováno 50% doby služby. Ve zbývající době byla prováděna přímá ochrana státních hranic.*“⁶ Z počtu zadržených osob se civilní sektor podílel na 47%, což bylo opět vysoké číslo. Do těchto zadržení se ale překvapivě málo zapojovali PPS, což nenechává velitel brigády bez povšimnutí: „*I když podíl PPS a civilního obyvatelstva na*

1 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 287,

2 ABS, Brno – Kanice, f.2342, k 130, č. j. 0540/78, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1976 z 1. 12. 1976

3 Tamtéž.

4 P. Vaněk: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, s. 285.

5 ABS, Brno – Kanice, f.2342, k 130, č. j. 0540/78, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1976 z 1. 12. 1976

6 Tamtéž.

*zadržení narušitelů státních hranic je poměrně vysoký, nelze nevidět, že podíl samotných PPS činí jen 13% zadržených narušitelů.*⁴¹ I proto byla v roce 1976 uspořádána celobrigádní konference PPS, jež měla jednotky pomocníků více aktivizovat.

2.5.2.3 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1977

V roce 1977 se opět zvýšil turistický ruch. Na hraničních přechodech v působnosti 5. bPS byly odbaveny přes 4 miliony lidí.² PS na tento stav reagovala mimo jiné zavedením pátračů, jak popisuje ve své práci Martin Pulec: *„Byli to vojáci základní služby, kteří hlídkovali ozbrojeni v civilním oblečení na přístupech do hraničního pásma a v hraničním pásmu.*³ Pokusů o přechod státních hranic se v tomto roce odehrálo 285, úspěšných bylo 9 z nich. Stejně jako v minulých letech představovala zásadní problém snaha občanů NDR o využití území ČSSR k přechodu do SRN, o čemž referuje velitel brigády: *„V této souvislosti chci zdůraznit význam ochrany státních hranic s NDR, kde se v letošním roce zvýšil počet zadržených narušitelů, kteří měli v úmyslu proniknout přes naše území do kapitalistických států. To potvrzuje správnost a nutnost dále na této části státních hranic jejich ochranu prohlubovat a zdokonalovat.*⁴ Na hranicích s NDR tak docházelo k prohlubování spolupráce jednotek brigády především s místními jednotkami VB. Od obecných dohod a společných porad se v tomto roce přešlo k de facto společné službě a kooperaci na linii rota PS a místní oddělení VB.⁵ V praxi zároveň společně sloužili příslušníci PPS a PS VB, společné hlídky byly velením velmi kladně hodnoceny.⁶

Obecně se zpráva opět pochvalně vyjadřuje o spolupráci s civilním obyvatelstvem. V roce 1977 se podíleli civilisté na zadržení 48% osob z celkového počtu, což je komentováno s uspokojením. Špatných výsledků ale opět dosáhli příslušníci PPS, protože se na celkových zadrženích podíleli pouhými 7,3%.⁷ Z těchto čísel tak vyplývá, že přes 40% „narušitelů“ státních hranic bylo zadrženo za pomoci „neorganizovaných“ civilistů. V důsledku těchto údajů se plánovalo, že: *„U všech jednotek bude nutné, aby velitelé rot vytipovali užší aktiv složený z vedoucích jednotek PPS a hodnověrných členů a s tímto aktivem byli v pravidelném styku. Nejméně*

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0540/78, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1976 z 1. 12. 1976.

2 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0968/77, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1977 z 2. 12. 1977.

3 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 78.

4 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0540/78, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1977 z 2. 12. 1977.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0968/77, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1977 z 2. 12. 1977.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

1x týdně je informovali o operativní situaci, úkolovali je podle potřeb k ochraně státních hranic a zpětně je vytěžovali k poznatkům o situaci v příhraniční oblasti (...).“¹ Vezmeme-li v úvahu, že v roce 1977 disponovala brigáda 866 PPS organizovanými do 82 družstev, 21 čet a 4 rot,² byly jejich výsledky v rámci brigády značně nedostatečné.

Ve zprávách druhé poloviny sedmdesátých let se obecně velmi málo objevují podrobnější informace o hnutí „Vzorná pohraničnická obec“. O tom vypráví Dr. Horák: „*Vzorná pohraničnická obec*“, to byl titul, který udělovala vždycky Hlavní správa na základě určitých kritérií. Ta kritéria byla vymezená co do podílu nejen na nějakém spoluochránění hranic, že tam byli pomocníci Pohraniční stráže. To byly obce, kde tito občané nám vytvářeli podmínky, aby naši pohraničníci se tam mohli realizovat. Kulturně. To znamená, že ta spolupráce s těmi pohraničními rotami, ta byla důležitá pro tu obec. Nejen, že hráli muziky, dělali pro ně zábavy. Oni tam byli kolikrát starosty. Třeba naši pohraničníci byly starosty v Hrožňatově. Ota Hančur třeba. To byl starosta na Hrožňatově. Byli tam další, samozřejmě. Hráli fotbal. Naši pohraničníci reprezentovali ty obce ve fotbale. A reprezentovali je dobře.“³ O pohraničnických obcích říká i ing. Novák: „*Tam byly podmínky stanovený. To měli na starosti politrucci. (...) Když byla obec vyhlášená, tak to byla velká sláva. Bylo to spojené s nějakou dotací do té vesnice, kromě toho měli ceduli na vjezdu, že jsou vzorná pohraniční obec. (...) Něco jako dnes obec kraje, tak předtím byla vzorná pohraniční obec.*“⁴

O aktivitách prováděných brigádou v souvislosti s civilním sektorem (brigády, branné dny atd.) se taktéž píše jen velmi málo. Z celkového vyznění dobových dokumentů však vyplývá, že v tomto případě se jedná spíše o zaběhlou rutinu, o níž už nebylo nutné podávat obšírnější zprávy. Na tuto spolupráci s okolními podniky vzpomíná jeden z pamětníků Mgr. Kvasnička: „*Spolupráce byla automatická, nenásilná, neformální, to je důležité slovo - neformální. Byla to samozřejmost. (...) U útvaru, ve kterém jsem byl, tak vedle jsme sousedili s Chodovarem. Chodovar Planá, dneska soukromá firma, tak my jsme jim tam dodávali, třeba - opravovali jsme jim auta. Oni, když bylo potřeba, tak dali zadarmo pivo. (...) Takže ta spolupráce byla úžasná.*“⁵ Narátor dále vypráví, že dva synové dnešního majitele byli taktéž v PS.

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0968/77, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1977 z 2. 12. 1977.

2 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 159.

3 Rozhovor veden s dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

4 Rozhovor veden s ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

5 Rozhovor veden s mgr. Kvasničkou 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2.5.2.4 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1978

K roku 1978 bohužel chybí v kanickém archivu dokumentace – celková hodnotící zpráva brigády. Za rok 1978 je ale k dispozici Hlášení o plnění úkolů do 15. 8.¹ Dále rostl turistický ruch. Na hraničních přechodech, které pod brigádu spadaly, se odbavilo 2 407 988 lidí.² Za sledovanou část roku bylo na státní hranici zadrženo 165 osob, jedné se podařilo systém obelstít a projít do NSR. Na přístupech k hraničnímu pásmu bylo zadrženo 93,2% z nich.³ Co se týče spolupráce s civilním sektorem, zpráva si pochvaluje, že „dobře jsou plněny všemi veliteli a náčelníky OSH úkoly v rozšiřování členské základny pomocníků Pohraniční stráže. Od začátku roku do 15. 8. 1978 bylo přijato 37 nových členů a bylo získáno 7 mladých PPS.“⁴ Zpráva opět s uspokojením konstatuje, že dobrá spolupráce s civilním sektorem přispěla k výsledkům v OSH – ve sledovaném období bylo za spolupráce s civilisty zadrženo 84 osob, což činilo 50,9% všech zadržení. O způsobu hlášení podezřelých osob ze strany PPS se dozvídáme z vyprávění Mgr. Kvasničky: „Celý rodiny fungovaly jako pomocníci Pohraniční stráže. Oni dokonce (...) byly beze zbraně teda, ale měly pojítko. To znamená, že on s pojítkem měl možnost připojit se na první sloup a volat operačnímu na rotu. Tak to fungovalo.“⁵ Brigáda v tomto roce disponovala 960 PPS organizovanými do 92 družstev, 30 čet a 7 rot.⁶ Oproti předchozímu roku je tak patrný značný nárůst. K PPS přestupovali po dosažení dospělosti mnozí bývalí MDS, jak popisuje JUDr. Sloup: „Vesměs poté, co šli do dospělého věku (bývalí členové MDS – pozn. aut.), tak přešli k pomocníkům. Šel od mladých strážců hranic to byli ti pionýři, tak šel do těch mladších kategorií těch pomocníků a přecházel k pomocníkům Pohraniční stráže.“⁷

2.5.2.5 Spolupráce s civilním sektorem – rok 1979

V roce 1979 dosáhla brigáda 100% výsledku ve střežení hranice. Nikdo z 243 lidí, kteří se o přechod pokusili, neuspěl.⁸ Vezmeme-li v úvahu, jak dlouhou a různorodou hranici měla brigáda na starosti, jsou dosažené výsledky v druhé polovině sedmdesátých let při velké turistické výměně především s NDR do značné míry ohromující. Na číslech je, podle mého názoru, vidět, že systém OSH se v druhé polovině sedmdesátých let značně zdokonalil. V roce 1979 se počet zadržených už

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0758/78, Hlášení o plnění úkolů v roce 1978 u 5. brigády Pohraniční stráže z 22. 8. 1978.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

4 Tamtéž.

5 Rozhovor veden s mgr. Kvasničkou 1.2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

6 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 159.

7 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

8 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, Výhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1979.

na přístupech k HP opět zvýšil, a to na 94%.¹ To dokazuje nejen další zlepšení kooperace mezi STB, VB a jednotkami PS, ale také na stále se lepší spolupráci s civilisty. Velitel brigády k tomu dodává: „*Ve sklobenosti a zabezpečnosti systému ochrany státních hranic, zejména při zabezpečování přístupů ke státním hranicím plní důležitou úlohu pomocníci PS a místní obyvatelstvo. V průběhu roku došlo k upevnění a prohloubení spolupráce nejen s pomocníky Pohraniční stráže, ale si s místními stranickými a státními orgány a organizacemi, které otázky ochrany státních hranic zahrnují pravidelně na program svého jednání. Pátá celostátní konference a celobrigádní konference vyhodnotily praporní a úsekové aktivity pomocníků. Přispěly k vyšší aktivitě pomocníků při zabezpečování ochrany státních hranic a v iniciativním plnění přijatých socialistických závazků.*“² Právě „úspěšnost“ a nasazení jednotek PPS se opět dočkaly kritiky ze strany velení brigády. Samotní PPS se podíleli na zadržení 13% zadržených. Brigáda v tomto roce disponovala celkovým počtem 978 PPS organizovanými do 100 družstev, 37 čet a 8 rot.³ Velitel brigády opět kritizoval jednotlivé velitele rot za laxnost ve využívání a nedostatečném úkolování PPS. Dlouhodobě lepších výsledků dosahovali PPS na hranici s NDR. Celkem se civilní sektor podílel na zadržení 39% všech zadržených.⁴ Oproti předešlému roku tak došlo k menšímu poklesu. I tak se ale „neorganizovaní civilisté“ podíleli na zadržení 26% osob.

2.5.2.5 Spolupráce s civilním sektorem – osmdesátá léta

Osmdesátá léta už nejsou primárním cílem této práce, proto jejich podrobnější rozebrání ponechám budoucímu rozpracování tématu. V osmdesátých letech se struktura brigády takřka neměnila. Zásadním způsobem se neměnily ani výroční zprávy brigády, které hodnotily jednotlivé aspekty služby. V roce 1980 se o přechod hranice pokusilo 262 osob, z nichž bylo 98% zadrženo už na přístupech k HP.⁵ Za pomoci PPS a civilního sektoru bylo zadrženo 59% z nich. Opět je velením brigády chválena především situace na hranicích s NDR. PPS na „kapitalistické“ hranici dosahovali poloviční úspěšnosti. V dalším průběhu osmdesátých let postupně klesalo procento osob zadržených na přístupech ke státní hranici – nejčastěji se v osmdesátých letech jednalo o 60% ze zadržených. Ruku v ruce s tímto poklesem se zvýšil i počet osob, jimž se dařilo proniknout systémem OSH. Takových výsledků jako v sedmdesátých letech už brigáda nedosahovala. To zřejmě odráželo mimo jiné krizi režimu zjevnou od druhé poloviny osmdesátých let. Logicky se

1 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1979.

2 Tamtéž..

3 M. Pulec: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, s. 159.

4 ABS, Brno – Kanice, f.2342, k 130, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1979.

5 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 130, č. j. 0608/80, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1980 z 9. 12. 1980.

odrážela ve všech sférách společnosti. Bezpečnostní složky už nedosahovaly efektivity jako v sedmdesátých letech.

Procento zadržení za pomoci civilistů ale zásadním způsobem neklesá. Jedním z faktorů by mohlo být i to, že mnoho bývalých vojáků základní služby v pohraničí zůstalo a usadilo se tu. Rozšiřuje se tak počet pohraničnických rodin, jak vykládá dr. Horák: *„Ty rodiny, co dneska vesměs dožívají v tom pohraničí, to jsou hodně bývalí pohraničníci, kteří si vzali za ženy děvčata tady narozená a přitom to byli středočeši, anebo Slováci.“*¹ Podobně vykládá o situaci v pohraničí i ing. Novák: *„Téměř všichni, kteří se pohybovali v tom příhraničním území, byli nějakým způsobem s tou Pohraniční stráží svázáni. Ať to byli autobusáci, ať to byli nádražáci nebo statkáři, lesáci. Ti všichni byli nějakým způsobem s tou Pohraniční stráží svázáni. (...) Řada těch kluků, kteří tady sloužili, tak se tady oženili, zůstali tu. A to už byli automaticky pomocníci.“*² Co se týče PPS a civilního obyvatelstva, pohybují se tedy čísla dále relativně vysoko. Procento zadržených za pomoci civilistů se pohybuje v celých osmdesátých letech mezi 30 – 60%. Ve zprávě z roku 1984 se dozvídáme, že *„v celém úseku brigády máme téměř 900 PPS. Máme 7 vzorných rot PPS, 33 vzorných čet PPS a desítky vzorných a čestných pomocníků.“*³ Myslím si tedy, že v práci s civilním sektorem v první polovině osmdesátých let k poklesu intenzity nedochází, což ostatně dokládají celková čísla. O neměnicí se praxi PPS v osmdesátých letech, kdy byl v aktivní službě, vypráví Mgr. Kvasnička: *„Každé pracoviště, třeba státní lesy, státní statky, třeba nádraží byla obsazena spolupracovníky Pohraniční stráže. Ti lidé tipovali lidi podezřelé a dávali informaci buď zpravodajským orgánům, pátračům, vojákům základní služby, nebo přímo na rotu.“*⁴ Osmdesátá léta by si určitě zasloužila podrobněji popsat. Především jejich druhá polovina z pohledu prohlubující se krize režimu. Toto ale také ponechávám na budoucí rozpracování tématu.

1 Rozhovor veden s dr. Horákem 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 Rozhovor veden s ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3 ABS, Brno – Kanice, f. 2342, k 142, i. j. 360, č. j. 0781/84, Vyhodnocení splnění úkolů 5. brigádou Pohraniční stráže v r. 1984 z 22. 11. 1984.

4 Rozhovor veden s Mgr. Kvasničkou 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3. Závěr

Svou práci jsem se rozhodl pojmout z pohledu studovaného oboru netradičně. Jako základ práce jsem se po návštěvě ABS v Kanicích rozhodl vzít studium zde uložených dokumentů. Orálně historické výstupy tedy tvoří základní rámec mé práce. Přímo v textu se nevěnuji ani jejich interpretaci. Práci s oslovenými pamětníky pokládám za základ zamýšleného budoucího hlubšího rozpracování problematiky života v chebském pohraničí za minulého režimu. V textu mé práce tak rozhovory vyznívají především jako doplňující informace pamětníků, kteří na hranici aktivně sloužili. V budoucnu by bylo určitě přínosné nahrát se všemi narátory ještě další rozhovory umožňující lepší interpretaci problému. Stejně tak bude v budoucnu potřebné pořídit rozhovory s příslušníky PPS, MDS, ale i s „neorganizovanými“ civilisty, již v pohraničních obcích bydleli. Z prostředí PS pak nebude od věci oslovit některé absolventy základní vojenské služby, kteří působili třeba jako pionýrští vedoucí. Dosavadní práci tak do určité míry pokládám za polotovar, který bude nutné dále rozvádět a prohlubovat, aby se podařilo do celkového záběru zahrnout všechny složky tehdejší společnosti v pohraničí. I přesto si myslím, že je možné z analýzy nahraných rozhovorů vyvodit několik zajímavých závěrů.

Obecně se dá říci, že všichni narátoři se dají považovat za dobré vypravěče. To lze přičíst nejen jejich působení ve složkách MV. Všech pět narátorů získalo vysokoškolské vzdělání. Mgr. Kvasnička působí jako učitel, JUDr. Václav Sloup vykonával léta právnickou praxi. Z vyprávění všech pěti narátorů byla cítit hrdost na službu ve sboru.

I když se žádný z narátorů příliš nevěnoval vyprávění o rodině, je patrné, že právě rodinné prostředí hrálo důležitou roli při volbě budoucího povolání. Dva z narátorů (ing. Vitoň i Mgr. Kvasnička) pocházejí z hraničářské rodiny. Oba sdělují, že jejich otcové sloužili na hranici. U Kvasničků se jedná již o třetí generaci. Otec pana Sloupa sloužil u SNB. Jak Václav Sloup v rozhovoru přibližuje, museli se kvůli tomu hodně stěhovat, což, jak si myslím, taktéž ukazuje na službu na hranici. Všichni tři tak byli ovlivněni rodinným prostředím a jako jejich otcové prožili značnou část života v uniformě. Dr. Horák pak vypráví, že ho v dětství ovlivnila blízkost sídla praporu v Rumburku, kde vyrůstal. To ho inspirovalo ve volbě budoucího povolání. Ing. Novák byl taktéž ovlivněn tím, že v místě jeho dětství působila vojska MV. Vyrůstal v Dolním Žandově, kde působil prapor a jeho příslušníci byli důležitými činiteli v běžném životě vesnice. Z hlediska dvou posledně zmíněných narátorů lze soudit, že přítomnost posádek a rot v jednotlivých sídlech hrála velkou roli, pakliže takto ovlivňovala volbu budoucích povolání. Jejich vliv na místní život proto

nemohl být zanedbatelný.

Ze všech rozhovorů je pak zřejmé, že narátoři mají tendenci vysvětlovat a obhajovat svou činnost v PS proti dnešnímu většinovému nahlížení na tyto složky. To dokládali mimo jiné i popisováním mnou sledovaného tématu – jak moc se OSH opírala o civilní sektor. V jejich vyprávění jsem ale nenalezl závažnější rozpory v porovnání s kvantifikovatelnými daty, jež rozeberu v druhé části závěru. Všichni narátoři začali sloužit až v druhé polovině šedesátých let, jejich hodnocení se tedy týká především let sedmdesátých, která jsou i podle dat rozebraných v druhé části závěru vrcholem spolupráce vojsk PS s civilním sektorem.

Doba Pražského jara a předešlého tání se ve složkách ministerstva vnitra projevila především krácením výdajů a v konečném důsledku vedla k převedení jednotek PS pod velení ČSLA. Bez zajímavosti tedy není, s jakým despektem nahlíží narátoři na převedení PS pod MNO. Mgr. Kvasnička vyprávěl o lepším výcviku pohraničnicků a de facto o jejich nadřazenosti nad armádu státu, ing. Vitoň o veliké chybě jednotky PS pod MNO převádět. JUDr. Sloup ve svém vyprávění mluví s určitým despektem o „armádních pánech“,¹ když hodnotí jejich kontrolu, a popisuje, jak nerozuměli problematice OSH. Ing. Novák to pak vidí jako „*vyslovenou ptákovinu*.“² Obecně se shodují, že tento převod byl velkou chybou a že trvalo relativně dlouho, než se tento omyl podařilo v sedmdesátých letech napravit. Určitá rivalita mezi vojsky MV a MNO by jistě zasloužila hlubší rozpracování. V mém okolí se pohybuje i několik vysokých důstojníků ČSLA a ti nahlíží na své kolegy z PS obdobně.

V rozhovorech jsme se ale několikrát dotkli i doby kolem srpna 1968. Právě po invazi vojsk Varšavské smlouvy lze i v dobových materiálech vysledovat propad v úrovni spolupráce PS s civilním sektorem, což ale narátoři nepotvrzují. O invazi v srpnu 1968 jsme se primárně nebavili, v každém rozhovoru jsme se ale dotkli předpokládaného poklesu intenzity spolupráce PS s civilním sektorem. Všichni narátoři reagovali prakticky shodně. Ing. Vitoň vypráví, že se v tu dobu soustředil na přebírání nové funkce. Dr. Horák zase, že se do aktivní služby dostal až v roce 1969 a že se ho předešlá doba příliš netýkala. Jediný, kdo se o roku 1968 rozhovořil více, byl JUDr. Sloup. Tvrdí, že žádný menší zájem civilistů o pomoc PS nezaznamenal. Ing. Novák události invaze vojsk Varšavské smlouvy hodnotí jako událost pražskou a o situaci v pohraničí vykládá, že „*tady se toho zas až tolik nedělo*.“³ Bez zajímavosti není podle mého názoru ani vyprávění nejmladšího narátora (Mgr. Kvasničky), že v době kolem Pražského jara působil ve znovu se obnovujícím skautu. Po jeho zákazu byl činný v rámci MDS.

1 Rozhovor veden s JUDr. Sloupem 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

2 Rozhovor veden s ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3 Rozhovor veden s Ing. Novákem 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Dále můžeme z práce, jak si myslím, vyvodit několik závěrů. Předně se dá z počtu pokusů o přechod státní hranice dovodit, že přijetí Zákona o ochraně státních hranic vyřešilo pro režim nepříznivou situaci na hranicích. Od roku 1951 do roku 1954 klesl počet pokusů o přechod státní hranice na čtvrtinu. V celém dalším sledovaném období se pak počet pokusů o přechod pohyboval mezi 100 až 300 pokusy za rok. Jedinými výjimkami v tomto období byl rok 1968 a léta 1972 a 1973. (viz příloha 1) Výrazné zvýšení v roce 1968 bylo způsobeno invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Roky 1972 a 1973 pak přinesly prudký růst především v důsledku zavedení bezvívového styku s NDR. Proto ve zmiňovaných rocích znamenaly útvary strmý nárůst počtu pokusů obyvatel NDR o přechod do SRN přes území kontrolované 5. bPS. Obyvatelé NDR pak tvořili většinu zadržených po zbytek sedmdesátých let.

Myslím si, že jedním z hlavních činitelů určujících kooperaci vojsk PS a civilního sektoru v oblasti Chebska byla poválečná demografická struktura okresu. Takřka 97% poválečných obyvatel bylo německé národnosti, což v průběhu odsunu a po něm logicky nutilo nově příchozí ke spolupráci se silovými složkami zajišťujícími pořádek. Pro dosídlence nově konstituované jednoty představovaly do značné míry garanta bezpečí, méně už represivní složku. Co se kooperace s civilním sektorem týče, měla i přes tento fakt 5. bPS dosti ztíženou situaci v porovnání s ostatními brigádami. Zavádění hraničního režimu a vytyčení ZP a HP probíhalo na Chebsku s velkými problémy. Celý tehdejší ašský okres skončil v hraničním pásmu, což přinášelo nemalé problémy mimo jiné se zásobováním. I z dobových zpráv je jasně patrné, že tuto situaci nenesli zdejší obyvatelé s pochopením. Další komplikaci představovala existence velkých sídel příliš blízko hranice. Tento fakt se odráží i na celkových číslech. V první polovině padesátých let se počty zadržení s přispěním civilního obyvatelstva nedostaly přes 10% celkových čísel. (viz příloha 3)

Do konce 50. let ale dochází k určité konsolidaci a uklidnění situace. K tomu zásadně přispělo vysídlení „státně nespolehlivých obyvatel“ z tohoto prostoru. Brigáda zároveň podnikala kroky mající vylepšit spolupráci s civilisty. Uzavírala patronátní smlouvy se zdejšími podniky, vojáci pomáhali v rámci brigád v přilehlých obcích. V polovině padesátých let se pak zřizuje institut PPS. Postupně se stali trvalou složkou OSH. Výsledkem těchto aktivit bylo, že se i civilisté více zapojili do OSH. Procento zadržení za pomoci civilistů ve všech letech, k nimž se podařilo nalézt data, přesáhlo 10% z celkového počtu. (viz příloha 3) V druhé polovině padesátých let i výrazně stoupal počet PPS. (viz příloha 5)

Šedesátá léta pak představují značně komplikované a turbulentní období. V roce 1961 byla postavena berlínská zeď, což přineslo značné zvýšení tlaku na hranici s NSR v úseku 5. bPS (viz příloha 1), což bylo způsobeno pokusy obyvatel NDR, kterým se v Berlíně uzavřela poslední

možnost relativně jednoduchého přechodu na Západ. Na vojska PS byl zároveň činěn tlak především ze strany civilní správy. Do poloviny šedesátých let bylo zcela zrušeno ZP a značně omezeno HP. Civilní aktivity se vrátily do míst, kde ještě na konci padesátých let fungoval zcela výjimečný režim bez přístupu civilistů. Civilní aktivity se daleko více přiblížily samotné hranici, což značně zkracovalo jednotkám PS reakční prostor. Desetiletí se neslo i ve znamení postupného krácení výdajů na OSH, vyvrcholením bylo převedení celého systému pod ČSLA v roce 1966. Nedostatečné kapacity a nepříznivé geografické změny se snažila brigáda vyvážit mimo jiné i větším využíváním PPS a spoluprací s civilisty. I díky tomu se počet zadržení za pomoci civilistů vyšplhal v roce 1966 poprvé přes 20% ze všech pokusů. (viz. příloha 3) Následující léta se ale přesto nesou spíše ve znamení stagnace. To bylo zapříčiněno vrcholícím Pražským jarem i následnou invazí vojsk Varšavské smlouvy. Dříve běžné zprávy o vzrůstající spolupráci s civilisty se po roce 1968 do konce šedesátých let takřka nevyskytují. Dá se tedy předpokládat, že kooperace civilistů v krizi roku 1968 a krátce poté nedosahovala požadované úrovně. I díky nutnosti více se spoléhat na civilisty však nedochází k zásadnímu propadu ve sledovaných statistikách. V druhé polovině šedesátých let stoupal i počet PPS a MDS. Především řady příslušníků PPS se ale nedařilo po výměně průkazů v první polovině šedesátých let rozšiřovat požadovaným tempem. (viz. příloha 5)

Začátek sedmdesátých let se nesl ve znamení zvýšeného tlaku na hranici s Bavorskem. Nejdříve se snažili dostat do SRN především obyvatelé Československa, od roku 1972 se násobně zvýšil počet obyvatel NDR mířících stejným směrem, což bylo zapříčiněno zrušením vízového režimu mezi ČSSR a NDR. Vojska PS byla opět převedena pod MV a znovu se začalo s posilováním jejich početního stavu. Spolupráce s civilním sektorem se v první polovině sedmdesátých let stabilizovala. I přes novou situaci, kdy se z OSH opět stala priorita režimu s odpovídajícím rozpočtem, neklesala aktivita brigády směrem k získávání kooperace civilistů. Překvapivě brzy po roce 1968 tak dochází k výraznému nárůstu zapojení civilní sféry do OSH. Celou první polovinu sedmdesátých let se za pomoci civilního sektoru dařilo zmařit kolem 100 pokusů o překročení státní hranice. (viz. příloha 2) Jediným výraznějším procentuálním poklesem jsou pak roky 1972 a 1973, kdy, jak se domnívám, nezvládla ještě OSH reagovat na nápor občanů NDR. Poznat mezi tisíci turisty osoby, které se pokoušely uprchnout, nebylo snadné, a i proto byla většina této vlny zadržena až na linii DZ.

V druhé polovině sedmdesátých let pak spatřuji vrchol ve spolupráci vojsk PS s civilním sektorem, čemuž, odpovídají i sledované ukazatele. Spolupráci s civilním sektorem se dostává značné pozornosti, zároveň se stabilizoval celý systém OSH. Už na přístupech k hraničnímu pásmu

bylo v jednotlivých letech zajištěno přes 90% ze zadržených. To do značné míry dokládá, jak intenzivně byli civilisté v tomto prostoru do OSH zapojeni. Za přispění civilistů pak bylo ve sledovaném období zajištěno vždy přes 40% zadržených, v druhé polovině období se tato čísla blížila 50%. (viz. příloha 3) Ve stejném období pak strmě stoupá i počet PPS, v působnosti 5. bPS se opět přiblížil 1 000 členů, čímž se s definitivně vyrovnal pokles po výměně průkazů v první polovině let šedesátých. (viz. příloha 5)

Jedním z faktorů zesilování spolupráce s civilním sektorem může být kromě výše popsaných faktorů i skutečnost, že část absolventů základní služby v pohraničí zůstávala a posilovala složky civilního sektoru kooperujícího těsně s PS, jak dokládá i příklad Mgr. Kvasničky, neboť jeho otec se zde po vojně usadil a založil rodinu.¹ O tomto fenoménu mimo jiné referuje ve svém vyprávění i dr. Horák. Obecně se dá říci, že až na výkyvy v druhé polovině šedesátých let, zapojení civilistů do OSH stabilně vzrůstalo v celém sledovaném období. V sedmdesátých letech se pak dostalo na pomyslný vrchol.

¹ Rozhovor veden s Mgr. Kvasničkou 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Seznam pramenů a literatury

1. Archivní zdroje:

Archiv bezpečnostních složek Brno – Kanice: Fond 2342 5. brigáda Pohraniční stráže Cheb

Archiv bezpečnostních složek Brno – Kanice: Fond 2357 Hlavní správa Pohraniční stráže Praha

Slavík, Jaroslav, *Kronika města Chebu 1945 – 1947*, Portafontium, http://www.portafontium.cz/iipimage/30260040/soap-ch_00314_mesto-cheb-1945-1947 (5.9. – 17. 11. 2016)

<http://portafontium.cz>

2. Rozhovory s narátory

Rozhovor s Mgr. Stanislavem Kvasničkou. Rozhovor veden Petrem Jaškou v Plané 1. 2. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Rozhovor s Ing. Václavem Vitoňem Rozhovor veden Petrem Jaškou v Chodovské Huti 4. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Rozhovor s Dr. Jaroslavem Horákem. Rozhovor veden Petrem Jaškou v Chebu 10. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Rozhovor s JuDr. Václavem Sloupem. Rozhovor veden Petrem Jaškou v Chebu 28. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

Rozhovor s Ing. Petrem Novákem. Rozhovor veden Petrem Jaškou v Chebu 29. 3. 2017, uložen v osobní sbírce autora.

3. Odborná literatura:

Arburg von, Adrian; Staněk, Tomáš, *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945 – 1951: Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun” a počátky osídlování* (Středokluky: SUSA, 2011), 957 str.

Brügel, Johann Wolfgang, *Češi a Němci 1939 – 1946* (Praha: Academia, 2008), 415 str.

Čapka, František; Slezák, Lubomír; Vaculík, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce* (Brno: CERM, 2005), 359 str.

Frolík, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní*

bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: Sborník archivních prací, roč. 52, č. 2 (2002), s. 371 – 520.

Frolík, Jan: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: Sborník archivních prací, roč. 41, č. 2 (1991), s. 447 – 510.

Jílek, Tomáš; Jílková, Alena: Železná opona: Česko–bavorská hranice 1948 – 1989. Plzeň 2002.

Jílek, Tomáš: Železná opona na česko–bavorské hranici v letech 1948 – 1989. In: Dějepis, sborník katedry historie. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň 2003, s. 43 -54.

Jílek, Tomáš a kol.: Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989. Praha 2006, 163 str.

Kaplan, Karel: Nebezpečná bezpečnost: Státní bezpečnost 1948 – 1956. Doplněk, Brno 1999.

Kovařík, David: „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951 – 1952). In: Soudobé dějiny 12, č. 3 – 4, 2005, s. 686 – 707.

Marek, Jindřich: Oblastní Čs. vojenské velitelství Cheb v květnu 1945 in: Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje 2006 (Cheb: Krajské muzeum Karlovarského kraje, 2007), s. 100 - 118.

Mašková, Tereza, Ripka, Vojtěch: Železná opona v Česko – Slovensku. Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948 – 1989. Praha 2015, 197 str.

Polivodová, Eva: Na stráži míru. Prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948 – 1956. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 10, 2012, s. 123 – 142.

Pulec, Martin: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek; Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945 – 1989. In: Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu č. 13, Praha 2006.

Richtr, Václav: Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Chebu. Cheb 1984, 113 str.

Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže. Naše vojsko. Praha 1989.

Stručný přehled dějin Pohraniční stráže. Naše vojsko, Praha 1986.

Topinka, Jiří: Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948 – 1960 a takzvaná akce dosídlení. In: Soudobé dějiny 12, 3 – 4, 2005, s. 534 – 585.

Vaněk, Pavel: Poslední mrtví vojskové ochrany státních hranic. In: Sborník archivu bezpečnostních složek 9, Praha 2011, s. 195 – 202.

Vaněk, Pavel: K vývoji ženině technického zabezpečení státní hranice v letech 1951 – 1955. In: Sborník Archivu ministerstva vnitra 2, 2004, s. 183 – 230.

Vaněk, Pavel: Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951 – 1955. Praha 2008, 215 str.

Vaněk, Pavel: Konstituování pohraničního území jakožto prvku ochrany státní hranice v letech 1948 – 1951. In: Západočeský historický sborník 7, 2001, s. 331 – 339.

Vaněk, Pavel: Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951 – 1990. In: Sborník archivu ministerstva vnitra 3, 2005, s. 233 – 300.

Vaněk, Pavel: Vojenská rada Pohraniční stráže a její práce na přehodnocení úkolů Pohraniční stráže počátkem sedmdesátých let. In: Sborník ministerstva vnitra 1, 2003, s. 54 – 67.

Vaňek, Pavel (ed): Ochrana státní hranice 1948 – 1955, Brno 2013, 141 str.

Vaňek, Pavel (ed): Ochrana státní hranice v sedmdesátých letech 20. století, Brno 2015, 164 str.

Wiedemann, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva Sudet 1945 – 1952. Praha 2016, 471 str.

4. Ostatní literatura:

Baar, Jan: Na hranici. 2012, 176 str.

Baar, Jan: Na hranici dvou světů. 2011, 184 str.

Bednář, Jindřich; Dušek, Milan; Faltys, Josef: Neklidná západní hranice. 2013, 136 str.

Grobelný, Josef: S emblémem Chodů na klopách. 2013, 200 str.

Kábele, František: Orosené vzpomínky nestárnou. Praha 2004, 127 str.

Kábele, Stanislav: Zrcadlení paměti aneb člověk v proměnách času. Praha 2014, 119 str.

Kalčík, Rudolf: Král Šumavy. Praha 1961, 188 str.

Kozlovský, Luděk: Na čáře v Horním Dvořišti. 2015, 192 str.

KČP: Ve šlépějích Chodů, Praha 2010, 287 str.

Navara, Luděk: Příběhy železné opony. Host, Brno 2004, 204 str.

Navara, Luděk: Příběhy železné opony 2. Host, Brno 2007, 257 str.

Pejskar, Jožka: Útěky železnou oponou. Melantrich, Praha 2002.

Šádek, František: Můj vojenský život. Praha 2015, 271 str.

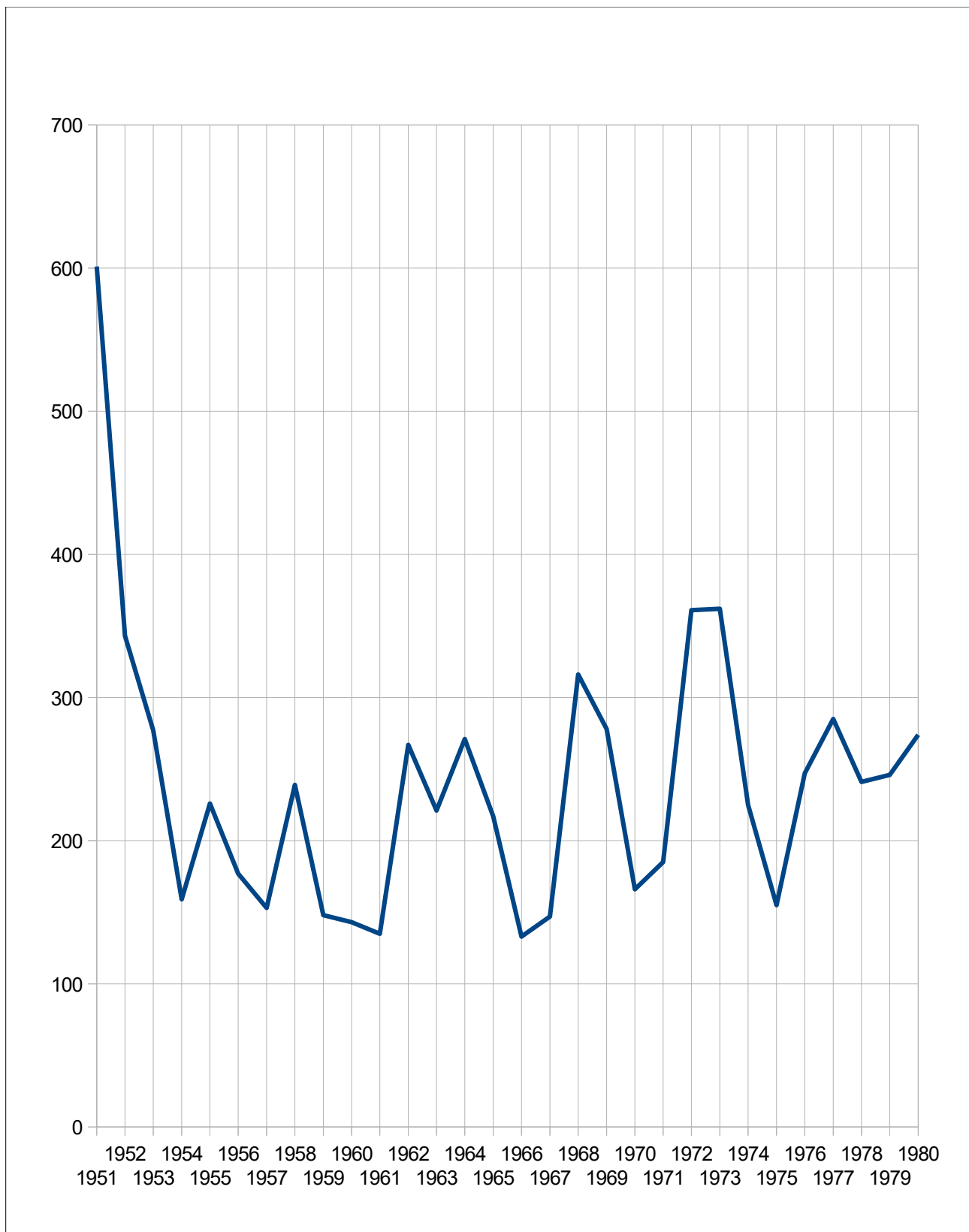
Šusta, Stanislav: Z letopisů odvážných. Hranice byla jejich osudem. Praha 2013, 175 str.

Žák, Jan, David: Návrat Krále Šumavy. Praha 2012, 395 str.

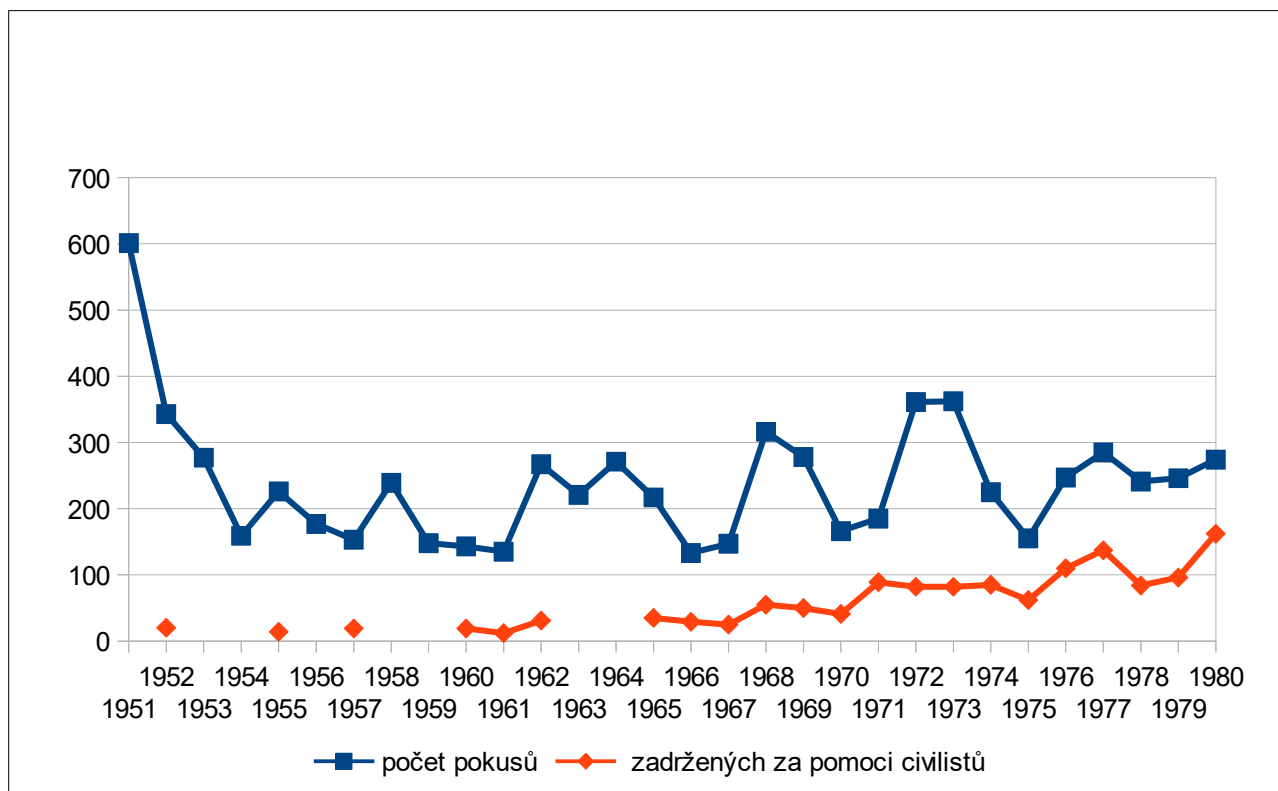
Přílohy

1. Počet zadržených v působnosti 5. bPS
2. Počet zadržených v působnosti 5. bPS / Počet zadržených za pomoci civilního sektoru
3. Procento zadržených u 5. bPS za pomoci civilního sektoru
4. Fotografie sochy pohraničníka – odhalení na Dyleni za přítomnosti KČP
5. Počet příslušníků PPS a MDS u 5. bPS
6. Seznam použitých zkratek
7. Biogram Mgr. Kvasnička
8. Protokol k rozhovoru s Mgr. Kvasničkou
9. Biogram dr. Horák
10. Protokol k rozhovoru s dr. Horákem
11. Biogram ing. Vitoň
12. Protokol k rozhovoru s ing. Vitoňem
13. Biogram JUDr. Sloup
14. Protokol k rozhovoru s JUDr. Sloupem
15. Biogram ing. Novák
16. Protokol k rozhovoru s ing. Novákem

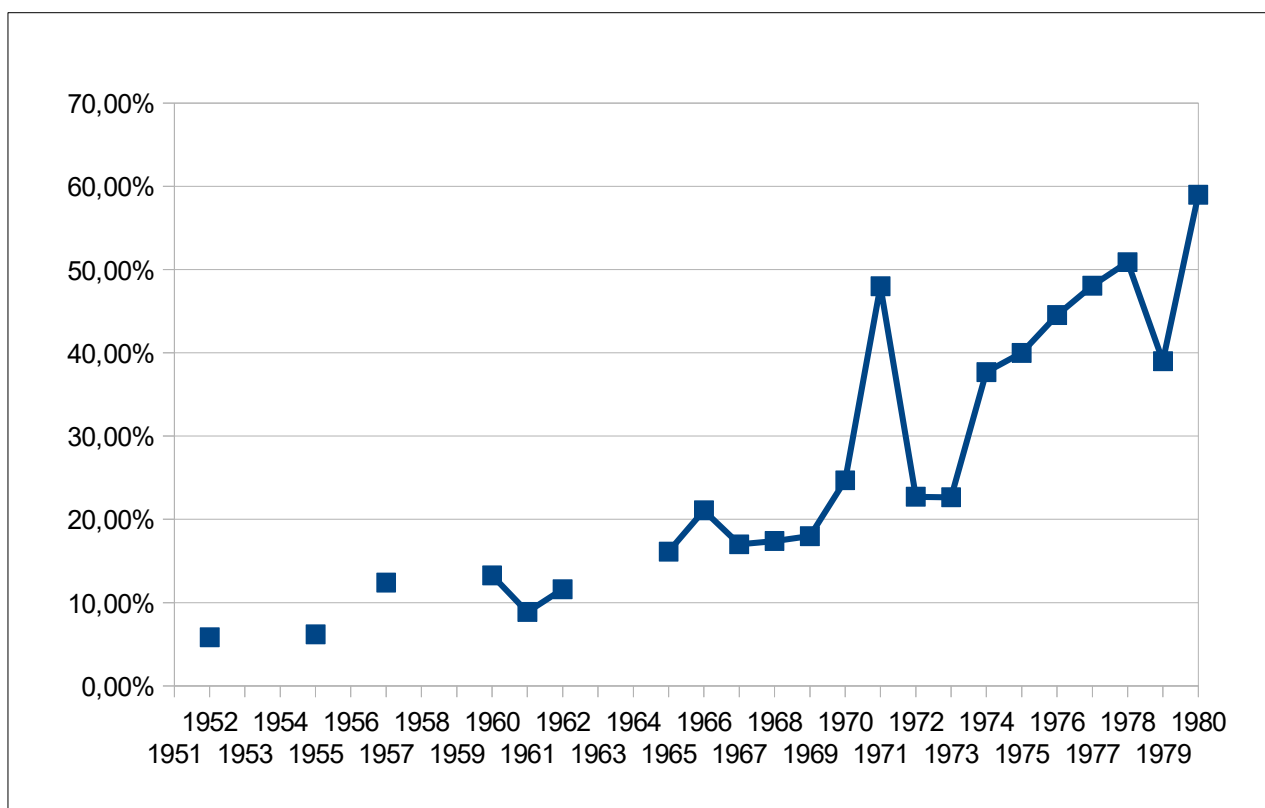
Příloha 1: Počet zadržených v působnosti 5. bPS

Příloha 2: Počet zadržených v působnosti 5. bPS / Počet zadržených za pomoci civilního sektoru

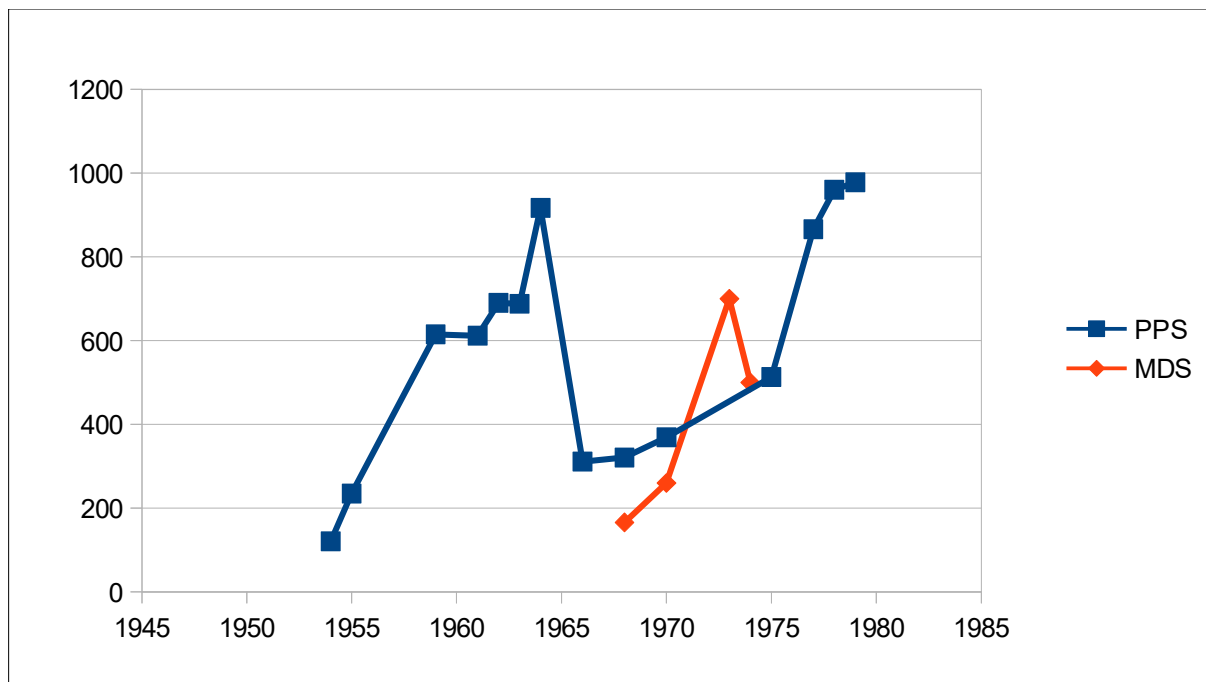
Příloha 3: Procento zadržených u 5. bPS za pomoci civilního sektoru

Příloha 4: Socha pohraničníka – odhalení na Dyleni za přítomnosti KČP

Příloha 5: Počet PPS a MDS

Příloha 6: Seznam zkratk

ABS	archiv bezpečnostních složek
bPS	brigáda Pohraniční stráže
HP	hraniční pásma
ČSAD	Československá autobusová doprava
ČSD	Československé dráhy
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSSS	Československé státní statky
DZ	drátěný zářez
EZOH	elektrické zařízení k ochraně státních hranic
FMV	Federální ministerstvo vnitra
HS PS MV	Hlavní správa Pohraniční stráže Ministerstva vnitra
JZD	jednotné zemědělské družstvo
KČP	Klub českého pohraničí
KSČ	Komunistická strana Československa
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
MDS	mladí strážci hranic
MLR	Maďarská lidová republika
MNO	Ministerstvo národní obrany
MV	Ministerstvo vnitra
NDR	Německá demokratická republika
NSR	Německá spolková republika
NV	národní výbor
ONV	okresní národní výbor
OPK	oddělení pasové kontroly
OSH	ostraha státních hranic
OV KSČ	Okresní výbor Komunistické strany Československa
PPS	pomocníci Pohraniční stráže
PS	Pohraniční stráž
PS VB	Pomocná stráž Veřejné bezpečnosti
prPS	praporek Pohraniční stráže

rPS	rota Pohraniční stráže
SH	státní hranice
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SOKA	státní okresní archiv
STB	Státní bezpečnost
SVAZARM	Svaz pro spolupráci s armádou
ÚO OSH	úsekové oddělení ochrany státních hranic
VB	Veřejná bezpečnost
VKR	vojenská kontrarozvědka
VR	velitel roty
ZO KSČ	základní organizace Komunistické strany Československa
ZP	zakázané pásmo
ZVP	zástupce pro věci politické
ŽTZ	ženijně technický zátaras

Příloha 7: Biogram Mgr. Kvasnička

Biogram k rozhovoru pro diplomovou práci

Rozhovor nahrán: 1. 2. 2017 od 15:30

Narátor: Mgr. et Mgr. Stanislav Kvasnička

Tazatel: Petr Jaška

Narátor se narodil v roce 1963 v Plané u Mariánských Lázní. Jeho otec byl příslušníkem PS, matka šičkou v Triole. Pan Kvasnička má ještě o šest let mladší sestru, která vystudovala SZŠ. Po absolvování čtyřletého gymnázia nastoupil na 18 ti měsíční důstojnickou školu do Holešova. Poté nastoupil k vojenské kontrarozvědce a pak působil jako velitel čety v Chodové Plané. Po půl roce přešel jako starší referent vojenské kontrarozvědky do Chebu, kde zůstal necelé tři roky. Na vlastní žádost byl v roce 1987 převelen zpět k plánské brigádě. U ní zastával funkci velitele čety v rotě náhradní služby. V té době utrpěl vážný úraz při havárii motocyklu. Po návratu z nemocnice se vrátil do Zadního Chodova a byl jmenován velitelem roty v Plané. V roce 1990 nastoupil na poddůstojnickou školu jako zástupce náčelníka štábu a hlavní tělocvikář. Po zániku PS přešel na rotu Pohraniční policie Broumov, odkud jeho cesta vedla na obvodní oddělení do Plané. Posléze pracoval tři roky u kriminální policie, ale vrátil se zpět do Broumova, kde svou devatenáct let trvající kariéru u bezpečnostních složek ukončil. Dále vystřídal několik zaměstnání, než nastoupil do školství, odkud musel kvůli nedostatečnému vzdělání odejít. Následovalo krátké období u probační a mediační služby, odkud se vrátil do školství, kde působí dodnes.

Příloha 8: Protokol k rozhovoru s Mgr. Kvasničkou

Protokol k rozhovorům pro diplomovou práci

Narátor Mgr. Stanislav Kvasnička

Tazatel Petr Jaška

Projekt: Diplomová práce

Narátor: Mgr. et. Mgr. Stanislav Kvasnička

Tazatel: Petr Jaška

Datum konání rozhovoru: 1. 2. 2017

Místo konání rozhovorů: Pláná, dům narátorových rodičů.

Kontakt na pana Kvasničku jsem získal od pana Horáka, jednoho z mých prvních narátorů. Poprvé jsem se s panem Kvasničkou sešel už v létě 2016, kdy jsem si ujasňoval téma mé diplomové práce. Tehdy jsme se sešli na jeho zahradě u Plané, kde jsem mu vysvětlil o čem by měla moje práce být. Náš první nahrávaný rozhovor pak proběhl v domě jeho rodičů a byl to vůbec první rozhovor, který jsem ke své diplomové práci vedl. Pan magistr mě představil rodičům a pak jsme šli do podkroví, kde mi ukázal místnost, de facto malé muzeum PS. Zde jsme prošli některé fotografie a dobové dokumenty. Pan Kvasnička mi vsvětlil, že je již třetí generace strážců hranic. U PS byl i jeho otec a děda. Pak jsme se přesunuli do vedlejší místnosti, kde proběhl náš rozhovor. Ten byl několikrát přerušen. Bylo vidět, že je pan Kvasnička velmi aktivní a vytížený člověk. Už jen najít termín pro rozhovor bylo dosti obtížné. Naše povídání tak bylo dvakrát přerušeno telefonátem, které musel narátor vyřídit. Jednou jsme byli přerušeni i otcem pana Kvasničky, který si přišel poslechnout co to orální historie je. Toto přerušování trvalo delší dobu. Narátor se snažil otce přesvědčit, aby se do projektu také zapojil. Pan Kvasnička starší si vše vypočetl a řekl, že o tom bude přemýšlet. Z rozhovoru s panem Kvasničkou mladším jsem měl pocit, že je velmi hrdý na to, že v PS působil. Kromě životního příběhu vyprávěl i mnoho zajímavých podrobností. Dnes je velmi aktivní v KČP a účastní se všech jeho akcí.

Příloha 9: Biogram Dr. Horák

Biogram k rozhovoru pro diplomovou práci

Rozhovor nahrán: 10. 3. 2017 v 10:00

Narátor: Dr. Jaroslav Horák

Tazatel: Petr Jaška

Doktor Horák se narodil v Rumburku v rodině dosídlenců v roce 1950. Jeho matka pocházela ze Slovenska, otec ze středních Čech. Bydleli nedaleko od sídla praporu a už od mala toužil stát se pohraničником. V Rumburku absolvoval i základní školu, kde poznal svou manželku, s níž žije do dnes. Při odvodu v roce 1969 zažádal o zařazení k PS. Bylo mu vyhověno. Odveleli ho do Chebu a zařadili k četě psovodů. Pak nastoupil do chovnou stanici služebních psů v Novém Ždáru. Na přelomu let 1970/1971 se podílel na natáčení filmu Černý vlk jako odborník na kynologii – ve filmu vystupoval jeho pes Brony. To ho přivedlo k profesionální kariéře u PS. Následně nastoupil do důstojnické školy, po jejímž absolvování se jako podporučík dostal na Hraničnou jako zástupce velitele roty pro věci politické. Po dvou letech byl vyslán do vojenské akademie v Bratislavě. Po jejím absolvování nastoupil jako zástupce velitele chebského praporu pro věci politické, kde působil až do roku 1989. Tehdy odešel v hodnosti podplukovníka do civilu.

Příloha 10: Protokol k rozhovoru s Dr. Horákem

Protokol k rozhovorům pro diplomovou práci

Narátor: Dr. Jaroslav Horák

Tazatel: Petr Jaška

Projekt: Diplomová práce

Narátor: Dr. Jaroslav Horák

Tazatel: Petr Jaška

Datum konání rozhovoru: 10.3.2017

Místo konání rozhovorů: Cheb, byt narátora

Pan doktor Horák byl prvním člověkem, s nímž jsem o své diplomové práci mluvil. Kontakt na něj jsem dostal od známého a poprvé jsme se sešli už v létě 2016 v restauraci U Muzikanta, kde mi zapůjčil několik dokumentů, které se týkaly přímo jeho osoby a natáčení filmu Černý Vlk. U natáčení Černého Vlka působil pan doktor jako odborný poradce přes kynologii. Na datu rozhovoru bylo relativně těžké se domluvit. Narátor, ač mu již bylo 66 let, neustále pracuje jako dělník na nočních směnách. Ve svém volnu se věnuje práci v rámci KČP. Bylo tedy velmi obtížné nalézt nějaký termín, který by nám oběma vyhovoval. Nakonec jsme se domluvili na pátek desátou hodinu ranní. Narátor mě nejdříve představil své manželce a vnučce, v bytě též přítomné. Pak jsme šli k němu do pracovny, kde proběhl náš rozhovor. Rozhovor nebyl ničím rušen. Je vidět, že má narátor výbornou paměť a velmi dobré vypravěčské schopnosti, takže celý rozhovor postupoval plynule a relativně strukturovaně. Zpočátku byla znát určitá nervozita ze zapnutého diktafonu. Ta se ale záhy rozplynula. Pan Horák, stejně jako drtivá většina ostatních mých narátorů z prostředí PS, příliš nemluvil o své rodině. Věnoval se především službě u PS a problematice OSH. Rozhovor jsme po necelých padesáti minutách ukončili a domluvili se na další spolupráci. Pan doktor mimo jiné slíbil, že se zeptá na srazu KČP 11.3.2017 v Aši, na nějž se nemohu vzhledem k pracovnímu vytížení dostavit, některých dalších bývalých příslušníků PS na možnost zapojení se do tohoto projektu.

Příloha 11: Biogram Ing. Vitoň

Biogram k rozhovoru pro diplomovou práci

Rozhovor nahrán: 4. 3. 2017 od 15:30

Narátor: Ing. Václav Vitoň

Tazatel: Petr Jaška

Narátor se narodil v roce 1941 v Českých Budějovicích. Jeho otec pracoval jako příslušník finanční stráže. V roce 1960 nastoupil základní vojenskou službu do výcvikového střediska kynologie u Aše. Na konci roku byl převelen do poddůstojnické školy psovodů v Libějovicích. Po jejím absolvování byl opět převelen, a to k 4. praporu PS u 5. pohraniční brigády Cheb. V roce 1962 se stal vojákem z povolání. V roce 1964 nastoupil studium ve Vojenském učilišti Ministerstva vnitra v Bruntále. Po návratu pak působil u jednotlivých rot prvního sledu do roku 1971. Následně pracoval jako starší důstojník operačního oddělení 12. bPS v Plané. Od roku 1973 do roku 1975 působil na HS PS FMV. Následně nastoupil studium na Vojenské akademii Antonína Zápotockého v Brně se zaměřením na velitelsko – štábní zpravodajský směr. Absolvoval v roce 1978 a získal titul inženýr. Na další rok se pak vrátil na HS PS OSH jako důstojník inspekce náčelníka HS. V letech 1979 – 1980 působil jako Náčelník operačního oddělení 9. bPS v Domažlicích. Další čtyři roky jako náčelník štábu 7. bPS v Sušici. V období 1. 3. 1985 – 1. 1. 1989 velel 9. brigádě PS v Domažlicích. Od 1. 1. 1989 do 1. 1. 1991 velel 5. brigádě PS v Chebu. Poté odešel do civilu.

Příloha 12: Protokol k rozhovoru s Ing. Votoňem

Protokol k rozhovorům pro diplomovou práci

Narátor: ing. Václav Vitoň

Tazatel: Petr Jaška

Projekt: Diplomová práce

Narátor: ing. Václav Vitoň

Tazatel: Petr Jaška

Datum konání rozhovoru: 4. 3. 2017

Místo konání rozhovorů: Chodovská Huť, bydliště narátora

Pana inženýra jsem oslovil přes e-mail, který jsem dostal od jiného narátora. Bylo mi řečeno, že je značně nepravděpodobné, aby se poslední velitel 5. brigády PS do projektu zapojil, protože obecně nerad spolupracuje s médii. Navíc je hodně nemocen. Proto jsem byl překvapen, když jsem na svůj e-mail obdržel za necelý týden odpověď, že jsem v Chodovské Huti, bydlišti narátora, očekáván. Po příjezdu mě uvítala paní Vitoňová. Sdělila mi, že její muž je velmi nemocen a relativně nedávno se probudil po 21 dnech z kómatu, což jsem nevěděl. V době rozhovoru mu bylo 76 let. Pan inženýr mě uvítal vstoje. Celý rozhovor se poté odehrával v obývacím pokoji u krbu. Z výzdoby pokoje bylo znát, že dříve byl pan inženýr vášnivý lovec – všude visely myslivecké trofeje. Paní Vitoňová připravila občerstvení. Nejdříve jsme si dali kávu a já jsem oběma vysvětlil, co znamená orální historie. Paní Vitoňová přinesla kroniku, kterou jejímu manželovi vytvořili kolegové, když na brigádě končil. Pak odešla pracovat na zahradu. Kroniku jsem si před samotným rozhovorem prolistoval při nezávazném rozhovoru. To mi do značné míry pomohlo při orientaci v životním příběhu narátora. Panu inženýra rozhovor dost vyčerpával, což bylo znát. Přesto bylo vidět, že ho vzpomínání na aktivní službu těší, i když už si některé věci nevybavoval úplně přesně. Z vyprávění byla cítit hrdost na službu ve sboru PS. O dětství ani rodině narátor příliš dlouho nevyprávěl, což je u narátorů z prostředí PS běžné. Prakticky celý rozhovor se točil kolem problematiky PS. Rozhovor trval jen něco přes půl hodinu. Pak jsem panu Vitoňovi poděkoval. Přeci jen už mi připadal velmi unavený a nechtěl jsem ho dále vysilovat. Druhý rozhovor jsme zatím nedomlouvali. Chci počkat, až bude narátorovi lépe. Druhý rozhovor pokládám, vzhledem k podmínkám toho prvního, za přínosný a potřebný.

Příloha 13: Biogram JUDr. Sloup

Biogram k rozhovoru pro diplomovou práci

Rozhovor nahrán: 28. 3. 2017 od 09:00

Narátor: JUDr. Václav Sloup

Tazatel: Petr Jaška

Václav Sloup se narodil v roce 1949 v Praze. Rodina se hodně stěhovala. Poprvé, když byly narátorovi dva roky. Otec působil jako příslušník Sboru národní bezpečnosti. Základní školu začínal v Blatné a dokončil v Kasejovicích. Po ZŠ nastoupil do vojenské školy v Žilině na obor vojenský kuchař. Praxi vykonával u chebské brigády PS, kam se po vyučení vrátil v roce 1969. Zde byl jmenován do funkce proviantního důstojníka záložního praporu. V roce 1971 se oženil. O tři roky později nastoupil do Holešova na roční maturitní kurz a plynule navázal studiem VŠ v Holešově. Pak se opět vrátil k 5. bPS. Byl zařazen ke 4. pohraniční rotě Ašská a zde v letech 1979 – 1983 vykonával funkci zástupce velitele pro věci politické. Souběžně dokončil studium práv. Následně nastoupil na velitelství brigády jako náčelník proviantní služby 5. chebské brigády. Po revoluci odmítl podepsat novou přísahu a odešel do civilu v lednu 1991. Záhy nastoupil jako podnikový právník k Dopravnímu podniku Mariánské Lázně. V letech 2010 – 2012 zde byl ředitelem. V roce 2012 skončil a stal se náměstkem hejtmana KV pro školství, mládež a tělovýchovu. V této funkci působil do února 2015, kdy byl odvolán po pádu koalice a odešel do důchodu. V lednu téhož roku byl zvolen předsedou OV KSČM v Chebu, kde působí do dnes. Václav Sloup má tři dcery a pět vnoučat.

Příloha 14: Protokol k rozhovoru s JUDr. Sloupem

Protokol k rozhovoru pro diplomovou práci

Narátor: JUDr. Václav Sloup

Tazatel: Petr Jaška

Projekt: Diplomová práce

Narátor: JUDr. Václav Sloup

Tazatel: Petr Jaška

Datum konání rozhovoru: 28. 3. 2017

Místo konání rozhovoru: Cheb, OV KSČ

Václav Sloup byl první osobou, s níž jsem ohledně své zamýšlené diplomové práce hovořil ještě před definitivní volbou tématu. S doktorem Sloupem navštěvujeme stejné restaurační zařízení, proto byl mým prvním kontaktem k bývalým důstojníkům PS. Právě od doktora Sloupa jsem získal kontakty na pány Kvasničku a Horáka, od nich jsem pak získával další. Na datu rozhovoru jsme se ale dlouho nemohli dohodnout kvůli oboustranné zaneprázdněnosti. Nakonec si pan Sloup vyšetřil čas a sešli jsme se ráno u něj v kanceláři na náměstí Krále Jiřího v Chebu. Momentálně působí jako krajský zastupitel a okresní předseda KSČM. Nejdříve jsme si nezávazně povídali o krajské politice, až jsme přešli k problematice PS. Pan doktor mi nabídl literaturu o OSH od Kábeleho, který toto téma především beletristickou formou zpracovává a je činný v KČP. Pak jsme se přesunuli do zasedací místnosti vedle kanceláře. Zde jsme měli relativní klid k nemu takřka padesátiminutovému rozhovoru. Z rozhovoru bylo mimo jiné vidět, že díky své porevoluční profesi i politickému působení dokáže doktor Sloup poutavě vyprávět. Jako jeden z mála mnou oslovených narátorů v tomto projektu podrobněji hovořil i o svém porevolučním působení a rodině.

Příloha 15: Biogram Ing. Novák

Biogram k rozhovoru pro diplomovou práci

Rozhovor nahrán: 29.3.2017 v 16:30

Narátor: ing. Petr Novák

Tazatel: Petr Jaška

Petr Novák se narodil i vyrostl v pohraničí. S rodinou bydleli v Žandově, kde v tu dobu sídlil pohraniční prapor. Po vyučení mechanikem automatických ústředěn a po vojně zůstal v roce 1969 sloužit jako specialista spojař. Prodělal i výsadkářský kurz, nakonec ale zvítězil jeho zájem o techniku, která byla u armády vždy o něco napřed. Skončil v ústředně na velení brigády jako telefonní mechanik v hodnosti rotného. Pět let večerně studoval střední školu a následně nastoupil na akademii - na fakultu spojení. Po studiu působil jako starší důstojník na spojovacím oddělení, pak byl jmenován do funkce spojovacího důstojníka brigády. Byl pokládán za experta na signalizaci, což byl i jeho koníček. Do civilu odešel s koncem Pohraniční stráže v roce 1991 v hodnosti podplukovníka. I po odchodu do civilu zůstal u svého koníčku a pracoval až do odchodu do důchodu v telekomunikacích.

Příloha 16: Protokol k rozhovoru s Ing. Novákem

Protokol k rozhovorům pro diplomovou práci

Narátor: ing. Petr Novák

Tazatel: Petr Jaška

Projekt: Diplomová práce

Narátor: ing. Petr Novák

Tazatel: Petr Jaška

Datum konání rozhovoru: 29. 3 .2017

Místo konání rozhovorů: Cheb, byt narátora

Pana inženýra Nováka znám už delší dobu, bydlíme nedaleko od sebe. Ještě před tím, než jsem začal práci psát, jsem se s ním sešel a na flash disku obdržel mnoho materiálů týkajících se OSH a především činnosti KČP. Rozhovor s ním byl mým posledním rozhovorem k diplomové práci. Na termínu jsme se domluvili relativně rychle. Věděl jsem, že to nebude problém, a tak jsem si nechal tento rozhovor nakonec. Pan inženýr mě uvítal u sebe doma a usadili jsme se v obývacím pokoji, kde jsme si nejdříve nezávazně povídali. Ing. Novák mi přinesl knihu, kterou jsem si nakonec půjčil. Tu si nedávno objednal a momentálně už není k dostání.¹ Spolu jsme ji prošli a krátce jsme diskutovali nad celkovou bilancí OSH – nad počty zabitých a jejich strukturou. Dále jsme hovořili o některých dokumentech z ABS Kanice, které jsem ve své práci citoval. Narátor pak přinesl notebook a v něm mi ukazoval některé články, které o OSH sám napsal. Samotný rozhovor pak trval přes půl hodiny. Narátor je dobrým vypravěčem, což samotný rozhovor značně zkvalitnilo. Pan inženýr byl spojařem a i z jeho vyprávění bylo znát zaujetí pro technické věci. Možná i proto, že se léta známe, nebyla z narátora patrná nervozita ze zapnutého mikrofonu. Při rozhovoru jsme prošli celou kariéru narátora i jednotlivé otázky, které jsem si k rozhovoru připravil. Na konci nahrávání mě narátor ujistil, že pokud budu pro vypracování práce něco potřebovat, mohu se na něj kdykoliv obrátit.

¹ Mašková, Tereza, Ripka, Vojtěch: Železná opona v Česko – Slovensku. Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948 – 1989. Praha 2015, 197 str.